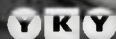

Selahattin Hilav'la Konuşmalar

Hazırlayan: Selahattin Bağdatlı

Yapı Kredi Yayınları

SELAHATTİN HİLAV'LA KONUŞMALAR

Selahattin Hilav 1928'de İstanbul'da doğdu. 1946'da İstanbul Erkek Lisesi'ni, 1950'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. 1954-1958 yılları arasında Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe derslerini izledi. Yurda döndükten sonra çok sayıda gazete, dergi, ansiklopedi ve yayınevinde çalıştı. Hilav'ın, aydınlanmacı felsefenin ve Marksizm'in Türkiye'de kuramsal olarak anlaşılmasında önemli katkıları oldu. *Yazko Felsefe Yazıları'nı* yönetti. *Dişalektik Düşüncenin Tarihi* ve *100 Soruda Felsefe* gibi çalışmalarıyla dikkati çekti. Eleştiri ve incelemelerini *Edebiyat Yazıları* (YKY), *Felsefe Yazıları* (YKY) ile *Entelektüeller ve Eylem* (YKY) adlı üç kitapta topladı. Marx, Engels, Sartre, Schopenhauer, Freud, Garaudy, Nerval (*Doğuda Seyahat*, YKY), Diderot ve d'Alembert (*Ansiklopedi: Seçilmiş Maddeler*, YKY), Foucault (*Bu Bir Pipo Değildir*, YKY) ve Koşve (Hegel Felsefesine Giriş, YKY) gibi pek çok yazardan çeviriler yaptı. 12 Mayıs 2005'te İstanbul'da öldü. 2006'da adına iki armağan kitap yayımlandı: *Selahattin Hilav'a Saygı* (haz. D. Özlem-G. Ateşoğlu), *Felsefeden Edebiyata Selahattin Hilav* (haz. S. Bağdatlı). Üniversite sonrası öğrenim için gittiği Paris'ten dayısına yazdığı mektuplar derlendi: *Selahattin Hilav ve Paris Mektupları* (Sema Rifat'ın S. Hilav üstüne bir araştırmasıyla birlikte).

Selahattin Bağdatlı 27 Ağustos 1942'de Arhavi'de doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1967). İstanbul'da avukatlık yaptı (1970-1985). Gelişim Yayınları *Büyük Larousse Ansiklopedisi*'nde Hukuk bölümü yönetmeni olarak çalıştı (1985-1990). Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak Hukuk, İktisadi ve İdari Bilimler ve İletişim Fakültelerinde Uluslararası Hukuk, Anayasa Hukuku, İnsan Hakları Hukuku, Hukuka Giriş dersleri verdi (1994-2005). Emekliye ayrıldıktan sonra telif ve çeviri kitaplar hazırladı; Okan Üniversitesi'nde Hukuka Giriş dersleri okuttu (2011).

Yapıtları: Telif: *Temel Hukuk Kavramları* (1985); *Hukuk Sözlüğü* (1997); *İtalyan Yenigerçekçiliği* (2000); *Felsefeden Edebiyata Selahattin Hilav* (Hazırlayan, 2006).

Çeviri: *Hükümdar* (Machiavelli, 1985); *Uluslararası Hukuk* (R. J. Dupuy, 1997); *İnsancıl Hukuk Sözlüğü* (F. Bouchet-Saulnier, 2002); *Güneş Ülkesi* (T. Campanella, 2011).

Selahattin Hilav'la Konuşmalar

Hazırlayan
Selahattin Bağdath

Yapı Kredi Yayınları

1. baskı: İstanbul, Nisan 2012

Önsöz

Elinizdeki kitap iki ayrı “konuşma”dan oluşuyor. Bunlardan biri 2004 yılına, öteki 1975 yılına ait. 1975 yılındaki, aslında konuşmadan çok yazılı sorulara Selahattin Hilav’ın vermiş olduğu yazılı yanıtlardır ve “Selahattin Hilav’la Konuşma” başlığı altında ilk kez *Türkiye Defteri* dergisinin Nisan 1975 tarihli 18. sayısında yayımlanmıştır. Bu konuşma Hilav’ın *Felsefe Yazıları* kitabında da vardır. Elinizdeki kitapta bu konuşmaya tekrar yer vermemizin nedeni, orada öne sürülen düşünceleri 2004 yılında yapılan son konuşmadaki düşüncelerle bir araya getirerek bir bütün halinde sunmaktır. Okur, böylece onun iki farklı dönemde değişen ve değişmeyen düşüncelerini de görmüş olacaktır. Bu iki dönem arasında dünyanın düzeninde önemli değişiklikler oldu. Siyasal görüşler ve beklentiler değişti. Bu değişikliklerin düşünceleri nasıl etkilediğini görmek de ilginç olacaktır.

Selahattin Hilav’ın 1975 yılında sorulara vermiş olduğu yanıtlar, düşünüp yazılmış metinlerdir. Kendi sağlığında yayımlanmış, denetiminden geçmiş yazılardır. Bu “konuşma”lar daha çok yazı diline yakındır. Konuşmaların bir özelliği de konuların oldukça ayrıntılı bir biçimde ele alınmış olmasıdır. S. Hilav’ın burada ele aldığı başlıca konular şunlardır: Doğu toplumlarında felsefenin ortaya çıkmayışının sebepleri, sanat eserinde estetik ve sosyolojik öğelerin yeri, sanatta gelenek sorunu, Divan şiirinin modern Türk şiiri üzerindeki etkisi ve kaynak olması sorunu, Asya-tipi üretim tarzı ve toplumların gelişme evreleri, Marksizm ve yabancılaşma kavramı, Tanzimat ve Batılılaşma hareketleri vb.

Selahattin Hilav, Doğu toplumlarında felsefi düşüncenin ortaya çıkmayışını, bu toplumlarda kendi bilincine ulaşmış sınıfların ve “ferdiyetin” bulunmayışına bağlıyor. Bu konuşmalarda konuyu yeniden değerlendiriyor.

Sanat eserinin estetik ve sosyolojik yönleri konusundaki görüşlerini çeşitli yazılarında dile getirmişti. Edebiyat alanında açılmış tartışmalar dolayısıyla “Son Sanat Tartışmaları” başlıklı yazıda, sanat eserinin estetik bir değer taşıyıcısı olduğu kadar bir sosyal olay da olduğu görüşünü savunmuştur. Bu konuşmalarda düşüncelerini geliştiriyor ve açıklık getiriyor.

Selahattin Hilav’ın yabancılaşma kavramına özel bir ilgisi vardır. 1975 yılındaki konuşmalarda bu konuyu yeniden etrafı bir biçimde ele alıyor. Bu konuya daha sonraki yazılarında birçok kez değinmiştir. 2004 tarihli konuşmalarda da yabancılaşma konusuna ilişkin değinmeler vardır.

Sürekli olarak üzerinde durduğu konulardan biri de Tanzi-mat ve Batılılaşma hareketleridir. Her iki konuşma metninde de bu konuların değişik örnekleri görülür.

2004 yılı konuşmalarına gelince, bu düpedüz kendisiyle yaptığımız konuşmaların bant kayıtlarının yazıya dökülmüş halidir. Selahattin Hilav’ın ölümünden sonra, onun anısına armağan olarak hazırladığımız kitaba bu konuşmaların küçük bir bölümünü almıştık (Bkz. *Felsefeden Edebiyata Selahattin Hilav*, Chiviyazıları, 2006; *Entelektüeller ve Eylem*, haz. Sema Rifat, YKY, 2008). Konuşmaların bütünü ise ilk kez bu kitapta yer alıyor.

Bant kayıtlarının yazıya dönüştürülmesi işi Selahattin Hilav’ın ölümünden sonra yapılmıştır. Konuşmalarda olabildiğince kronolojik sıra izlendi. Ve biz ancak 1970’li yıllara kadar gelebildik. Konuşmalara fazla müdahale etmeden, olduğu gibi yayımlamanın daha doğru olacağı yargısına vardık ve öyle yayımlıyoruz. Bu çözüm şekli bizim konuşma yaparken yaşadığımız doğallığı da bir ölçüde yansıtacaktır. Konuşmalara açıklık getirmek için dipnotlara başvurmayı doğru bulmadım. Bu, metnin otantikliğini bozacaktı ve belki de doğru bir açıklama getiremeyecektik. Kısacası, özgün, bozulmamış bir metinle karşı karşıyasınız.

Konuşmaların başında bu işin ne amaçla yapıldığına ilişkin açıklamalarımız var. Aslında, orada belirtilenlerin de ötesinde, Selahattin Hilav'ın iç insan olarak portresini çıkarmak da vardı. Böylelikle de 1975 konuşmaları bir ölçüde tamamlanmış olacaktır. Ama bunun çok zor bir iş olduğunu gördük. Kendinden söz etmeyi sevmiyordu. Özel hayata girmeyi hiç sevmiyordu. Az da olsa kitapların ve düşüncelerin dışına çıktık. Büyük oranda doğaçlama konuşuyorduk. 2004 yılında gerçekleştirilen konuşma daha doğal ve günlük hayatın bir parçası gibi oldu.

Okuyacağınız konuşma metinleri Selahattin Hilav'ın düşünce dünyası için kaynak olacak belgelerdir. Bunlar, kitaplarında ortaya koyduğu düşünceleri daha etraflı bir şekilde anlamaya katkı sağlayacaktır. Selahattin Hilav'ı tanımayan okur için bu bir tür başlangıç veya giriş niteliğinde olacaktır. Türkiye, maddi ve kültürel açıdan tarihinin en hızlı dönüşümlerinden birini yaşarken değer yargılarını da aynı şekilde gözden geçirecektir. Selahattin Hilav'ın kalıcı bir değer olduğunu sanıyorum. Yarının Türkiye'si onu daha iyi anlayacaktır. Yaşadığı dönemde belirli bir çevreyle sınırlı kalan etkisi, zaman içerisinde daha geniş bir alana yayılacaktır. O, her zaman hakikatin araştırmacısı oldu. Edebiyatta, siyasette, felsefede, doğru olanın, hakikat olanın, sahici olanın tarafında yer aldı. Selahattin Hilav'ın felsefe, edebiyat, sanat ve politika alanındaki düşünceleri ufuk açıcudur ve her bakımdan aydınlatıcıdır. Hilav, kendi düşüncelerine yandaş aramaz, insanı düşünmeye davet eder. Gerisi herkesin kendi bileceği bir iştir.

Hilmi Ziya Ülken *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde, Türk düşünce hayatının günlük siyasal eyleme bağlı ve derinlikten uzak kaldığını söyler. Bu durumu da Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sırasında, savaşlar vb nedenlerle aydınların entelektüel çalışma yapmaya olanak bulamamalarına bağlar. Gerçekten, Türkiye'de fikir hayatının günlük siyasete sıkı bir biçimde bağlı olduğu, siyasal iktidarın dışındaki düşünce odaklarının yaşama şansının olmadığı tarihsel bir olgudur.

Türk düşüncesinin bu niteliği, böyle bir gelenekten geldiği unutulmamalıdır. Kuşkusuz, bunun bugünkü düşünce dünyamıza etkileri olmuştur. Selahattin Hilav bu klasik geleneğin

dışında bir yerdedir. Olabildiği ölçüde. Türk düşünce tarihinde, bildiğimiz kadarıyla, Beşir Fuad'la başlayan, Baha Tevfik ve Abdullah Cevdet'e uzanan bir düşünce çizgisi çizilebilirse, form ve üslup olarak, bu çizgiye yakındır. Bu çizginin temel özelliği özgür düşüncedir. Siyasal odaklardan bağımsız olan düşünce!

Selahattin Hilav'ın düşünce dünyasını etkileyen şeyler, aile çevresi, özellikle babası Mehmet Mihri Bey, İstanbul'da öğrencilik ve ilk gençlik dönemlerindeki yaşamı, Paris'teki pek bilmediğimiz ama onun çok sevdiğini sandığım özgür ve serüven dolu zorlu hayatı olsa gerek.

Şimdi, ondan geriye kalanlar nelerdir dersek, kuşkusuz kitaplarını anmamız gerekecek. Kendisiyle yapılmış olan konuşmaların da dikkatle incelenmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu konuşmalarda Selahattin Hilav'ın düşünür kimliği daha belirgin hale geliyor. Hilav, birikimini gerektiği kadar kullanmamış bir düşünür ve yazardır. Başka bir ifadeyle söylersek, az ürün vermiş bir yazardır. Buna karşılık, verdiği ürünler kendi alanının üst düzeyinde yer alan eserlerdir. Onun düşüncelerini, birer ipuçları şeklinde algılayarak birer özet-düşünceler sayabiliriz, bu düşüncelerin, daha yeni açılımlar yapma olanağı verdiğini söyleyebiliriz. Kendisiyle yapılmış olan konuşmaların dikkatle incelenmesindeki özel önem buradan kaynaklanıyor. Felsefe, edebiyat, siyaset bilimi, sanat vb insan bilimlerinin hemen her alanında bizim anlayacağımız dilde ve üst düzeyde düşünce üretmiş bir kişilikten söz ediyoruz. Bizim anlayacağımız dilde derken, karmaşık ve soyut bir felsefe konusunu anlaşılır bir dille açık bir biçimde ortaya koyma ustalığını kastediyorum. Onun yaklaşım tarzı konuyu Türk dilinin ve okurunun kendi ürünü haline getiriyor. Ve böylelikle daha anlaşılır kılıyor. Bilindiği gibi, Türk düşüncesi büyük oranda Batı düşüncesinin etki alanı içindedir. Selahattin Hilav da bu düşünce dünyasının dışında değildir. Hatta bilimsel metot ve felsefi düşünce açısından tümüyle Batı dünyasına bağlıdır. Doğu ve İslam düşüncesine yabancı olmasa da Batı düşüncesinin içindedir. Batı'yı ve yaşadığı toplumun düşünce ve duygu dünyasını iyi tanımaktadır.

Elinizdeki kitapta yer alan ve 2004 yılında yapılmış olan konuşmalar, 1975 tarihli konuşmalara göre daha geniş kapsamlı,

daha çok konuyu içeren bir konuşmadır ve okunması daha kolaydır. Felsefe, siyaset, edebiyat ve sanat günlük konuşma diliyle karşımıza çıkmaktadır. Bu konuşmalar Selahattin Hilav'ın felsefe ve edebiyat metinlerinin daha iyi ve derinlemesine kavranmasına yardımcı olacaktır.

Bu konuşmalarda neler anlatılıyor? Çeşitli konular. Selahattin Hilav'ın çocukluğu, ilk gençlik yılları, okul hayatı, Paris, İstanbul, edebiyat ve sanat çevresi. Özel hayat ve anılar bölümü kısaca böyle. Düşünce dünyası daha geniş yer tutuyor. Marksizm, Asya-tipi üretim tarzı (ATÜT), Birey sorunu. Kemal Tahir, Nâzım Hikmet, Ahmet Hamdi Tanpınar, Can Yücel, Lukács, Yabancılaşma, Gerçeküstücülük, Batılılaşma, Rönesans ve Aydınlanma, Edebiyat, Roman, Şiir, Divan Edebiyatı, Osmanlıca ve Türkçe, Öztürkçe hareketi, Freud ve Psikanaliz, Marx ve Türkiye Üzerine, Meydan Larousse ve Büyük Larousse çalışmaları ve Adnan Benk, Çeviri konusu, Felsefe, Hayat ve Siyaset, Kitaplar...

2004 yılındaki uzun konuşmanın belli bölümlerine katılan arkadaşlarım Aziz Erhan ile Vahap Tezgel'e de teşekkür ederim.

Selahattin Bağdatlı

KONUŞMALAR

I

Çocukluk, Lise, Üniversite ve Fransa Yılları

SELAHATTİN BAĞDATLI: Benim düşündüğüm programa göre, yapılması gereken şey, Selahattin Hilav'ın entelektüel kişiliğinin ya da kimliğinin maddi ve manevi koşullarını ortaya koymak. İsterseniz konuyu biraz daha açalım: Selahattin Hilav'ın düşüncelerini kitaplarından biliyoruz. Ancak bu düşünceleri oluşturan manevi ve maddi şartlar nelerdir? Nerelerden dolaşarak buraya geldi? Bunun yararı ne olacak? İki şey olacak. Bir, kitaplarında ve yazılarında, gerekmediği için açıklanmamış ya da yeterince açık olmayan noktaların açıklanmasına yardımcı olacaktır. Bir de, hiç dokunulmamış noktaları; yani nasıl bir entelektüel kişiliğe sahip olduğu ve bunu oluşturan şartların neler olduğunu açıklamaya katkıda bulunacaktır. Amaç budur.

SELAHATTİN HİLAV: Background'u yani.

S.B.: Evet, evet. Bu düşüncelerin altında yatan şey nedir?

S.H.: Şimdi öyle olunca, senin soruna girebilirim. Ama bunlar yazıya dökülürken göz önüne alınır, paranteze alınır, sonra belki gene konur.

S.B.: Şimdi, tabii bu benim düşüncem, katılıyor musunuz bilmiyorum. Ama üç aşağı beş yukarı meselemiz bu.

S.H.: Evet, yani, bir adam nasıl yetişmiş, neler değişmiş, bir iki bir şeyler yazmış, bir hikâye gibi bunları...

S.B.: Bu söylediklerimiz bizim için açık; ama konuya bizim kadar yakınlığı olmayan kişiler için biraz daha açalım bence. Bir bakıma, Selahattin Hilav'ın kitaplarını, yazılarını okumaya yardımcı kaynak olabilecek, açıklayabilecek, başka bir kitap oluşturmak. Oraya gidebilirsek. Amaç budur. Siz ek okuma mı diyorsunuz? Ek okuma.

S.H.: Valla onu bilmiyorum; ben sadece okumayı bilirim. (Gülüşmeler)

S.B.: Biraz da, bu konuşma içinde, konuyu kendisi belirleyecektir. Ama asıl, ana çerçeve budur. Onu açmaya çalışacağız, konuşmanın akı-

şı içinde. Maksadımız kalın çizgileriyle belli olduysa, bunu nasıl sağlayacağız, yani metodumuz ne olacak? Bu konuda çok net bir düşünceye sahip değilim doğrusu. Ama sırasıyla, kronolojik bir düzen izleyerek; bazen de konunun gerektirdiği çıkıntıları; yani yoğunlaşmaları birlikte ele alarak bu işi götüreceğiz.

S.H.: Yani kitabı oluşturmak bu şekilde, kronolojik...

S.B.: Bir kere, ne söyleyeceksek, bütün taşlarımızı atıp ondan sonra ayıklama yöntemi. Belli bir şeyi bulmak için. Tıpkı bir heykel gibi; hani bir şaka vardır.

S.H.: Evet, bu tam Leonardo da Vinci'nin yöntemi. Biliyorsunuz, diyor ki, ben heykel yapmıyorum, mermerdeki fazla tarafları atıyorum. (Gülüşmeler)

S.B.: Evet, bizimki de ona özenmek olacak.

S.H.: Öyle büyük bir ustayı tabii örnek alacağız. Ama ne kadar yapabilirsek.

S.B.: Nereden başlayalım o zaman? Okul falan. Öyle bir şey. Şimdi bu konuda, benim bildiğim, Mehmet Seyda'nın Edebiyat Dostları'nda epey bilgi var. Baştan koyduğumuz ilkeye göre, sırayla gidersek, isterse-niz çocukluğunuzdan başlayalım. Yani ilk entelektüel ilgileriniz ne zaman ve nasıl oluştu?

S.H.: Evet, ilk ondan başlamalı. Hem çocukluktan hem de okuma, öğrenme süreci nedir, önemli çünkü, ondan başlamalı. Yoksa fizyolojik olarak nasıl büyüdüğümden söz etmeyeceğiz tabii. En büyük etki, aile çevresi; bilgilenme, ilgi ve özen; önce gidiyorsunuz, her çocuk gibi, ilkokulda okuma öğreniyorsunuz. Aynı zamanda babam bize, bana ve kardeşime, ona bir iki sene sonra, o benden altı yaş ufak, eski yazı öğretmeye başladı. Orada söylediği bir şey var. Çok hoş ve doğru olduğu da yıllar sonra ortaya çıktı. "Şimdi," dedi, "çok canın sıkılıyor belki biliyorsun, eski yazı, hiç anlaşılmaz şeyler; hep Fuzulî Divanı'nı okutuyor o zaman. Yani alfabeden falan başlamadık ama sonra bunun faydasını göreceksin."

S.B.: Kaç yaşlarında bu?

S.H.: Yedi. "Sonra," dedi, "bunun yararını göreceksin, çünkü bunu bilen insan kalmayacak- yani sen yetiştiğin zaman." Şimdi, yöntemi ilginç tabii. Bugün *odiyovizüel* denen yöntem gibi; demek ki böyle bir... şeyleri var. Alfabeyi falan öğretmiyor. Doğru-

dan doğruya *Fuzulî Divanı*’nı okutuyor. Kendi okuyor. Yöntem de şu- ve hiç unutmam, Gül Kasidesi’ni okudu ki dört kasideden en zorudur- kendi okuyor, “tekrar et bakarak” diyor, “benim söylediklerimi”, bir beyit; tekrar okuyor, “tekrar et” diyor; ondan sonra gene okuyor, tabii ben bakıyorum harflere; ondan sonra gene okuyor, gene “tekrar et” diyor; ondan sonra gene okuyor, gene “tekrar et” diyor. Böyle bir ilk ders; bu bir yarım saat falan sürüyor. Ertesi gün gene başından başlıyor. Bir daha; bu sefer, mesele üç beyiti bir defada geçiyor, ikinci seansta diyelim. Gene böyle, aynı şekilde, üç beyit, üç beyit, bu şekilde gidiyor. Tabii bu çok ilginç bir şey. Şimdi bu böyle bir altı, yedi, sekiz, dokuz, on gün filan olunca, yavaş yavaş sesler ile harfler arasında ilişki kurmaya başlıyor insan, tabii bir de çocuk zihni. Ne bileyim, bir buçuk iki ay sonra bayağı sökmeye başladım. Anlamasan bile, okumaya başlıyorsun. Ama tabii o, kendisi okuduktan sonra Türkçesini de söylüyordu, yani Osmanlıcasını tabii. Bu şekilde hem Türkçesini öğrenmek hem okumasını hem de harfler arasında ilişki kurmak, aynı *odiyovizüel* yöntem işte. Resim gösteriyor, bu şudur diyor, falan. Bu şekilde. Tabii bir sene bile geçmeden, bayağı okumaya başladım. Bir de tabii, kendisi de, Osmanlıca açıklama yaptığı için; kendisi de, Osmanlıca açıklama yaparken, daha temelle gidip, Osmanlıca kelimelerin çoğu, Farsça, Arapça kökenli olduğu için, onları da açıklıyordu. Çünkü Osmanlıcada anlamları değişmiş. Eski yazıyı öğrendik. Bu tabii, bir tarafı işin. Öbür tarafı, normal okulda okumak. Yani buna ilkokul dönemi denebilir. Bu derslerin arasında bir iki sene sürdü babamla okumalarımız. Sonra şiir, Fuzulî okuttu fakat başka bir şey okutmadı. Bakî en büyük şair derdi; ama ondan okutmadı. Bir de düzyazı, nesir olarak, Cevdet Paşa’nın *Peygamberlerin Hikâyeleri*’ni (*Kısas-ı Enbiya*) okuttu. Son dönemin en ünlü Osmanlı yazarlarından. Ondan da okuttu biraz. Bu arada ilkokula devam ediyoruz tabii.

S.B.: *Fatih’te okuyordun, değil mi?*

S.H.: Evet, Fatih’te. Ondan sonra ortaokula geçtik. Ama bu arada babamla diyalogum var. Merak da ettiğim için. Mesela biraz okuyorum, biraz daha başka bir şey okuyorum, onu soruyorum falan. Bu şekilde bir diyalog var. Ortaokulda da, ilk, Rıfat Ilgaz bizim hocamızdı. O zaman yeni yetişiyoruz, ergenlik çağı,

ilk defa onun aracılığıyla, çok ilginç bir kişilik Rifat Ilgaz; çok hoş bir adam. Bir de, o arada, sanıyorum biz ortaokulda son sınıftayken, *Sınıf* adlı şiir kitabı çıkmıştı; tabii hemen kovuşturmaya uğradı. Bir kış günü, Mehmet Seyda'nın kitabında da vardır, ceketle falan geliyordu adamcağız, paltosu yok. Bir de arkadaşım vardı, Nusret Beygo, o da çok severdi Rifat Ilgaz'ı. Nusret, Cemal Süreya'nın arkadaşıdır. Ortaokulda beraber okumuştuk. 7-8. sınıfta falan. İşin bilgi, merak, bilgilendirme yönü bu. Annem ortaokul okumuş, ut çalardı. Peder de çok severdi klasik, alaturka müziği.

S.B.: *Annen ut çalardı, öyle mi?*

S.H.: Evet. Ablamın da sesi çok güzeldi, operalara meraklıydı. Radyo gelmiş tabii eve. O zaman için çok büyük bir şey. Hafif müzik orkestrası falan vardı.

S.B.: *İki ablanız mı vardı? Bir de kız kardeşiniz?*

S.H.: Büyük ablam bu. Erkek kardeşimle ben de çok meraklıyız. Ben de o zaman keman çalmaya başladım.

S.B.: *En küçüğünüz Necmettin miydi, yoksa kız kardeşiniz mi?*

S.H.: Kız kardeşim Leylâ. Ben de o zaman kemanda. Peder de...

S.B.: *Ne çalıyordun kemanla?*

S.H.: Klasik Batı müziği. Alaturka değil.

S.B.: *Alaturka çalamaz mı, klasik çalan?*

S.H.: Yoo, değil. Ama alaturka çalan klasik çalamaz. (*Gülüşmeler*)

S.B.: *O zaman, alaturkayla ilgin pek fazla değil.*

S.H.: Var canım. Evin içindeyiz. Radyo dinliyoruz. Nasıl ilgin olmaz? Sonra o zaman, çok nitelikli müzikler var. Her zaman hayran olduğum Şerif İçli, Hakkı Derman var. Her gece fasıl yapıyorlardı. Kaliteli. Şerif İçli gibi adamlar.

Tabii onlar dinleniyor hep. Sokakta duyduğumuz şeyler de, o zaman daha meyhaneye gitmiyoruz ama onlar da kaliteli müziklerdi. Bugün sanat müziği denen şey, arabeskidir alaturkanın. Hiçbir alakası yok. İşte ondan sonra, keman falan çalmaya başladım. Babam da pikap aldı. O zamanlar 78'likler var. 4-5 tane yukarı takıyorsun arka arkaya. Senfoni çalabiliyorsun. Bir senfoni çünkü, 45 dakika sürer, 1 saat sürer, o 5 tane plakta ancak alına-

biliyor tamamı. Beethoven'ın 5. senfonisi, keman konçertosu falan, daha başka şeyler.

S.B.: *Aşağı yukarı hangi sene oluyor bu?*

S.H.: Ben çalmaya başladığım zaman, 10 yaşında falandım ya da 11. Ortaokula girdiğim sıralarda. Bir 6-7 sene çaldım. Bak-tım virtüöz olacak hal yok, bıraktım.

S.B.: *Erken bırakmışsın.*

S.H.: E, canım, 6-7 senelik çalışmayla... o zaman bizde daha böyle bugünkü gibi büyük virtüözler falan yok. Yetişmemiş. Doğru dürüst keman çalan da yok.

S.B.: *Adnan [Benk] Hoca da öyleydi galiba, değil mi?*

S.H.: Ama Adnan'ın daha köklü bir eğitimi var. Benim hocam Ermeni idi. Margosyan derlerdi. Bugünkü gerçek virtüözler yoktu, ondan sonra yetiştiler: Suna Kan, Ayla Erduran. Kemanı bıraktım ama bütün hayatımda, klasik müzik dinlemişimdir. O da bir şey işte. Kardeşim çok ilerletti kemanı. Konser verecek kadar çalardı. Cemal Reşit Rey, iki defa istedi orkestraya ama mühendis, mimar olduğu için; Merkez Bankası'nda çalışıyor, teşekkür etti, devamlı gelemem, provalar falan, mümkün değil, dedi. Tabii, o zamanlar sporla da yavaş yavaş uğraşıyoruz. Küçük güller mülleler elde. 13-14 yaşlarındayız. Biraz sonra yüzme. Yüzmede bir de şu var: Babam bizi hep yazlığa götürürdü. O zaman, Küçükyalı'ya. Tabii, o zaman sayfiye Küçükyalı. Fatih'ten Küçükyalı'ya. Fatih'in havası o zaman çok güzel. Ama biraz orta halli olan, hali biraz iyi olanlar, İstanbul'un çevresine gidiyorlar. Suadiye'de yalılar falan var. Florya'ya gidenler var.

Bir de avcılık merakı var tabii. Peder çok meraklı. Evin içi cephanelik gibi. Dört beş tane çiftte, üç dört tane tabanca. İki tane köpek; av köpeği.

S.B.: *Nasıl bir yerde oturuyordunuz? Apartman mıydı, ev miydi?*

S.H.: Yo, yo. Şey yavrusu, konak yavrusu. Eski, Fatih'te, Çarşamba'ya inerken. Çarşamba yolu vardır, Fethiye'ye inerken. Şimdi orası; bir ara yangın olmuş; sonra orada Abdülhamid zamanında bütün eşraf, köşkler, konak yavruları yaptırmışlar. Babam, onlardan bir tanesini [Reisü'l-ulema Mustafa Âsım (Yörük) Konağı (ed.n.)] satın almış. Bir yandan da Küçükyalı'dayız.

S.B.: *Yazın oraya gidiyorsunuz.*

SELAHATTİN HİLAV: Yazın. Ya Küçükalya'ya ya Florya'ya. Florya'da Vidos, bugünkü Güngören. Onun asıl adı Vidos'tur, Rum köyüdür. 7 km'dir Edirnekapi'dan. Peder'in orda atı vardı iki tane. Oradan ata binip gidiyordu. Yolda da, ajandaları var ya avukatların, at da rahvan giderken, ona bakarak dava meselelerini hallediyor yolda. Sonra, ertesi gün, ava çıkıyormuş. Çünkü oraya bıldırcın gelirmiş çeşitli. Kalitarya'dır üstteki köyün ismi. Florya'nın üstü. Orada da köşkler vardı. Onlardan tutardı bir tanesini. Oradan sabahleyin çıkardı. Biz köyde, Vidos'ta evdeyiz. Köyde atı var. Edirnekapi ile Vidos arasında atla gidip geliyor yani. Hatta ata ilk defa binmeyi de orda öğrendim. 8 yaşındaydım. Bak bir de atçılık çıktı şimdi.

S.B.: *Evet, bir resmin var, Erzurum'da, şöyle Napoléon Bonaparte gibi, at üzerinde. Bir de yüzme meselesi var.*

S.H.: Yüzme meselesi şu: O zaman, Alman hocalar geldi. Babam beni Yüzme İhtisas'a yazdırmıştı, Ortaköy'de. Yazın da orada o hocalardan ders alıyoruz. Birkaç çocuk, memurların çocukları.

S.B.: *Mektepli bir yüzücüsün yani. Bizim gibi değil.*

S.H.: Tabii canım; yarışa girer mi insan öyle... Krav (*crawl*) yüzüyoruz. Çok zor bir şeydi. Girift bir teknikti. Mesela bacaklarını katiyen kırmayacaksın. Vücudun, belin hiç kıvrılmayacak sağa sola. Bir de, daha zoru, nefesi alıp vermek. Nefesi böyle dışarı veremezsin. Buradan, kolunun altından alıp suya vereceksin. Dört kulaçta. Hızlı yüzdüğün zaman, mesela 100 metrede, dört kulaçta bir verirsin. Bunlar tabii çok büyük bir sürat sağlıyor. Bizim Alman derdi ki, "Timsahı düşünün, su çıkarmayacaksınız." Çünkü denize, suya mukavemet ederek bir şey yapılmaz. Ona uyarak. Kültür meselelerinde de bu böyledir. Boşu boşuna boğuşmuş olursun.

S.B.: *Enerjinin yarısını suyla boğuşarak harcarsın, doğru.*

S.H.: Sonra, arada Fatih İdman diye bir kulüp var bizim orada. O zamanlar böyle güzel kulüpler var: Atletizm araçları, halter. Çarşamba'dan Fatih Camii'ne gelirken, sağdaydı bu kulüp. Şimdi nerededir bilmiyorum. Bu benim söylediğim 60 sene evvel. Ama ben çabuk bıktım, yüzmeyle uğraştığım için. Avcılık

mesesi de önemli. 7-8 yaşlarındaydım. Babam beni de çıkarıyor. Bir de Glauber derler, ufak tüfekler vardı, çok ince, çocuk tüfeği. Saçma da atar, tek kurşun da atar. Saçmayla mesela, baştan-kara derler, yenebilen bir kuş vardır, serçenin büyüğü, onu vurabilirsin. Onunla alışıyorsun. Sonra, 12 yaşına falan gelince, çifteyi verdiler elime. Bildircin falan. Küçükçekmece Gölü'ne gidiyoruz. O zaman orada hiçbir şey yok, ev mev yok. Ve müthiş yaban ördeği vardır. Bir de sandal almıştı peder. O sandalla çıkıyoruz. Keklişe giderdik, sağa sola, Gebze'ye falan. Tütünçiftliği mi nedir, oraya. Trakya'da da bazı yerlere giderdik. Keklik avlardık, tavşan falan; domuz da var. Böyle böyle devam ettik.

S.B.: *Ada'ya ne zaman taşındınız? Ada'da yazlık mı var?*

S.H.: Küçükyalı'da kiradaydık. Büyükada'da küçük bir ev aldık. 44-45'ti.

S.B.: *Ne taraftaydı?*

S.H.: Liman derler, Ada'nın sol tarafı.

AZİZ ERHAN: *Buradan, anlattıklarınızdan, babanız Mehmet Mihri Bey'in çok yönlü bir kişi olduğu ortaya çıkıyor. Hukukçuluğu var, medrese hocalığı var, spora, müziğe düşkün; bütün bunların sizin üzerinizde, tabii, çok büyük olumlu etkileri var. Öyle değil mi?*

S.H.: Bu kendiliğinden oluyor tabii, aile içinde, çünkü doğal çevre bu.

A.E.: *Mehmet Mihri Bey, Cumhuriyet'in kuruluşuyla, medreseler lağvedilince mi hukuk öğrenciliğine başlıyor?*

S.H.: Hayır, hayır. Daha evvel başlıyor. 1921'de. Baro'dan aldığı belge 1921 tarihli. Medrese hocasıyken, aynı zamanda Hukuk'ta okumuş. Ben ne kadar olsa hatırlayamam. Ancak belgelerde çıkarıyoruz bunları.

A.E.: *Ortaokul'dan sonra, İstanbul Lisesi dönemimiz başlıyor. Savaş bir yandan...*

S.H.: Tabii, savaş bir yandan, ekonomik zorluklar var, ekmek karneleri. Ama biz, aile olarak pek fazla sıkıntı çekmedik. Babamın durumu iyiydi. O zaman artık çok tanınmış bir avukattı, hatta meşhur biriydi. Ağır cezada ve başka konularda. Osmanlıca, Arapça biliyor, fıkıh biliyor. Hocası, profesörü bu konunun. O zamanki hâkimler de biliyorlar bunları. Tabii, o zaman kim daha büyük ustalık gösterirse, davayı çeviriveriyor birdenbire. Çün-

kü bir yorum meselesi bu. Bir terim geçiriyor. Bunun aslı şudur, mecellede böyle geçer, bugünkü modern uygulamada bu şekle gelmiştir falan diye; filolojisinden hukukuna kadar. Aslında 20 yaşından sonra Türkçe öğrenmiş ama çabuk öğrenmiş. Bazı şeyleri hafif aksanlı konuşurdu. Bir de asıllarını söylerdi kelimelerin.

A.E.: *Ne aksanıydı bu?*

S.H.: Bazı a'ları hafif ince okuyordu. Gaz demezdi de gâz derdi; bu kadar ama. Onun dışında bir şey yok. Türkçeyi İstanbul şivesiyle konuşurdu. Bir de eski bir kelime olunca, Osmanlıca telaffuzlar çoğunda yanlış oluyor, doğrusunu söylerdi. Bize, aile içinde değil de, mahkemede falan. Müdafaası çok kuvvetli. Genç avukatlar gelirmiş davasını dinlemeye. Şunun için söyledim bunları; başarılıydı çok. Savaş yıllarındaki o yoksullukta, biz pek sıkıntı çekmedik. Ama dışarı çıkınca görüyoruz tabii.

Bir de dayım var. Dayım çok önemli benim hayatımda. Çünkü bizde, Doğu'da, biliyorsun, erkek çocuk için dayıdır baba'dan sonra gelen. Niçin? Bunun sebepleri var. Birincisi en yakın erkek, dayıdır. Amca bile yakın değildir. İkincisi, bir gelenek; aşiret düzeni olan yerlerde, bugün bile hâlâ öyledir, bir hanımın kocası öldüğü zaman, o kadın dışarı çıkamaz sokağa. Yaşayamaz. Şimdi ne olacak o zaman? Bırakamazlar da. Kendi akrabalarının karısı. O zaman çocuğun amcasıyla, yani ölenin kardeşiyle evlendirirler. O zaman erkek çocuğun üvey babası oluyor amcası. Ama dayı öyle değil. Bunları hiç anlamazlar. Oysa bunların hepsinin rasyonelleri var; sosyal bir şey bu. Başka şeylerin, çok korkunç görünen şeylerin de böyle temelleri var. Dayım çok hoş bir adam. Dehşet bir şey. Her şey var.

S.B.: *Sema'nın babası mı?*

S.H.: Evet. Mimarlık okuyacakmış, okuyamamış. Fransızca öğrenmiş; Osmanlıca bilirdi. Müthiş. Çok yakışıklı. Çok çapkın. Müthiş. Dövüşken bir adam böyle. Ama gerektiği zaman. Meşru durumlarda. Silah kullanmakta falan çok usta. Onunla beraber büyüdük biz. Aramızda çok az var. On sene var. Şimdi on yaşında çocuk ile yirmi yaş arasında çok büyük fark var. Ama yirmi yaş ile otuz yaş arasında hiçbir fark yok. Çok ilginç bir şey. Şim-

di ben 20 yaşımdayım, o 30 yaşında. İkimiz de delikanlıyız. Onun için, içki içmek vb meseleler. 25 yaşında votkadan midesini deldi. Böyle bir adam. Neyse. Götürdük hastaneye. Gene de zorla. Çünkü araba bizim oradan çok az geçiyor. Bir de almaz falan diye, ben de tedbirli gittim. (*Gülüşmeler*) Şöyle ceketi açtık biraz şoföre. "Tamam abi, merak etmeyin," dedi. Tabii bunları da unutmaz; çok hoş bir adam çok seviyor beni, bu kadar olur.

A.E.: *İçkiye onunla mı başladınız?*

S.H.: Evet, onunla, arkadaşlarla da. Ama onunla daha çok. O büyük bir usta tabii.

A.E.: *Usulünü ondan öğrendiniz yani.*

S.H.: Tabii, tabii. Usul adap, tabii. Nedir? Oturduğun gibi kalk, çok önemlidir. Sarhoşlardan falan nefret ederdi, ben de ederim. Hiç sevmeyen şeyler.

A.E.: *Hocam galiba dayınızla bir anekdotunuz vardı. Hani o devrin meşhur bir içicisi.*

S.H.: Ha, evet. Aktedron Fikret[Andoğlu]. Bizi çok severdi, sonra Rıfat Hoca'nın [İlgaz] da çok yakın arkadaşıydı. Hatta birkaç defa, kanama falan olunca, onu hastaneye taşıdı.

S.B.: *Rıfat Hoca değil mi?*

S.H.: Tabii. Öyle bir bünye var ki yani. Onu birkaç defa hastaneye falan kaldırmıştır. Çok sevişirlerdi. Aktedron Fikret'le de öyle. Tabii bu daha sonraki bir olay. Benim üniversitede olduğum zamanlar. Bu geç kalıyor falan. Bankada çalışıyor o zaman dayım. Bankaya gitmesi lazım. Bazen kuvvetli olsun diye aktedron falan alıyor. Bu Aktedron Fikret de, hem içki içer hem aktedron alır. Görsen çok ilginç bir ressamdır. İntihar etti.

VAHAP TEZEL: *Aktedron nedir hocam?*

S.H.: Aktedron güçlendiricidir. Doping gibi. Vitaminden daha kuvvetli. Çok içki içtiğinde, onu içersen ayılıyorsun. Şimdi bunlar şarap içiyorlarmış ikisi. Lambo'da. O zaman Lambo var. Benim üniversitedeki ilk yıllarım, 45-46. Lise'yi atlamış olduk.

S.B.: *Oraya döneceğiz tabii.*

S.H.: Bunlar içerlerken, bir şey olmuş. Dayım bir şeye mi sinirlenmiş, ne olduysa. Aktedron Fikret de bir şey yapmaz ya, içmişler falan, bu görmeden dayım bunun kadehine aktedron koymuş. Aktedronlu içkiyi içince, biraz sonra, "Yaktın beni, yaktın," demiş. Yok ya geçer şimdi, deyip biraz daha içmişler. Esprili, çok

hoş bir insandı. Çok mert. Çok dürüst. Çok sağlam. İki sene falan kadar önce vefat etti.

A.E.: *Evet, hocam, o zaman lise yıllarına dönelim.*

Lise yılları

S.H.: Evet, liseye geçelim bakalım ne olacak. Benim Lise'ye girişim sanıyorum 1942'dir. Yani 14 yaşındayım. Çünkü küçük yaşta okula başladım. Tabii lisede bambaşka bir âlem var. Sonra İstanbul Lisesi çok büyük, önemli bir lise.

V.T.: *Peki hocam, o liseye girmek için bir sınav falan var mı?*

S.H.: Hayır, hayır, hiçbir şey aranmıyor. O kadar az adam var ki. Sonra herkes, biraz da kendi semtindeki liseye gidiyor. Ben mesela, Fatih'te oturuyorum, Sultanahmet'e gidiyorum. Tramvaya binersin, on dakika sonra ordasın. İstanbul o zaman bambaşka. Hiç bugünle alakası yok. Medeni bir şehir. Bu kadar olur.

V.T.: *O Lise yabancı dilde eğitim veriyor mu?*

S.H.: O zaman liselerde Fransızca, İngilizce, Almanca var. Vefa'da da öyle, Pertevniyal'de de öyle, İstanbul Lisesi'nde de öyle. O zaman öyleydi. İstedğin dili seçiyordun. Çünkü sınıflarda az öğrenci var. Bizim sınıflarımız 35 kişi falandı. Hatta Almanca çok azdı. Ben İngilizce sınıftaydım. Bir de bizim çocukluğumuzda, Ablalar da 8-9'da İngilizce dersi alırdı. Hepimiz, Ablalarım da, kardeşim de, İngilizce bölümünde, sınıfında okuduk.

İstanbul Lisesi, tabii çok hoş, çok güzel bir lise. Her şeyiyle. Binası, biliyorsun, Düyun-u Umumiye binası. Çok güzel bir mimari; arka tarafı Haliç'e bakar; arkada büyük bir bahçe var, önde büyük bir bahçe var. Spor yapıyor, atletizm, her şey var. Birkaç katlı...

S.B.: *Tanıdığınız kimler var, Yılmaz'ın dışında? Okul arkadaşlarımız.*

S.H.: O kadar çok ki.... Yani, bir yerlerden hatırlamak lazım. Mesela Ruhi Sarıalp, Güner Ferik, Demir Başar; sanatçı arkadaşlardan Münir Özkul var, Alaattin Yavaşca var.

V.T.: *Yılmaz Öner'le de tanışır mıydınız?*

S.H.: Evet, tanışırdık ama o kadar yakınlığımız yoktu. Bilmiyorum, o Almanca sınıfında mıydı, bize mi geliyordu, pek ha-

tırlamıyorum. Daha başka, Tolgar vardı, sonra sibernetikçi oldu. Cevat vardı, Yalova Kaymakamı oldu, sonra Kartal'a geldi. Cevat Pekmez. Sonra Orhan Apaydın, vefat eden, bizim sınıftandı. Başka bir arkadaşım, Zeyyat Özarsalan, çok yakın bir arkadaşım. Almanca bilirdi. Babası da eski subay; Vahdettin'in yaverliğini yapmış. Almanya'da doğduğu için, o kadar iyi Almanca bilirmiş ki Almanlar "von" unvanı vermişler (von Mazhar); dünyada olacak bir şey değil. Çok hoş bir adam, tam Prusyalı. Orta boylu, hani meşhur Alman aktör vardır ya Erich von Stroheim gibi, saçlar 1 numara, o tip bir adam. Çok sert görümlü, ama çok hoş bir adam. Nişantaşı'nda evleri var. Topağacı'nda, o evin olduğu yerde, çok eskiden köşkler varmış, 1916-17 yangınında yanmış bunlar. Bunların üzerine yeni köşkler yapılıyor. Bahçe içinde, fevkalade güzel köşkler. Tabii, seçkin insanlar bunlar. Von Mazhar, zaten komutan. Hanımı da, Eleanor tarafından soylu bir hanım. Bizim Zeyyat da, böyle her şeye meraklı; fakat annesi o kadar üstüne düşüyor ki çocukcağızı fötr şapkayla çıkarırdı yağmurda. Yirmi yaşında çocuk.

Ben kalırdım bazen onlarda. Şimdi sabahleyin kalkıyoruz, bir masa ki...; bir dayıları var, o da demiryollarında çok üst düzey bir görevde. Almanya'da kalmış. Adam sabah geliyor, üstünde ipek robdöşambr, kravat falan; sabah soğuk suyla yıkanıyor Von Mazhar; o zaman 60 yaşlarında. Bize çok büyük bir yaş gibi geliyor. Ama 60 yaşında soğuk suyla yıkanmak da gene mesele. Yıkanılır mı? Alman usulü.

Bir gün, oturmuş yemek yiyoruz, orada müthiş kitapları var Von Mazhar'ın. Bir gün, bakarken, Zeyyat da çok meraklıydı okumaya, dile müthiş bir yatkınlığı olan bir insan; ben hayatımda böyle bir insan görmedim, orada bakarken kitaplara, baktım Nietzsche; ipek kâğıda basılmış, Nietzsche'nin bütün eserleri, şu kadarcık tutuyor. Hitler vermiş. Bu bir ara orada ataseymiş, Hitler hediye etmiş Von Mazhar'a. Kitabı bir gördüm. Allah. Lise'deyim ama başlamışım felsefe melsefe diye, oradan buradan. Bir tarafından tutmaya çalışıyorum. Çok sevindi.

Sonraları, Von Mazhar, "Zeyyat bizim aileyi mahvetti, dedi; çok sorumsuz bir çocuk". Çok iyi bir insan. İsveç'e gitti, orada kaldı. Bern'de kaldı. Annesi vefat etti, bir mide ameliyatında.

Von Mazhar'la kaldılar. Rahmetli adamcağız, en sonunda, bir köyde tereyağ çıkarmaya başladı. Oraya gitti.

Daha evvel, Nişantaşı'nda bir yerdeydiler. Ben Paris'ten dönünce gittim. Gene Nişantaşı'ndaydılar. Döndükten bir süre sonra Engels'in bir kitabını çevirmiştim. Demek ki 60'tan sonra bu. 62-64 arası. Onu görmüş, çok beğenmiş. Sonra Zeyyat söyledi, İşçi Partisi'ne girmiş Von Mazhar. Çok ilginç. Demek ki adamın eskiden beri bir... şeyi var. Koskoca komutan.

S.B.: *Hitler'den kitap almış bir adam.*

S.H.: Alması da bir şey gösteriyor. Bana verseler, ben de alırım, çok teşekkür ederim. (Gülüşmeler)

A.E.: *Peki hocam, buradan gene liseyle ilgili bir konuya geçiyoruz. Öğretmenlerinizin çok değerli olduğunu söylüyordunuz.*

S.H.: Evet, bunu Mehmet Seyda'ya da söylemiştim. Bu hocaların bir kısmı 1917'den sonra gelmişlerdir. Çarlık zamanında çok yüksek bir eğitim almışlar. Eğitim olarak da, entelektüel olarak da. Matematikçiler, coğrafyacılar, kimyacılar var aralarında. Sonra dışarıda okumuş hocalar var. Mesela fizik hocamız vardı, sıfırcı Avni. Avni Kul. Sorbonne'da okumuş. Doktor. Edebiyat hocamız Tahir Nejat Gencan; Hakkı Suha [Gezgin.ed.n]

A.E.: *Salim Rıza, Nurettin Topçu.*

S.H.: Nurettin Topçu benim felsefe hocamdı. Sorbonne'da doktora yapmış. Hilmi Ziya Bey bahsederdi kitaplarında. Mesela bir Almanca hocası vardı, Uzun Şükrü derlerdi, o da felsefe okumuş ama Almanca hocalığı yapardı. Sonra Nimetullah [Halil Nimetullah Öztürk.ed.n] vardı meşhur, felsefeci; Bergson'un *Essai sur les données immédiates de la conscience*'ını (Bilincin Dolaylımsız Verileri Üstüne Deneme) çevirmişti. İngilizce hocamız İngiltere'de öğrenim görmüştü. Bize Shakespeare'den parçalar verirdi, karşılıklı çıkarır oynatırdı.

V.T.: *Peki hocam, felsefeyle tam olarak ilk tanışmanız ne zaman?*

S.H.: Ortaokul'da bile meraklıydım. Dayım da bazı şeyler...

S.B.: *Babadan mı geliyor bu merak?*

S.H.: Oradan da var. Sonra lisede Nurettin Topçu'yla... Adam ilginç, tabii. O dönemde. Sonraki dönemde değil. Sonradan başka şeylere gitti. O zaman öyle bir tarafı yok Topçu'nun. Sonradan başka şeylere gitti, sağa, dine yöneldi, saptı. O zamanlar

Maurice Blondel'in aksiyon felsefesini savunuyordu. Ders vermesi çok hoştu. Mesela bir şeyden bahsederken, Flaubert geçer, *Madam Bovary*'den bahseder. Ama ilgisi var anlattığı şeyle. İyi yetiştirilmiş bir adam. Aksiyon felsefesi dediğimiz şey, eylem felsefesi. Ama hangi tarafa çekersen. Bu adamlardan faydalanılıyor tabii. Çok esnek düşünceleri var... Böyle. O zamanlar okuyoruz, Zeyyat ile birlikte.

Bir de şiir var tabii. Nâzım Hikmet var. Beyazıt'taki Belediye Kütüphanesi'nde, çok büyük bir kütüphanedir, bir de Üniversite Kütüphanesi'nde; unutmuşlar, Nâzım Hikmet'in kitapları var. Tamamen bir hata tabii. Biz, çakmasınlar diye, bir gün Zeyyat alıyor, birkaç gün sonra ben alıyorum, ayrı ayrı götürüyoruz. Onları okuyoruz.

Salim Rıza [Kırkpınar ed.n] Bey de, bazen Divan Edebiyatı'ndan okurken, ağzından kaçırırverirdi Nâzım'ı; biraz okur, sonra döner gene Nedim'den okur. Nasıl bir ezber! Müthiş bir şey, çok güzel. Zaten Yahya Kemal hep yanında gezdirirmiş. Binlerce beyit biliyor. Bu kadar olur; üç dört sene evvel vefat etti, 90'ı geçmişti maşallah.

A.E.: *Hocam, sizin döneminizde lise dört yıl galiba, değil mi?*

S.H.: Yok. Yalnız, bakalorya denen bir olgunluk sınavı var. Ayrıca giriliyor. Ondan sonra her yere girebilirsin. Sadece tıbbı sınav var. Liseyi bitirdim. Akıl hastalıklarına falan meraklıyım. Sınava girdim, kazandım. Sonra vazgeçtim, tıbbı gitmedim. Felsefeye gittim. Babam tabii, "ya, hukuka gitsen" falan dedi.

S.B.: *Epey kapıştınız galiba.*

S.H.: Yok bizde kapışmak yoktur. Babam benimle "siz" diye konuşurdu. Kız kardeşlerimle de öyle. "Siz" derdi, "sen" demezdi. Ayrı bir şey bu. O günkü gelenek öyle. Bey çocuğu çünkü. Aşiret çevrelerinde böyle bir nezaket vardır. Ama çok farklı. Onu söyleyeyim. Yanlış yaparsan hayatın da gidebilir.

A.E.: *Peki üniversitede, genel eğitim, öğretmenlerin kalitesi, bu kalitenin yüksekliği; sizin ortaokul çağlarından okumaya, felsefeye ilginiz. Sonra o dönemde Hasan Âli Yücel'in döneminde, klasiklerin yayımlanması var...*

S.H.: Tabii, bunlar önemli. Babam İstanbul Lisesi'nde de hocalık yapmıştı. Hasan Âli Yücel ile oradan tanışıklığı var. Cemil Sait [Barlas ed.n] Bey de talebesidir. Daha başka arkadaşlıkları

da var. Ama o dönemde yapılan şeyler, bizi tatmin eden şeyler değil. Mesela bazı yerler katıyen çevrilmez. Bir de *Tercüme dergisi* var, o daha önemli. Orada çünkü örnekler verilirdi. Çeviriler yapıyor.

A.E.: *Tabii, Tercüme dergisinin başındaki, sorumlu kişiler de, belli nitelikleri olan kişiler.*

S.H.: Tabii, tabii. Dil falan biliyorlar da.... Ama insan ne kadar nitelikli olursa olsun, iktidarın emrinde olmasa bile, söyleyecekleri sınırlıdır çünkü istese de konuşamaz. Üniversiteye geldiğimiz zaman bunu çok açık görüyorduk. Hilmi Ziya Bey gibi bir hocanın ne çektiğini bilirim ben. Bu hep karşımıza çıkan bir şeydir.

Mehmet Sever miydi, Metin Sever miydi, bana gene sormuşlardı, “Efendim, siz hocalarınızdan neler aldınız?” diye; “Babamdan öğrendiğim şiir dışında, öğrenmek istediğim hiçbir şeyi alamadım,” demiştim. Ama üniversitede bazı hocalarımız, klasik şeyleri vermişlerdir bize. Bunlar yetmiyor. Bana yetmiyor.

Üniversite Dönemi

V.T.: *Hocam, az önce konuşurken, liseyi bitirdikten sonra, tıp, hukuk, felsefe arasından felsefeyi tercih ettiğinizi söylüyordunuz. Burada belirleyici olan neydi? Lisedeyken hangi filozoflarla tanışmıştınız, okumuştunuz?*

S.H.: O zaman parça parça, elimize geçenleri okurduk. Bugünkü gibi çok büyük bir seçme şansımız yoktu. Kitap yok ortada. Felsefe kitapları da çok az. Milli Eğitim Bakanlığı’nın çevirileri vardı. Mesela Bergson’un *Élan vital*’i. Dayım’da da bazı kitaplar var. O da bana veriyor. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun bir kısım kitabı var.

V.T.: *Belirleyici olan neydi peki felsefeyi seçmenizde?*

S.H.: Belirleyici diye bir şey yok. Ben o zaman her şeyi, ne bulabilirsem, onları okuyorum, onlarla uğraşıyorum.

S.B.: *Belki, niye felsefeyi seçtin de tıbbi seçmedin demek istiyor.*

S.H.: Ha. Daha fazla seviyorum. Tıbbi da seviyorum. Akıl hastalıklarına meraklı olduğum için. (*Gülüştürmeler*) Orada daha fazla bir şey buluruz diye. Hakikaten, klasik felsefe açısından bulduk da. Bizim hocalarımız, biliyorsunuz, 1933’te üniversite

tasfiyesi vardır. Daha evvel Babanzade Naim Bey falan ders veriyorlar. Onları tasfiye ediyorlar. Yeni hocalarımızın hepsi, dışarıda okumuşlar. Yani profesyonel felsefeciler. Halil Vehbi Eralp, Takiyeddin Mengüşoğlu, Macit Gökberk, Mazhar Şevket İpşiroğlu. Klasik felsefeyi, en azından Hegel'e kadar, mümkün olduğu kadar öğrettiler. Allah için. Ama yetmiyor.

Hegel yok mesela. Ama ne yap-sınlar? Hegel yasak değil, ama ona pek kıymet vermiyorlar. Ya da belki, daha öncekileri verelim de, bu kadar netameli bir adama girmeyelim diyorlar. Zaten birçok klasik felsefe tarihinde Hegel'e kadar gelir, bazen Hegel'de biter. Bundan 70-80 sene evvel yazılmış felsefe tarihlerinde. Çünkü daha belli de değil tam ne olacağı. Böyle bir şey var.

Schopenhauer'ın falan pek sözü geçmezdi. Tabii Marx falan hiç yok. Feuerbach falan. Öyle bir şey yok. Hilmi Ziya Bey'in XX. Asır Filozofları diye bir kitabı vardır. 1944'te çıkmıştır. O çok iyi, müthiş bir kitaptır. Onun en sonunda Lenin'in makalesi var: İdealizmden materyalizme diye, onu çevirmiş, sonuna kadar, Russell var, başkaları var.

Lisede edebiyat ve felsefeyle bir arada ilgileniyordum ama bu ilgi zaten ortaokulda başlamıştı. Edebiyat kitaplarını okumak; daha evvel söylediğim gibi, hocamız Rıfat Ilgaz'dı. Bir de o arada, çok ilginçtir, meşhur Edebiyatı Cedide şairi Hüseyin Siret Bey [Özsever ed.n] var. O zaman 65-70 yaşlarında olmalı, 40'lı yıllarda. Oğlu da, bir Fransız okulundan gelmişti; Mübin Siret diye, benim çok sevdiğim bir arkadaşım, halen de arkadaşımdır.

Bu ilgilerle; evde kitaplar var falan; bunlarla liseye geçiyoruz ve daha önce de belirttiğim gibi, lisede de hocalarımız, arkadaşlarımız var. O arada önemli bir şey. Babıâli o zaman kitapevleriyle dolu. Semih Lütfü, Ahmet Halit, Hilmi Kitapevleri. Ben mesela ne çocuk kitabı okudum ne de polisiye roman okudum. Okumadım. Tabii o zaman bizi en çok ilgilendiren, Gorki'nin kitapları, Hasan Âli Ediz'in çevirdiği. Hasan Âli Bey de çok sonraları dostluğunu bize bağışladı, Attila [Tokatlı] ile bana. İşte Anatole France'ın kitapları çevrilmiş. Şolohov'un *Uyandırılmış Toprak*'ı da çevrilmişti. Bir de, Vakit Matbaası Yayınları vardı. Oradan *Kapital*'in bir özeti çevrilmişti; 30'lu yıllarda. *Stalin* vardı, *Bolşevik Âlemi* vardı. İlk sol yayınlar orada vardı.

Balzac çevirileri var. Ahmet Halit'ten *Vadideki Zambak* ve *iki Gelinin Hatıraları*. Bunları da okuyoruz. Bir de, daha evvel belirttiğim gibi, Belediye Kütüphanesi'ne gidiyoruz. Zeyyat hele çok meraklı. Zeyyat Özaslan. Von Mazhar'ın oğlu. Nurettin Topçu'yla felsefe. Bir de Türkçe hocamız vardı. Tam Meşrutiyet efendisi. Soyadı Tanrıkulu. "Eski yazı bilen var mı?" diye sordu. Ben de çekinerek, "Efendim, ben..." dedim. "Ha, iyi o zaman, bir dahaki sefere *Naima Tarihi*'ni getireceğim." Neyse biz zar zor okuyarak "Var ol evladım, beyefendi evladım, çok güzel," falan diyor.

Sosyal çevre, arkadaşlıklar

Böyle, çok çeşitli ilgi alanı var. Ve bu ilgi alanı gerçek şeylere yönelik. Bugünkü gibi değil, bugün de ilgiler var da gençlerde... Daha önce de söyledim, lisede Almanca okuyanlar çok az olduğu için, kendi dil derslerinin dışında, bizim sınıfa geliyorlar. Onlarla tanıyoruz. Ve onların çoğu, Fatih'te değil, Nişantaşı'nda, Maçka'da falan oturuyorlar. Tabii, kültür, yaşam tarzı olarak çok farklı iki şey İstanbul içinde. Peyami Safa'nın romanında da vardır ya, *Fatih-Harbiye*.

Bu bambaşka bir şey oldu benim için. Oraya gidiyoruz, başka bir hayat. Gerçi Fatih'in de kendine göre bir şeyi var. Onlara anlatıyorum. Bizim ailemiz, çevremiz; hâkimler evlerini yaptırmışlar o yangından sonra. Ama Maçka'da, Nişantaşı'nda, Şişli'deki hayat orada yok. Sosyal hayat yani. Hanım arkadaşlar, bilmem neler. Çaylar. Çay dediğin, çay içme değil de, çay partisi. Dans ediliyor falan. Bunlar bambaşka bir şey. İnsanın yetişmesinde çok önemli bir şey. Karşı cinsle sosyal bir ilişki içinde yetişiyorsun.

14-15 yaşından beri, onlarla beraberim. Beni hemen benim sediler, çok seviyorlar. Zeyyat'larda kalıyordum, Şakir'de kalırdım, Şakir Sabuncu. Adnan var, Altan var. Sonra bunlar çok seçkin delikanlıları İstanbul'un. Tabii, bazı rekabetler oluyor bu alanda. Taylor Halit, Flaş Sedat, meşhur. Yakışıklı, beyefendi adamlar. Bizim grup çıkınca, bunların biraz façası bozuldu. Niçin anlatıyorum bunları? Tabii bu bambaşka bir alan. Sonra bu çocukların çoğu yabancı dil biliyor.

S.B.: *Bu çay partilerinde başka bir şey içilmiyor mu? Ne içiliyor?*

S.H.: İçiliyor. Her şey içiliyor.

S.B.: *Adı çay partisi.*

S.H.: Esrar yok ama...

S.B.: *Tabii yok, likit demek istemiştım...*

S.H.: İçki var canım işte. Çay partisi dediğimiz, toplantı yani. İsteyen çay içer. Dans ediliyor. Müzik dinleniyor. Caz müziği. O zaman çok meraklıyım. Ben zaten müziğe meraklıyım ama; onlar cazı daha çok seviyorlar. Dışarıdan plaklar getirirler, Al Stars diye. Bir yıl en beğenilmiş olanlar, müzisyenler, Amerika'da, Anglosakson dünyasında, birleşiyorlar, bir plak yapıyorlar. Çok meşhurdur o plaklar. Çok güzeldir.

Bir kısmı piyano çalar. Şakir de çalardı, Zeyyat da çalardı. Böyle bir şey. Tabii bu, genç bir insanın oluşmasında, yetişmesinde biraz farklı bir şey; onun için anlatıyorum. O fark sonradan devam ediyor. Artık böyle bir insan... Bu da seni başka yerlere götürüyor. Kafaca, ruhça bir genişleme. Ondan sonra üniversiteye gelince, zaten artık orası...

S.B.: *Büyükada, orası da mı öyle?*

S.H.: Büyükada, zaten İstanbul'un en süzme insanların geldiği yazlık. Burada bir atlama yok. Normal bir geçiş. Biz orada birçok insanı tanıyoruz daha evvelden. Bu arada, üniversiteye geçmeden önce, bir iki şey var, söylemek istediğim. Ben lisedeyken, ABC Kitabevi vardı Çağaloğlu'nda. Yukardan inerken, soldaki ufak yoldan inerken, yandaki dar sokağın içinde. O zaman orada en mühim ve genç edebiyatçılar toplanırdı. Bizim İngilizce hocamız vardı, genç biri. O da onlarla ahabap. Edebiyata meraklı. Oraya gidiyorduk. Bazı kitaplar oluyordu, yeni edebiyat ürünleri.

Mesela ben Oktay Akbal'ı, Naim Tiralı'yı ilk orada tanıdım. Sonra, yıllar sonra arkadaş, dost olduk. Sait Faik'i falan gördüm orada, ilk defa. Tabii onları da okuyoruz. Sonra üniversiteye girdik.

S.B.: *Ada olayına tekrar dönecek miyiz?*

S.H.: Aynı yıla geliyor zaten. Babam küçük bir ev almıştı. Ada'da, 45'te. Benim 1. sınıfa girdiğim yıl.

A.E.: *Hocam, biraz da oradaki tiplerden, Ada'nın renkli tiplerinden, arkadaşlarımız, kendi kuşağınızdan...*

S.H.: Üniversite bitti, hocalarımızla ilişkilerimiz var. Bir de, hayatın şeyleri. Birçok insanla tanışyorsun. Ada'da benim ilk ve çok yakın arkadaşım, 1997'de vefat etti, Sina Kabaagaç, Halikarnas Balıkcısı'nın oğlu. Ben iki taraftan yetiştiğim için, adanın yerli halkından çocuklar da var, ben çok rahatım. Oranın yerli halkı, çocuklar falan, hiçbir zaman yazlıkçıların arasına girmezler. Bizim Fatih için falan da öyleydi. Onun için demin anlattım. Bu bizim arkadaşlarla Maçka'daki, Nişantaşı'ndaki o gruba girmenin getirdiği farkı.

Ada'da da yerli halk, delikanlılar, balıkçılar, Rumlar var çok hoş. Benim çok sevdiğim, Lefter'in kayınpederi, Tanaş, balıkçı. Bizim Sinaritçi Bakî. Darüşşafaka'da okumuş. Okullar arası boks şampiyonu. O kadar da usta bir balıkçı. Sonradan öğrenmiş. Kendine göre bir düğüm icat etti oltayı bağlamak için. Ve onunla sinarit avlar. Sinarit avlarken canlı yem kullanılır. Ölü yeme gelmez. Sandalın içinde uskumru ya da kolyoz bulundurulur. Oltayı onun üzerinden canlı olarak salıyorsunuz denize. Oynayacak ki. Bir de taşlar var. Taşları bulmak da mesele. Taşlar için bazı eski şeyler yapmışlar, "kerteriz haritası" derler. Yani iki noktaya bakıp kesişme noktasına gelmen lazım, onun altında taş var. Çünkü sinarit taşlık yerleri sever. Bizimki, altı tane tutmuş, köye götürmüş satmak için. İnanmamışlar. Bomba haberdır demişler. Sina gibi bir iki çok yakın arkadaşımız var, okumaya meraklı, oranın yerlisi. Bir de yazın gelenler var.

S.B.: *Siz de yazın gitmiyor muydunuz?*

S.H.: Yazın gidiyorduk. Ama ben arkadaşlarımla falan, kışın da giderdim. O arada, üniversitedeyken, Güzel Sanatlar'da okuyan arkadaşlarla tanıştım. İki binanın arası açıktı. Bir de bizim Edebiyat Fakültesi'nin kantini var, çok meşhur, kızların güzelliğiyle falan.

S.B.: *Edebiyat Fakültesi de Fındıklı'daydı o zaman, değil mi?*

S.H.: Evet. Ama şimdiki hali değil. Şimdiki binayı Sedat Bey, Sedat Hakkı Eldem restore etti, içi değişti tabii. Derslerimizi orada görürdük.

Orada Metin Eloğlu, Orhan Peker, Kuzgun Acar, Fikret Otayam ile falan çok yakın arkadaşlığımız oldu. Onlar da orada olduğu için, Güzel Sanatlar'da, öteki kantindeki arkadaşlarla kay-

naşabiliyorlar. Bizim öyle bir grubumuz vardı. Sabri Altınel var, Can Yücel var.

Orhan Veli ile tanışmam Metin Eloğlu aracılığıyla oldu. Çünkü o Metin'i çok seviyordu. Metin'in ilk şiirleri de *Yaprak* dergisinde çıkmıştı. Geldiği zaman, ilk Metin'i arardı. O arada Lambo var tabii. O sıralarda Nuri İyem ile de tanışmıştık. Çok yakın bir dostluk gösterdi ve bu günlere kadar gelmiştir. Lambo'da artık bütün bu anlattığım kişiler, tabii bir kısmı, orada toplanıyor. Toplanma yeri. Akşamüzeri, Rıfat Ilgaz'dan Cahit Irgat'a kadar; Metin, başkaları, genç şairler; Orhan Veli de geldiği zaman oraya uğrardı. Ama Oktay Rifat ile Melih Cevdet gelmezlerdi. Bu yıllar sürmüştür. Lambo da çok ilginç bir insandı. Rum kökenli bir Rus. Ve kimyager. O zamanki baskılar, politik durumlar, pek rahat değil adamcağız. Çünkü polis gelip soruyor. Kim geldi, kim gitti. Onun bir de hesap defteri var. Çünkü çoğu veresiye içiyor. Oradan tespit ediliyor hepsi. Ufacık bir yer, 15-20 kişi sığardı. Birkaç yıl sonra Ankara'dan Hayalet Oğuz [Haluk Alplaçın] geldi falan, o da katıldı bizim gruba. Daha başka ressam arkadaşlar da var. Şimdi İsveç'te olan Aydın vardı. Böyle sanatçı, yazar falan orada toplanırdı. Kız arkadaşlar da var. Leylâ da, Leylâ Erbil de gelirdi. Sonra Güner, Güner Kuban. Bir nevi toplantı yeri. O zaman, bugünkü gibi yerler yok. Ya meyhane var, ya orası, kokteyl salonu gibi bir yer.

Bir yanda Lambo'daki bohem hayatı, sanat çevresi; yazar çizer arkadaşlar. Öbür yanda Büyükkada'da tamamen Batılı diyebileceğimiz (tabii "parantez" içinde) bir hayat. Kadın erkek ilişkisi açısından hayli kolay ve zengin bir hayat. Bu daha evvel de belirttiğim gibi, önemli bir şey. Kitaplar, zengin bir yaşama. Ayrıca spor meselesi var. O zamanlar profesyonel olarak yüzmeye katılıyorum. Dereceler alıyorum. Bu arada durmadan okuyoruz. Büyükkada'ya gittiğimiz zaman. Pederin ufak bir ev aldığı tarih, 44 ya da 45, benim üniversitede 1. sınıfa girdiğim yıldır. Üniversitede, hocalarımızla, bilgilenme açısından çok olumlu bir ilişki-deyiz.

S.B.: Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü'ne yazıldın. O dönem, felsefe bölümünde Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu, Halil Vehbi Eralp, Mazhar Şevket İpşiroğlu var. Hilmi Ziya Ülken'in en verimli dönemi. O sıralarda insan'ı çıkarıyor muydu?

S.H.: Sanıyorum, o zaman çıkarmıyordu artık. Hilmi Ziya Bey benim üzerimde çok etkili olmuştur. Oradaki eğitim ve genellikle de yetişmem üzerinde. Hocalarımız çok iyi. Hepsini dışarı da okumuş. Takiyettin Bey ve Mazhar Şevket Almanya'da, Halil Vehbi Bey Fransa'da, Sorbonne'da, Macit Bey [Gökberk] de Almanya'da.

Şimdi ilk derse girdiğimiz zaman, çok hoş bir durum oldu. 15-20 kişilik bir sınıf 1. sınıf. Takiyettin Bey bize sordu. "Felsefe Nedir?" diye. Tabii hepimiz, okullarda ezberlediğimiz şeyleri söylüyoruz. "Tamam, çok güzel" falan dedi. Sonra, "Kusura bakmayın, bunlar çok soyut şeyler. Ben felsefeciyim. Soyut düşünceden anlamam" dedi. (*Gülüştürmeler*) Bu beni çok etkilemişti. Çok hoş bir insan. Daha evvel de Reichenbach'a, Hans Reichenbach'a asistanlık yapmış. Sonra Nusret Bey yapıyor, Nusret Hızır. Macit Bey de Almanya'da bulunmuş.

Yani, klasik felsefe eğitimini biz orada, belli bir yere kadar da olsa ve felsefe tarihini, belli bir yere kadar, doğru dürüst aldık. Bir felsefeci için çok önemli. Çünkü Antik felsefeyi bilmeden, Ortaçağ felsefesi hakkında biraz fikir edinmeden ve Descartes ile başlayan modern zamanlar felsefesinin temel bilgilerine sahip olmadan felsefeyi kavramak mümkün değildir. Teknik bir mesele. Terimleri tamamen teknik terim. Dilden alınmış da olsa, yüklendiği kavramlar bakımından, semantik açıdan tamamen tekniktir. Çünkü çok farklıdır, malum.

Bu şekilde devam ettik. O zamanlar üniversitede Fransız eğitim tarzı ve o yapı kabul ediliyordu. Önce, birinci sınıf, hazırlık sınıfı. Genel bilgiler yani. Ondan sonra sertifikalar falan ayrılıyor. Dört tane sertifika var: Felsefe tarihi, sistematik felsefe, psikoloji, sosyoloji. Tabii, felsefe tarihi, terminoloji dersi, tamamen problemler olarak okutulan da var, sistematik felsefe. Felsefe tarihi değil de, felsefe problemleri açısından. Yani her taraftan kavramak, klasik felsefe dağarcığını anlayabilmek, içine girmek. O bakımdan iyiydi. Ama bir yere kadar geliyordu. Tabii, onun birçok sebepleri var. Hegel'e kadar gelir. Daha sonrası pek yok.

Antik felsefede de, gelen hocalarımız, çok önemli, hocalar. Bir tanesi Walter Kranz. W. Kranz'ın *Antik Felsefe* diye basılan kitabını da Suat Yakup Baydur, maalesef genç yaşta vefat eden çok değerli bir felsefeci ve aynı zamanda filolog, çevirmişti. O sı-

ralarda Macit Bey'in kitabı da, sanıyorum, yayımlanmıştı. Daha sonra Richter geldi. Biz son sınıftayken de Heinz Heimsoth geldi.

Heinz Heimsoth çok önemli bir felsefe hocası ve Heidegger'in arkadaşı. Heidegger ile tartışmaları falan var. Bunları şunun için söylüyorum: Çok kaliteli bir klasik felsefe eğitimi gördük. Ben Takiyettin Bey ile daha yakındım. Nitekim mezuniyet tezimi de onunla yaptım.

Ama bu arada, Hilmi Ziya Bey ile çok yakın, özel bir ilişkimiz var. Eski yazı bildiğim için. Biraz da Arapça var. Osmanlıca sayesinde. Bir de peder dolayısıyla İslam felsefesine yakınlığım olduğu için, beni çok tutardı. Hatta son sınıfta, kendi girmedığı zaman, bazı derslere ben giriyordum, fahri asistan olarak. Her zaman beni asistan olarak almak istedi. Fakat o arada, bu işin felsefi yanı, bir de politik yanı var. O dönem, biliyorsunuz, Demokrat Parti'nin ortaya çıkış zamanı, 46-47. Bir özgürleşme havası var. Bazı politik organizasyonlar da işin içine giriyor. Komünist Partisi'nin gençlik kolları var: Yüksek Tahsil Gençlik Derneği. Ben de, birinci sınıftayken girdim oraya, bazı arkadaşlarla birlikte. Bu arada tamamen sağcı bir grup var, her zaman olduğu gibi. Çok büyük sürtüşmeler falan oluyor arada. Bu hava içinde.

Hilmi Ziya Bey zaten baskı altında kalmış ve kayınbiraderi [Celal Zühtü Benneci ed.n.] Komünist Parti üyesi. Hoca da yakın Marksizme. 1944'te çıkardığı *XX. Asır Filozofları* diye bir kitabı var. Tabii o bizim için, o zaman çok önemli bir kitap. Kitabın içinde mesela Russell var; bizde analitik İngiliz felsefesinden hiç bahsedilmiyor. Demin Hegel'e kadar dedim ama Russell ile 20'lerde başlayan, sonra meşhur Viyana Çevresi'nde gelişen şeylerden de bahsediliyor. Kitabın sonuna, Lenin'in bir makalesini çevirmiş hoca, onu koyuyor: "İdealizmden Materyalizme". Bu havada bu tür şeyler. Bu açıdan Hilmi Ziya Bey, bir aksak yanı da doldurmuştur. Tavrı, felsefeye olan tutkusu, çok geniş bilgisi. 4-5 dil biliyor. Arapça da Farsça da biliyor. Sonra *İslam Felsefesi* çok önemli bir kitap. Bizde bulunmayan tarzda bir kitap. Bu arada, Takiyettin Bey ile tezimi yaptım ve mezun oldum.

Bir de, çok yetenekli arkadaşlarımız var. Hasan Tanrıkut, Cenap Karakaya, çok çevirileri vardır; bir ara ister istemez tak-

ma adla çeviri yaptı çünkü bir bankada çalışıyordu. Hasan bir ara ruhsal rahatsızlıklar geçirdi, Kıbrıs'a gitti. Kızlar arasında da yetenekli arkadaşlar vardı. Sonra ne oldular bilmiyorum. Bir de Hüseyin Demirhan vardı. O önemli. *Devlet*'i çeviren. Tabii, asistanlar da önemli. Hüseyin Batuhan var. Ben birinci sınıfa girdiğimde, sanıyorum Nermi Uygur okulu bitirmişti. Doktorasını yapıyordu. Ve o sene Von Aster yeniden geldi. Daha evvel de gelmiş ama biz görmedik. Ve Jean-Paul Sartre'ın *L'Être et le Néant*'ını (*Varlık ve Hiçlik*) okutmaya başladı. Yüksek bir kalite tabii.

S.B.: 1951'de fakülteyi bitirdin. 1951-54 arasındaki, yani Fransa'ya geçmeden önceki dönem; Fransa'ya gitmeni hazırlayan sebepler hakkında ne söyleyeceksin?

S.H.: Hilmi Ziya Bey beni asistan olarak alamayacaktı. Takiyettin Bey istiyordu. İster istemez üniversiteden bir kopma oldu. Ondan sonra 2-3 sene var arada. Birinci evliliğim var Alev İpekçi ile. Kısa süren bir evlilik. Zaten ben baştan beri Fransa'ya gitmek istiyordum. Orada da Fransızca. İngilizce olmuştu epey. Hatta Takiyettin Bey Kant okuturdu, bazı bölümleri ben çevirirdim.

Ama bütün düşündüğüm Fransa'ya gitmek. Bunun nedeni, daha önce belirttiğim gibi, istediğim bilgilere ulaşamamaktı. Felsefe açısından olsun, siyasal açıdan olsun. O zaman artık kafamızda Marksizm düşüncesi bir taslak gibi, bir ejder gibi yerleşmiş durumda. Okunacak kitap yok. Ortada yok. Biz üniversitedeyken mesela, kopya kâğıtlarıyla daktiloda çoğaltılmış ince kâğıtlarda, Sovyetler'deki felsefe ve bilim çalışmaları hakkında ufak ufak parçalar geliyor; bize geliyor, herkese gelmiyor. Sonra Nâzım'ın bazı şiirleri ki, tamamen yasaklanıyor. Bunlar, bir de parti meselesi, meraklıydım. Sovyetler'de ne olup ne bitmiş. Fikri, düşünce tarafı nedir, siyasal tarafı nedir? Çok az bilgi var. Ya da durmadan tekrarlanan kalıp bilgiler var. Tabii, bir felsefeci için bunlar hiç yeterli şeyler değil. Belki bir aksiyon adamı için yeterli olabilir. Benim için, benim gibi düşünen insanlar için yeterli değil bunlar. Asıl neden budur.

O zaman çok zordu dışarı çıkmak. Bir defa benim durumum dolayısıyla. İkincisi, döviz, hemen hemen hiç verilmiyordu. Sadece doktora talebelerine. Doktora imtihanına girmek lazım.

Ben de girdim. Hatta Halil Vehbi Bey, "Hemen gel" dedi. Hocalar da sevindi. Açıkça söylemeseler de benim gitmemi istiyorlardı. Neyse gittik. Gene Kant'tan bir parça verdi hoca. (*Güllüşmeler*) Çevirdim. 9 numara verdi bana. Onu geçtik. Döviz izni aldık. Çok önemli bir şey. O zaman da 1 dolar 2,5 TL. Onunla gittik.

1951'den, 1953-54'e kadar da, arkadaşlarımızla, özellikle de Metin'le [Eloğlu] ve başka arkadaşlarla birlikteyiz hep. Ve Metin o arada, Mehmet Ali -daha sonra yayıncılık yapan arkadaşımız- ile birlikte, Sabri Altınel de var, bir dergi çıkarıyorlar. Oraya ufak tefek birkaç yazı yazdım, Nietzsche üzerine falan. Böyle birtakım çalışmalar.

1953'te de, daha önce söylediğim gibi, Alev İpekçi ile evlendim. Ondan sonra da Fransa'ya. Birkaç yıl bu şekilde geçti. Tabii durmadan okuyorum, araştırıyorum. O arada, Zeyyat Özaslan. İsveç'e gitmişti. Bir de çok sevdiğim bir arkadaşım, hâlâ hayattadır umarım çünkü 2-3 sene evvel gördüm, Lütfü Özkök, o da İsveç'e gitti. O Fransız okulundan mezun ve Marksist edebiyatla da ilgili. Mesela ben Henri Lefebvre'in adını ilk defa ondan duydum, Lütfü Özkök'ten, hiç unutmam. İşte gene, bildiğimiz, yazı çizi. Bohem hayatı, kısa süren evlilik ve sonra doktorayı kazanıp Fransa'ya gitmek.

Paris yılları

S.B.: *O dönem Paris'e Marsilya üzerinden gidiliyordu genellikle sanıyorum. Siz de öyle yapmış olmalısınız. Kimle birlikte gitmiştiniz?*

S.H.: Sina Kabağaç ile birlikte gittik. Dediğin gibi, vapurla Marsilya'ya, oradan Paris'e gittik. Place de la République'e yakın bir yerde bir otele yerleştik. İlk gittiğimiz zaman bir tanıdığımız yoktu ama biraz sonra hemen arkadaşlar edindik. Onlar arasında çok önemli, çok sevdiğim, 1967'de Seine Nehri'ne atlayarak intihar eden Orhan Karahan var. *Nâzım Hikmet Gazetesi*'ni çıkaranlardandır. O var. Cahit diye bir arkadaşımız vardı, gene orada yıllarca kalmış, Attilâ İlhan'ın arkadaşısıdır.

Zaman içinde, Mübin Orhon, Oğuz Orbey ve daha başka arkadaşlarla yakın ilişki içine girdik. Döviz olarak gelen para pek yeterli değil; Orhan o zaman, öğrenciler için açılmış, bir eski gazete toplama kurumunda çalışıyor. Üç tekerlekli triportörler veriyorlar; daha evvel sokaklara gidip afiş yapıştırıyorsunuz. Bir gün sonra da gidip topluyorsunuz. Onlar hazırlıyorlar, böyle iliş-

kiler var. Paket paket yaparlar verirler. Bazen eski kitapları da verirler. Eski kitap olunca onu Gibert kitabevine götürürüz. Bazen değerli şeyler de çıkabiliyor. Ötekiler kuruma götürülüyor, orda size bir ödeme yapıyorlar. Bu şekilde, Sina, ben, Orhan, üçümüz beraber gazete topluyoruz.

Tabii, orada bambaşka bir dünyada buldum kendimi. Bambaşka bir hava, bir özgürlük, bir uygarlık. Bilgi edinme gibi, insan ilişkileri de bambaşka. Çok hoş. istediğin bir kitabı bulman çok kolay. Özellikle, aradığım Marksist literatürü bulmak çok kolay. Globe kitabevi var. Öğrenci olduğun zaman, para bile vermezsiniz verirler kitapları. Büyük kütüphaneler var. Sainte-Geneviève'deki mesela. Orada da her şey var.

O arada üniversiteye girmek istiyorum ama ilk gidişimde olmadı. Sina ile ilk gidişimizde, 1954'ün başındayız, birkaç ay kaldık: Şubat falan gibi. Sonra ikimiz beraber döndük. Ben Büyükada'da 2 ay kadar kaldım. Sonra tekrar gittim. Sanıyorum pederin ilk rahatsızlığı dolayısıyla. Öyle olması lazım. Sonra tekrar döndüm.

Tekrar dönünce de Sorbonne'a başvurdum. Ha, önce Alliance Française'de biraz, birkaç ay Fransızca okudum. Ondan sonra da Sorbonne'da doktora. Doktorada Lukács'ın *Roman Teorisi*'ni konu seçtim. Sorbonne'da o zaman çok ilginç ve önemli bir profesör var, estetik dersleri veren. Bizde pek tanınmamıştır. Avrupa'da da pek tanınmaz. Ama yapısalcılığın öncülerinden biri olduğu kabul edilir: Étienne Souriau. Onunla beraber çalışmaya başladık. Bir yandan kâğıt toplama işi. Ben geldikten iki ay sonra haber gitmiş, "Bu adam bir an evvel Türkiye'ye dönsün" diye, gerekçe de belli. Parti üyesidir, falan. O zaman Fehmi Baldaş var, o bildirdi. "Ben bir kere geldim, bir daha dönmem," dedim. "Dünya gözüme bu kadar gözüküyor, sen de şu kadar gözüküyorsun." "Bana böyle bildirdiler, ben de onu söylüyorum," dedi.

Başta bir hayli zor durumlar oldu. Coq d'or diye bir lokantada iş buldum. İki tane Coq d'or vardır Paris'te. Biri sol yakada, biri sağ yakadadır. Aslında, gerçek Coq d'or (Altın Horoz) Saint-Michel'de olanıdır. Orada iş buldum. Kapıda duruyoruz, karşılıyoruz. Sonra, mutfaktaki işlere falan da yardım ediyorum. Fena

bir şey değil. Hem de üniversiteye gidiyorum. Bütün o arkadaşlarla buluşuyoruz tabii. O arada gene, bizim Lambo'ya benzer bir yer bulduk; Orhan Karahan'ın kaldığı otelin sokağında, Rue des Canettes'de, Pouillet adında çok ilginç bir yer. Taşradan gelen öğrenciler, alkolik mühendisler, mimarlar, ressam, herkes orada. Sahibi de çok şeker bir adam, benim çok yakın dostum. Jacques diye bir Korsikalı. Arkadaşlarla oradayız. Herkes ne kadar parası varsa masanın üstüne koyuyor. "*Construire une bouteille*" ("Bir şişe inşa edelim") deniyor. Eski bir mühendis, çok hoş bir adam vardı. Birinci Dünya Savaşında bölük komutanıymış. Tayin olarak, ekmek verildiği gibi, şarap da veriyorlar çünkü onlar su içmiyor. Fakat bu çok fazla tayin alıyormuş. Askerlere de tabii, "Bir hücum kalkıyoruz, hepimiz sarhoşuz," diyor. "Nereye gittiğimizi bilmiyoruz."

Şimdi giderdi bu, Rue des Canettes'in yanında Saint-Sulpice Kilisesi vardı, Odéon'u geçip sola döndüğünde. Kışın gidiyor oraya kar yağarken, ayın var. Ayından biraz evvel gidiyor. Millet gelince onu orada görüyor. Para veriyorlar, bozuk para. Ayın başlayınca, kapılar kapanıyor, hava soğuk. Bu geliyor meyhaneye. Biraz duruyor. Ayın bitmeden biraz evvel gidiyor, tekrar orda bekliyor. Herkes onun iki saat orada beklediğini sanıyor. Yani çok ilginç insanlarla beraberdik. Günlerimiz böyle geçti.

S.B.: Ortama uymak için bu iki denemeden sonra, hangi yıllar bilmiyorum ama orada Sartre; Jean Genet gibi ünlü kişilerle bir tanışıklık oldu değil mi? Kahvelerde mi rastlaştınız? Yoksa...

S.H.: Sartre ile hiç tanışıklığımız olmadı. Ama ben o zaman Globe'dan Lenin'in bütün kitaplarını almıştım. Onları okuyorum hep. Bir de Jean-Paul Sartre'ın *La Nausée*'sini (*Bulanıklık*) çevirmeye başladım. Ama Sartre ile tanışmadık. Jean Genet, bizim o sözünü ettiğim kahveye gelirdi. Fakat öyle pek kimseyle konuşmazdı. Yalnız, bir İtalyan arkadaşımız var, çok yakışıklı; onun arkadaşıydı. Tabii, Genet korkunç bir adam, her açıdan. Edebiyat açısından; hayatı. Katillik. Hırsızlık. Her şey var. Ama hep topluma karşı olmak şeklinde bir şeyleri... Zaten sıradan bir adam değil. Bütün yazdıklarından anlıyoruz. Çok büyük bir yazar. Jean-Paul Sartre'ın 700 sayfalık kitabı var onun hakkında: *Saint-Genet* (Aziz Genet).

Rennes sokağı 44 numarada da İşçi Üniversitesi var. Fransız Komünist Partisi'nin üniversitesi. Oraya devam ediyorum sürekli olarak. Yıllarca sürdü. Tabii çok iyi hocalar var orda da. Guy Besse Desanti; Henri Lefebvre bir iki defa geldi: O zaman partiyle arasında soğukluk başlamıştı.

Lefebvre ile de Lüksemburg Bahçesi'nde bir iki defa güzel konuşmamız oldu. Bir şey sordum ben ona. O zaman Que sais-je? serisinden *Le Marxisme*'ini (Marksizm) okuyorum. Çok ilginç, güzel bir kitap. O vardı yanımda. O vesileyle bir şey sordum. Biraz konuştuk. "Ne yapıyorsun?" falan. Bir defa geçerken, gene "Nasıl gidiyor?" falan diye sordu. Ama Lucien Goldmann ile çok yakın bir ilişkimiz vardı. Bizim sokakta oturuyordu, biraz daha aşağıda. Le Select'e geliyor hep. Orada tanıştık. Çok yakın. Bisikletiyle gelir; çamaşırlarıya giderken, benim çamaşırlarımı da alır. Çok hoş bir adam. Goldmann çok büyük akademisyenlerle ve bilginlerle çalışmıştır ama benim bildiğim, resmî bir kurumda hiçbir zaman görev almamış. İlk defa Piaget ile çalışıyor, İsviçre'de. Daha sonra egzistansiyalistlerle, Almanlar ile ilişkisi var. Romen asıllı ama Fransızca yazıyor. Almanca, İngilizce falan biliyor.

Bunlar böyle düşüncelerini birdenbire açan insanlar değil; ama ciddi bir şey sorarsan cevabını verir. Yani gevezelik, boş laf yok. Öyle muhabbet, sohbet falan yok. Zamanı kıymetli insanlar. Onunla konuşmak için onun düzeyinde olmak lazım. Ama zaten kitaplarla büyük bir ilişki kuruyorsun. Bu şekilde.

Daha sonra, çalışma tarzımız biraz değişti. Başka yerlerden istediler beni. Pouillet'nin sahibi olan arkadaşımız, Jacques, daha sonra Pablo'ya geçti, ben de oraya geçtim. Sonra [anlaşılamadı] çalışmaya başladım. O zaman maddi durumum rahatladı. Hatta fazla rahatladı. Ama gene Pouillet'ye gidiyordum arkadaşlarla.

S.B.: Attila Tokatlı daha sonra mı geldi?

S.H.: Attila, benim gidişimden 1,5 sene sonra falan geldi. Galip Üstün orada. Tabii, Attilâ benim çok yakın arkadaşım.

Çok zeki ve gayet iyi Fransızca biliyor. Çok meraklı. Edebîyata, felsefeye meraklı. Zaten felsefede 1-2 sene okumuş. Onunla dostluğumuz çok hoştur.

S.B.: Oraya sinema için mi gelmiş?

S.H.: Evet, sinema için IDEC'e gitti. O zaman Langlois'nın Sinematek'i yeni açılmıştı, birlikte hep oraya gidiyoruz. Scola

Cantorum'un yakınında, Musée Pédagogique'te. Saint-Michel'in üstü. Orada bütün klasik filmleri gösteriyorlar. Bu tabii müthiş bir şey. Arka arkaya gösterirler. Öğleyin 1'de başlar, 6-7'ye kadar. Retrospektifler yapıyorlar. Mesela "Japon sineması" diyor, ta ilk baştan alıp getiriyor. "İtalyan sineması" diyor, gene öyle. Tabii, müthiş bir şey. Oraya beraber giderdik. Çok yakındık, çok iyi arkadaştık. Dostluğumuz sonra da devam etti. Sonra oradaki arkadaşlardan Mübin Orhon çok hoş bir insan. Çok soylu; zorluklar içinde kendini hiç bozmamış bir insan. Çok sevdiğim biriydi. Avni [Arbaş.ed.n] de oradaydı. Mübin onu sık sık görürdü. Sonra Selim Turan, Abidin Dino... Ama onlarla sık görüşmüyorduk. Baskı orada da hissediliyordu. Durmadan haber alıyorduk.

Yıllar geçti, 1958'in sonunda dönmek zorunda kaldım. Babamın vefat ettiği haberi geldi. Tabii, aileyi yalnız bırakmak mümkün değil benim için. Ve 58'in sonunda, Güneş Karabuda ile, onun arabasıyla Marsilya'ya geldik. Oradan vapurla döndük. Dönüşüm de zor oldu. Çünkü oradan çıkmak mesele oluyor, elçiliğe gidemediğim için. Pasaportu şey yapmak lazım. Bir hal çaresi bulundu. Bir ara oturma iznim de yoktu, 1-1,5 sene kadar öyle gezdim. Bir arkadaşın tanıdığı vasıtasıyla, bir çıkış aldık. O olmazsa çıkamazsın Fransa'dan. Elimde polisin kaydı yok. Güneş'in sayesinde döndük. Baktım rıhtımda Attila bekliyor. Doğru Park Otel'e, Yahya Kemal'in masasına. "Ooo!" dedi, "Paris'ten geliyorsunuz belli. Paris kokuyorsunuz." Daha sonra şiir falan konuştuk. O Verlaine diyor, ben de Rimbaud deyince bir öksürme tuttu. Anlayamadım. Üstat cevap vermek istemediği şeyler duyunca öyle yaparmış meğer. Ben yıllarca dolmuşum, oradan sürrealizme geleceğim. Neyse...

Buraya kadar olan bölüm daha önce şu kitaplarda yer aldı:

Felsefeden Edebiyata Selahattin Hilav 1928-2005

(haz. Selahattin Bağdatlı), Chiviyazıları, İstanbul, 2006, s. 33-60;

sonradan gözden geçirilmiş olarak Selahattin Hilav,

Entelektüeller ve Eylem, YKY, İstanbul, 2008 s. 113-140.

(haz. Sema Rifat)

S.B.: Geçen hafta 1958'de Paris'ten dönüşünüzde kalmıştık. İster-seniz oradan günlük hayata ilişkin değinmelere geçelim. Paris dönüşü-nüzde Attila Tokatlı ile Park Otel'de Yahya Kemal'le karşılaşmaya de-ğinmiştiniz.

S.H.: Tabii. Dönünce birçok eski arkadaşımızı bulduk. On-lardan söz etmiştik. Metin Eloğlu, Can Yücel, Sabri Altınel, Sina Kabağağaç, Orhan Peker, daha başka arkadaşlar da var. O çevre, tabii, o arada Edip Cansever de bize katıldı. Onu da Metin ara-cılığıyla tanıdım ben. Paris'e gitmeden önce tanışmıyoruz. Edip de İstanbul Erkek Lisesi'nden ve aynı yaştayız. O Fransızca bö-lümündeymiş. O zamanlar tanışmıyoruz. Ama İstanbul Erkek Lisesi'nde birçok arkadaşımız var. Yüksel Arslan'la da geldik-ten sonra tanıştık. Tabii çok güzel dostluklar. Yüksel bizden bir-kaç yaş ufak, ötekiler akranlarımız. Tabii bizim bohem hayatı-mız devam ediyor. Ama aynı zamanda bu bohem hayat içerisin-de de edebiyat, sanat, felsefe. Salt bohem bir hayat değil. İlişkile-rimiz de öyle. Bu arada, ben gazetelerde çalışmaya başladım dil bildiğim için dış haberlerde. O zamanlarda teyp falan yok, gece-leri BBC ya da Fransız radyolarından alıyoruz haberleri, ne ka-dar alabilirsek. Sanıyorum *Tercüman* gazetesi de Beşiktaş'taydı o zaman, Kemal Ilıcak öncesi. Sinema yazarı bir arkadaşımız, Semih Tuğrul başındaydı. Çok hoş bir insandı. Fransız okulun-dan, edebiyatından mezun, bir ara asistanlık da yapmıştı Adnan Benk'le beraber. Ben üniversiteyi bitirdiğim zaman Adnan asis-tadı. O zaman az tanışıyoruz. Önce *Tercüman*, sonra birçok gaze-tede, hep dış haber servisinde. *Politika* gazetesine kadar. Bir de Cemil Sait [Barlas] Bey'in *Son Havadis'i*. Ahmet Emin'in çıkardığı hemen o yıllarda *Vatan* vardı... İyi bir çevreydi tabii. Maddi şart-ları da iyi idi. İslam Çupri'yi orada tanıdım. Spor yazarı ama ger-çek bir yazar. O zamanlarda yayımlanmış olan bizim Sürrealizm üstüne kitapları İslam Çupri'ye verdim. Müthiş etkilendi ve heye-canlandı. Demek ki kendi yazış tarzı da öyleydi. O kitapta bun-ların, büyük yazarların örneklerini buluyor. Önceden İslam'la Edip Cansever'i tanıştırmıştım. Edip, İslam'ın yazılarına hayran. Hatta ona "sen, büyük bir futbol şairisin," diyor. Güzel dostluk-lar. Tabii bunlar kişisel ilişki olarak, hem de altında belli bir kül-tür de var nihayet. O arada eski arkadaşlardan Cahit Irgat'ı da

buldum. Çok yakınız. Yine Ömer Uluç'la da gitmeden önce de tanışıyoruz. Yine bir aradayız. Can Yücel geliyor. Can ben döndükten sonra Londra'ya gitti. Bazı kitaplarını bana bırakmıştı, Shakespeare üzerine denemeler vardı aralarında. Ressam arkadaşlar var. Nuri İyem ağabeyimiz var, Metin Eloğlu, Sabri Altınel var, Fethi Naci var... Bu arada çeviri yapıyoruz. Attila Tokatlı, Galip Üstün. Enver Aytekin Sosyal Yayınlar'ı kurmuştu. Attila ile ona çeviriler yapıyoruz. Marksist ağırlıklı kitaplar. Asya-tipi üretim tarzı ile ilgili çalışmalar yapıyoruz. Kemal Tahir ağabeyle ilişkideyiz.

Metin Eloğlu, Sina Kabağaç, Can Yücel, Güzel Sanatlar'dan da arkadaşlarımız vardı, sözünü etmiştik daha önce. Bu arada ressam Yüksel Arslan da bizim gruba katıldı. Hatta Attila onun için André Breton'a mektup da yazdı Yüksel, Paris'e giderken 1961 veya 62 yılı olmalı. O zamandan beri bir iki defa geldi. Resimleri sakıncalı görüldüğü için ondan sonra bir daha gelmedi. Bu şekilde, okumalar, şunlar bunlar... Bu arada Enver Aytekin de bizimle beraber. Daha önce Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nden tanışıyoruz. Sosyal Yayınlar'ı henüz kurmamış. Yeni kitaplar yayımlıyor. Aziz Nesin'le, Kemal Tahir'le yakınlar. Kemal Tahir'le onun aracılığıyla tanıştım. Beyoğlu'nda "Bacı" diye bir yer vardı, sahibi bizim Sencer'in [Divitçioğlu] akrabasıydı galiba. Orada bir akşam Kemal ağabeyle beraber olduk. Ondan sonra Taksim'e kadar çıktık. Karşıda oturuyordu Kemal ağabey. Dostluğumuz devam etti. Hayatımı her açıdan etkilemiştir. Özellikle düşünsel açıdan. Çünkü bambaşka bir bakışı var. Bunlara daha sonra tekrar döneceğiz. Bazı temel düşüncelerim açısından, ki onun görüşlerinin kaynaklandığı şeylerdir yani. 1960 hükümet darbesinden sonra görece bir özgürlük var. Enver, Sosyal Yayınlar'ı kurdu. Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Biz de Parti'ye girdik. Fethi Naci, Sencer, ben, orada çalışıyoruz. *Yön* dergisine yazılar yazmaya başladım. Naci'yle edebiyat sayfasını yönetiyoruz.

Bu arada Attila Tokatlı ile Enver'in Sosyal Yayınlar yayınevine Marksist literatür çevirmeye başladık. Görece özgürlük havasına rağmen eski huylar hiçbir zaman ortadan kalkmadığı için sıkıntı çekiyoruz. Bazı sözcükler katiyen telaffuz edilemiyor. Bırakın Marksizmi, sosyalizm kelimesi bile söylenemiyordu. Sen-

dika kelimesi de öyle. Böyle bir hava var. Tabii bu havanın bizim düşüncemiz üzerinde etkisi vardı. Bizi bazı sorulara götüren bir etkiydi aynı zamanda. Genel olarak baskı derdik. Bu baskının özelliği nedir? Bütün mesele bu. Buradaki baskının temelinde ve onu destekleyen aldatmacalar, mistifikasyonlar nedir yani işin ekonomik, tarihsel, sosyolojik yanları. Bunlar yavaş yavaş düşünölmeye başlandı. Bu arada kitaplar çeviriyoruz. Hatta hiç unutmam Roger Garaudy'nin *Jean-Paul Sartre'a Sorular* (asıl adı böyle) kitabını *Jean-Paul Sartre ve Marksizm* adı altında çıkarmak, yani Marksizm sözcüğünü kullanmak için iki ay düşündük. Daha sonra Engels'ten *Sosyalist Düşüncenin Gelişmesi* diye bir kitap çevirdim. Sanıyorum 1964 yılıydı. Arada mahkemeler filan oluyor, *Yön* dergisinde çalışıyoruz. Doğan Avcioğlu ile birlikte Jules Moch'tan *Sosyalizme Giriş* adlı bir kitap çevirdik. Sanıyorum 60'tan sonra sosyalizmle ilgili olarak çıkan ilk kitaptır. 64'te Engels'ten *Sosyalist Düşüncenin Gelişmesi*, 65'te *Sovyetler Birliği ve Az Gelişmiş Ülkeler* var, başka kitaplar var. Psikanalizle ilgili Henri Lefebvre'den çevirdiğim *Marx'ın Sosyolojisi* 68'de çıktı. Daha önce Marx ve Engels'ten *Türkiye Üzerine* var Attila ile çevirdiğimiz, *Sömürgecilik Üzerine* var. *Türkiye Üzerine* ilginçtir. Gerçek Yayınevi'nce 1966'da yayımlanmıştı. Tabii, bu kitaplarla birlikte bizim düşüncemiz biraz kendi vadisine, kendi çığrına girmeye başladı bu araştırmalarla. *Türkiye Üzerine* çok ilginçtir. Marx'ın ve Engels'in Türkiye ile ve genellikle Doğu toplumları üzerindeki düşüncelerini öğrenme, doğrudan doğruya metinle karşılaşma olanağını bulduk. O zamanlar yurt dışından kitap pek gelmiyor, yok. Biz bu kitabı Kemal ağabeyin, Kemal Tahir'in kitaplığından sağladık. Onda Marx'ın tüm eserleri vardı. Karl Korsch çevirisidir, 1930'lu yıllara ait. Oradan bölümler seçtik çeviri için. Ben de önsöz yazdım. Sonra *Alman İdeolojisi* var, Marx ve Engels'in; oradan bir bölüm çevirdim. Sanıyorum 1968 yılı olacak. Bu kitabın tümü 1960'lara kadar bilinmiyordu. 1950'lerde, 52 veya 53'te bir bölümünü Riazanov çevirmişti. Tabii bu kitap çok önemli... Yani Marksizme geniş bir açıdan bakmak var. Sadece ekonomik, sosyolojik açıdan değil. Klasik ve Ortodoks Marksizmin imgesini verdiği, resmini çıkarttığı Marksizmle onun dışında Marx'ın kendi düşüncelerinin ne

olduğunun anlaşılması açısından çok önemli bir kitaptır. Daha sonra şeyler çıktı. 1844 *Elyazmaları* çıktı. Marx'ın felsefi araçları, Hegel'le olan ilişkileri. Çünkü daha sonra Ortodoks versiyonlar, Ortodoks anlayış ve onu dile getirme, belli bir tarafı alınıp vurgulanmıştır. Tabii, bu da bir bakıma doğrudur. Belli bir tarihsel ve siyasal konjonktür, koşullar ve devrim yapma olanağı ve o devrimin gerçekleştirilmesi söz konusu. Onun için, bu ister istemez pratik bazı yorumlara ve Marx'ın düşüncesinin tümünü değil de belli birtakım yanlarını alarak ve doğru alarak o tarihsel şartlara uygulamak gerek. Zaten bunu da yapması lazım. Çünkü Marksizm sadece masa başında oturup da öğrenilecek bir şey değil. Mutlaka bir aksiyon şeyi var. Onun için daha sonra praksis felsefesi çıkmış. Tabii o gerçekleşmiş olan şey, yapılmış olan bir şey. Aradan yıllar geçmiş, 1917, biz 1964-1965'lerdeyiz. Tabii, Sovyetler var, çok önemli ama bir de Türkiye var, Türkiye'nin gerçekleri var. Bu karşıtlıkları aşip Marx'ın öteki düşüncelerini, daha derin düşüncelerini araştırmaya yönelten şey.

S.B.: *Aşın-tipi üretim de bu çerçevede mi?*

S.H.: Tabii, ister istemez öyle oluyor. Zaten 60'lardan itibaren Avrupa'da da bu konu üzerinde duruluyor. Yani klasik dört üretim biçiminin dışında beşinci bir üretim biçimi olarak, şeyde geçer, *Contribution à la critique de l'économie politique*'de geçer.

S.B.: *Yani ATÜT bu çerçevede düşünlülmüş olan bir varsayımdı galiba...*

S.H.: Sanıyorum daha evvel ondan söz ettik. Henri Lefevbre 1958'de *Problèmes actuels du marxisme*'i yazdığı zaman bazı yapı taşları yerinden oynamış vaziyetteydi. O çünkü Marksizmin son döneminin uygulamaları dâhil olmak üzere, yani Marksizmin bir nevi kurutulduğu, kabuk haline geldiği ve dar bir sınıra sokulduğu zaman haklı olarak uygulamaların temeli olan fikirlerin zamanla hiç değiştirilmediği ve geliştirilmediği için kabuk tuttuğu... Başkaları da söylüyor... Meşhur Marksizm bir dogma değil, eyleme götüren bir kılavuzdur, yöntemdir sözü. Asıl önemli olan bu. Çünkü bizim bütün şeyimiz klasik. Çok önemlidir. Ama dogma haline gelmiştir. Bunun da çok nedeni var. Kaçınılmaz da bir şeydir çünkü Sovyetler'in tepesine herkes çökmüş, inanılmaz propaganda, tek başına savaşıyor. İster istemez kendi

içine kapanmış, kapanmak zorunda. Ama biz öyle bir durumda değiliz. Biz başka araştırmalar yapabiliriz. Kemal ağabey, Kemal Tahir hep bunu söylerdi. Yani Kızıl Ordu'yu bekleyip duruyoruz, beklerken bari araştırma yapaalım. (Gülüşmeler) Evet, bu çerçevede, bu düzey üzerinde oluyor bu araştırmalar.

AZİZ ERHAN: Bu yeni yaklaşım tarzınıza karşı sol kesimde bir tartışma oldu mu?

S.H.: Hangi solda Marksist sol mu, bir de Kemalist sol var?

A.E.: Marksist.

S.B.: Benim bildiğim kadarıyla konuyu bilmedikleri için ya es geçerek...

S.H.: Var. Öyle bir şey var. Hazır değillerdi. Marksizmle ilgisi yok diyenler oldu. Ben bir konferans verdim. Fikir Kulüpleri'nde ilk başlarda. Doktor [Hikmet Kıvılcımlı.ed.n.] da vardı. Dinleyicilerden biri Asya Tipi hangi tarihte, nerede çıkmış, diye sordu. Ben de, "Kapitalizm hangi tarihte, nereden çıkmıştır, sorusuna ne kadar cevap verilirse buna da o kadar cevap verilebilir," dedim. Evet, bu bir kaza değil, bir olay değil ki bir olgu; "événement" değil, "fait"dir.

Şimdi öteki taraf, Kemal Tahir'le birlikte, Sencer Divitçi oğlu, Attila Tokatlı, Murat Sarıca, başka arkadaşlar da var, Kenan Somer var. Toplanıyoruz, Sencer'in evinde, Kemal ağabeyin evinde buluşuyoruz. Kemal Tahir daha önce, ilk başlarda Enver Abdülmelik'in [Anouar Abdel Malek] kitabını getirtmişti. *Égypte, Société militaire* diye bir kitap. Abdülmelik çok önemli Mısırlı Marksist. Orada tabii Mısır incelemesi var. Bir model tabii. Yakın Doğu ülkeleri ve imparatorluklar bizim düşündüğümüz çerçeve içinde yer alıyor. Çünkü buradaki halk hareketleri onun gösterdiği dinamikler ve toplumların tarihsel gelişimi birbirine çok benziyor. Ama Çin ve Japonya biraz farklı. Ben İslami toplumları söylüyorum. Mısır, Emevi, Abbasi, Timur İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu... Şimdi biz bunları amprik şeylerden hareket ederek söylüyoruz. Tarih size dolaylı olarak gösteriyor. Egemen olanlarla, yönetenlerle egemenlik altında olan yönetilenler arasında ne gibi bir ilişki, ne gibi bir süreç olduğu. Mesele bu. Ve tarih içinde nasıl bir değişiklik göstermiş. Yani kalitatif değişiklikler göstermiş mi? Yoksa tarih hep aynı şey gibi dö-

nüyor mu? Daire gibi aynı yerde. Hah, sosyal zaman bir bakıma yok. Tabii, kronolojik zaman var da. Bir, iki, üç diye gidiyor. Sosyal olarak değişimleri toplumların ve dolayısı ile insanın değişmesi. Mesela Batı'da görüyoruz. Gayet açık. Sanayi devrimi. Rönesans'tan başlayarak kendini gösteren süreç ve o süreç içinde ekonomik gelişmeler ve dolayısı ile insanın, üstyapının, hukukun, edebiyatın değişmesi. Bireyin değişmesi. Çünkü Marx'ın ünlü sözü, "İnsan ekonomik ilişkilerin ürünüdür". Bütün bunlar Batı tarihinde aşamalar halinde ilerlediğini görüyoruz. Doğu'da bu aşamaları göremezsiniz. Hiçbir sınıf... Ama zümreler birbirlerine karşı gelseler bile toplum nitel bir değişikliğe uğramıyor. Dolayısıyla insan da nitel bir değişikliğe uğramıyor. Şimdi bu sorulardır benim için önemli olan. Şimdi bu açıdan Asya-tipi üretim meselesi çok önem kazanıyor.

A. E.: *Bir de basın hayatınız var, ondan da söz edelim.*

S.H.: Tabii ondan da söz edelim... Şimdi Marx'ın bu düşüncelerine yönelmek, aynı zamanda o döneme kadar, yani 1960'lara kadar, üzerinde durulmamış gerçek Marksist filozoflara da yönelmiştir. Onları daha evvelde de biliyoruz tabii. Henri Lefebvre'den başlayarak... Georgy Lukács gibi, Karl Korsch ya da Herbert Marcuse gibi filozofları biliyoruz. Bu tür düşünürlere yönelmek için bu politik ve ampirik plandan başlayan sorgulamanın bir yandan ekonomik yapı olarak, üretim tarzı olarak Asya-tipi üretim tarzı'na açılıyor, öbür yandan da gerçekten felsefi düşünce, yöntem olarak Marksizm nedir sorusuna açılıyor. Aslında bunlar arasında çok yakın ilişki var. Şimdi Lukács'ın kitabını okuyunca burada bambaşka şeyler çıkıyor. Ya da Karl Korsch'un *Marksizm ve Felsefe* adlı kitabını. Mesela orada diyor ki, daha 1922'lerde 23'lerde yazılmıştır kitap, "Marksizmin Marksizmini yapmak gerekli" diyor. Şimdi teorik olarak biz kendi olanaklarımızla yapmaya çalışmıştık; ne demek Marksizmin Marksizmini yapmak; yani marksizmi ancak yöntem olarak kullanabilirsiniz. Bu kendisine de döner, dönmesi lazım. Dönmezse dogmatik bir şey olur. A'dan B'ye gitmek... B'den dönüp tekrar kendi şeyine bakması lazım, A üssünü bulması lazım... Diyalektik yöntemdir, diyalektik düşüncedir bu. Şimdi bunlar için felsefi temeller olarak bakışımızın

meşrulaşması veya zenginleşmesi oluyor. Bunlara bakarken mesela... bir bölüm filozoflar çıkıyor.

Türkiye'deki Marksistlerin bir bölümü bunlardan haberdar değildi. Bu çok önemli. Lukács ilk önemli kitabını 1920'li yıllarda yazmıştır. Karl Korsch, yine o yıllarda Wilhelm Reich, biraz sonra 1929'da... Sonra İtalyanlar var. Şimdi klasik Marksist-Leninist felsefe, ki zamanında uygulanması haklı çıkmıştır ama zaman diye bir faktör var.

Yabancılaşma gibi, sosyoloji ve tarih araştırmalarında çok önemli bir kavram var sosyal psikolojiyle de ilgili; insanoğlunun aldanması, kendini aldatması. Çok daha genel olarak Fransız Jules de Gaultier diye bir yazarın *Bovarisme* adlı bir kitabı vardır. O daha radikal bir şekilde söylüyor bunu. Edebiyatla ilgili, Madam Bovary'den hareketle. Ve edebiyatla ilgili olarak. İnsan kendine yalan söyleyen tek yaratıktır. Ve yalan söylemeden yaşayamaz. Çok ilginçtir. Egzistansiyalist felsefede Sartre'in *mauvaise-foi* dediği şey: Bilmezlenme. Hayalciliği yalnız Madam Bovary'de görmüyoruz. Zaten romancı bütün romanlarda temel kahramanı anlatır, hem de aldanmasını anlatır. Mesela Tolstoy'un *Savaş ve Barış* romanında Kont'un bir oğlu var. Gidip Çar'ı görüyor. Henüz on beş yaşında. "Ben dövüşeceğim, savaşa gideceğim," diyor. Savaşmaya gidiyor ve ölüyor. Çar'ın milliyetçilik ve vatanseverlik yalanına kapılarak. Bu yabancılaşma meselesi. Mesela İtalyan toplumunda Antonio Gramsci'nin hocası sayılan Labriola'dır ilk söz eden. İnsanoğlu çok ilginçtir, nasıl oluyor da yaratmış olduğu şeyden koparak nesnel varlıklar haline geliyor. Ve bunların arasındaki ilişki de ekonomik yasalar diye inceleniyor ve insan yarattığı şeyin kölesi oluyor. İnsan kaybediyor yarattığı şeyin altına düşüyor, kölesi oluyor. Bütün mistifikasyonların da şeyi budur çok ilginç, uydurma vatanseverlik ve hamaset en güzel örneğidir, bizde olduğu gibi. Bu kavramlar tabii gerçek felsefi ve bilimsel kavramlardır. Sosyal psikoloji.. Ekonomiyle açıklamaya kalktığınız zaman hemen insana ulaşamazsınız. Arada halkalar var, dolayimler var, onları bulmak lazım. Yoksa, öteki ekonomizm olur, ki Marksizm tarafından eleştirilmiştir. Mekanik olarak bağlanmıyor, arada birçok şey var. Geçiş şeyleri var, dinler, gelenekler, karmaşık ve girift. Zaten En-

gels söyler, gayet de hoştur: "Biz sadece form olarak ekonomiden çıktığını söyledik. Aradaki şeyleri açıklamadık," diyor.

Yine bu bağlamda İngilizlerin de çalışmaları var, hatta Amerikalıların da var. Mesela İngiliz Christopher Caudwell çok önemlidir. 36 yaşındayken İspanya İç Savaşı'na katıldı ve orada öldürüldü. David Ges var, o da öyle. Sonra Morris Comford. Şimdi bunlar meseleye daha başka şekilde bakmışlar, klasik Ortodoks Marksizmin daha dışında. Özellikle de Christopher Caudwell mesela, kendisi mühendistir, Bertrand Russell felsefesiyle uğraşmıştır. Ama psikanalizle de ilişkisi var. Şimdi psikanalizle ilişkisi çok önemli bu açıdan. Fransa'da Georges Politzer, bizde de çevirisi yapılan *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*'nin yazarı, iyi bir felsefeci, onun ilk yazılarında psikanaliz ya da Freudizm'le hesaplaşma gibi şeyler var. Çünkü o zaman yeni bir bilimsel akım var. Yani şunu demek istiyorum. Kapanmış olan anlayış zaman içinde ortaya çıkan bilimsel gelişmelerle hesaplaşmak zorunda. Bu da aynı mesele zaten. Yani ne demek bu? *Yöntem olarak kullanacaksın, dogmaların kalıbından çıkacaksın*. Çünkü onları yok sayamazsın. Hayır demekle de hiçbir şey olmaz. Bunu entegre edebiliyor musunuz, tamlaştırebiliyor musunuz? Kendi felsefeniz, Marksist felsefe içinde bunları nereye koyabiliyorsunuz? Nedir? Bir şeye karşı çıkmak, bir şey ifade etmez. Şimdi bu, mesela Almanya'ya gelince görüyoruz açıkça. 1930'lardan sonra Almanya'da apayrı bir kol var. *Frankfurt Okulu* dediğimiz şey çok ilginçtir. Yani burada genel olarak anlattığım bu yeni yönelmeler Marksizm içinde daha rahat, daha bilimsel başka yönelmelerin örnekleri. Bunlarla da ilişkilerimiz oldu. Bir bakıma yalnız olmadığımızı hissettik yani. Bir de o var. O eski düşünce içinde kalanlar, bunları ya hiç bilmiyorlar ya da iyi değil falan diyorlar. Şimdi edebiyat alanında da çıkıyor tabii bu meseleler. Yani Yirminci yüzyıl romanının, Kafka'nın, Joyce'un, Beckett'in yeri nedir, spesifik bir konu edebiyatla ilgili, sosyolojide de çıkar... Yani bunlarla hesaplaşma. Bu da ancak rahat bir bakışla olur değil mi? Yani politik kısıtlamalar ve sınırlamalarla dogmatik anlayışla olmaz.

S.B.: Dogmatikler bunu böyle mi karşılıyorlar, bu biçimde mi algılıyorlar?

S.H.: Gayet tabii canım öyle karşıladığı için dogmatik... Dogmatik. O diyor ki: "Benim dediğim doğrudur seninki de yan-

lıştır" ama insan tarihi, bilgisi öyle gelişmiyor, yani daha başka şeyler var. Ekonomik hayatta da öyledir. Hava bu çerçevedeydi Türkiye'deki. İşte elimizdeki şeyler bunlar.

S.B.: Burada bir şey sormak istiyorum. Batı'da, Almanya'da, İtalya'da böyle şeylerin olmasının altyapısı hazır. Türkiye'de bunun hiçbir hazırlığı yok. Değil klasik Ortodoks Marksizmi massedip ondan sonra tekrar daha dinamik biçimde onun üstüne şey geçmek, sizin işiniz daha zor...

S.H.: Ama o senin söylediğin politik açıdan... Aslında ortodoks Marksizmi massedecek yapı da yok Türkiye'de. Ama insanlığın kafasında bir özgürlük var her şeye rağmen, yani felsefeci olarak, en kötü, hiç hazırlığı olmayan bir ülkede de birtakım işleri yapabiliyorsunuz. Bir de niye hazır değil diye soruyorsun. Ama doğru soruyu sormak için de bu ilerlemeleri bilmen gerekir. Politik açıdan böyle bir sorun var. Ama sen felsefi açıdan gösteriyorsun. Klasik Ortodoks düşünce içinde kalmış kişi yine yoksullar var, ezenler var, ezilenler var, egemenler var. Ben bunları anlattırsam, insanlar kendine gelir, uyanır... Hayır, öyle olmuyor. Sorun felsefi planda da aynıdır. Ama felsefi planda daha. Felsefeci için öyle değil. Kafaya sınır koyamazsın. Sen koymuyorsan eğer, sınırlama koymuyorsan, bir şey bulmak istiyorsan, o zaman bütün dünyaya açıl... 1960'dan sonra arkadaşlarla kitap getirtmeye başladık, daha bir rahat biçimde. Arada bir kesintiye uğruyor ama. Gelip de evden almazlarsa, kitapların sende kalıyor.

ATÜT sorunu

S.B.: Ben şunu sormak istiyorum. Batı toplumlarındaki Marksistlerin Asya-tipi üretim tarzı kavramıyla ilgilenmeleri, felsefi ve teorik bir ihtiyaçtan dolayıdır belki de; onlar Marksizmi inceleye inceleye ATÜT konusuna da gelmişlerdir. Sıra bu kavrama da gelmiştir. Oysa durum bizim için daha özeldir. Konu doğrudan doğruya bizimle ve bize benzer toplumlarla, Batı-dışı toplumlarla ilgilidir. Bu nedenle, konunun bizim için teorik ve felsefi yönünün yanında politik bir yönü de olabilir. Şunu soracağımı, senin olsun, Kemal Tahir'in ve öteki arkadaşlarımız olsun, ATÜT problemine yaklaşımınızın hareket noktası neydi? Nereden başladınız bu konuya, nereden aklınıza geldi?

S.H.: Batı'da bunun başlaması bizdeki gerekçe ve gereksinmelere bağlı değil. Çünkü onlar bir kapitalist şey içinde, partileri var, teorileri aşağı yukarı pratiklerini tutuyor. Orada başlamanın nedeni Stalinizm ve destalinizasyonla ilgili. Yani Rusya'da birtakım işlerin iyi ve doğru gitmediğinin yavaş yavaş anlaşılması. Ve zaten felsefi görüş olarak, bilimsel görüş olarak, Marksist görüşün, diyalektik materyalizm adı altında daha önce söylediğimiz gibi kalıp haline getirilmesi; bu gerekçelerden ötürü bu araştırmalara başlandı, yani bu Marx'a dönüş hareketi içindedir orada. Biz de bundan etkilendik. Ama senin dediğin gibi, bizim etkilenmemizin çok daha somut şeyleri var, temelleri var. Bizde Batı'daki gibi, Batı'daki komünist partilerin fonksiyonunu, bizdeki komünist parti yerine getiremiyor. Getiremez de. Çünkü emekçi ya da işçi sınıfı, yani hitap ettiği kitleler çok farklı, yani daha doğrusu öyle bir kitle bizde pek yok. Mesele buradan çıkıyor. Yani bu aslında teori ile pratiğin birlikteliği. Marksizm hiçbir zaman teori ile pratiği ayrı tutmaz. Bizde baktığın zaman, burada, Türk toplumu, Anadolu Türk toplumu tarihi, mesela Osmanlı. Karşınızdaki insan tipi sınıf ilişkileri, ki nasıl sınıflar bunlar var mı yok mu? Ya da bunlar kendinde sınıflar mı? Yani sınıflar ama sınıf olduklarını bilmeyen sınıflar mı? Yani kendi için sınıflar değil mi? Ki Batı'da kendi için sınıf halindedir. Onun için partileri var zaten. Ve destekliyorlar. Evet, bizde halkın zaten desteği yok. Entelektüel bir grubun, biraz Batı'ya bakarak, Sovyetler'e bakarak o modeller üzerinde bir çalışmasıdır. Tabii, bir önemi de vardır, yok demiyorum. Ama taban ve dinamik yok yani. Ve bunu her şeyde görüyoruz. Türkiye İşçi Partisi'nin başına gelenler bile, yani üyelerinin çıkıp da propaganda yaptığı zaman başına gelenler bunu çok açıkça gösterir. Çok tuhaf bir şey var çok uzaktan şeye benziyor; Popülistlere, Ruslar'ın Narodniklerine. Onlar da köylülere anlatıyorlarmış. Sonra köylüler bunları parçalıyor. Yani çok uzak bir şey ama. Narodniya teorisi şey değil, zaten köylülük üzerine kurulmuş, fukaralık ve zenginlik üzerine. Bizi, daha önce üzerinde durduk, bu somut durum, hep tarihin bize aktardığı dolaylı olarak hem doğrudan doğruya içinde olduğumuz ve kendi düşüncelerimizle içinde olduğumuz durum arasındaki çelişki bizi götürmüştür. Yani paradoks bunun

arasındaki, tutmuyor birbirini. Yani söz teoriyle hitap ettiği kitle arasında organik bir ilişki yok. O zaman bu nedir, niye böyle oluyor diyoruz... Yani şimdi Marksist düşünce diye illa (pratik) politik bir şey bulmak zorunda değilsiniz. Bir de o var. O da bir şeydir, evresidir düşüncenin. Pratikte teorik arasında. Tekrar teoriye dönersiniz, sadece teorik alanda kalırsanız, belki bilimsel bir şeyle yaparsınız. Ama ondan da başka, bir eylem adamı bir şeyler çıkarabilir. O da var. Öyle şeyler de var. Ama aslo-lan, bu toplumsal gerçek nedir ve bu sosyal psikoloji ve bu insan nasıl bir insan, bunun ne gibi ekonomik temeller var. şimdi mesele oraya iniyor tabii. Çünkü son kertede belirleyen (belirleyici olan) ekonomik yapıdır. Ama doğrudan doğruya belirlemez. Çok önemli... Doğrudan doğruya belirlediğini arada hiçbir şey yokmuş gibi mekanik olarak belirlediğini söyleyenler, yani bunlar ekonomizm denilen şeydir, ki Lenin gençliğinde onları adamakıllı eleştirmiştir. Arada halkalar var, yani felsefe terimiy-le dolayimler var. Bu dolayimler nelerdir, daha evvel biraz değindik. Bir toplumun gelenekleri, dinsel ideolojisi vs, ekonomik yapısı bunlardan geçerek toplumun manevi dünyasını ve kişilerin psikolojisini belirliyor. Bunları da incelemek ve bulmak lazım tam bir teşhis koyabilmek için çok yanlı bir araştırma istiyor. Asya-tipi üretim tarzı'nın zaten bazı farkları vardır ülkelere göre değişen. Mesele buydu. şimdi biz bütün bu açılardan, hem somut gerçekler hem Marx'ın teorisinde tam ele alınmayıp da, o yıllarda, 1960'larda ortaya çıkmış olan Asya-tipi üretim gibi çok önemli bir yapı açısından bakınca, ister istemez ilk ağızda Osmanlı tarihi içinden ekonomik yapının özünün ana belirleyicilerinin neler olduğunu bulmaya çalışmak oldu. Burada tarihçiler, bizim tarihçiler çok önemli. Bizde gelişmiş bir tarihçilik örneği var. Fuat Köprülü'den başlayarak, daha sonra Ömer Lütfü Barkan'larla gelişen sosyal tarih anlayışı gelmiştir Türkiye'ye. Bu Fransa'daki meşhur Annales Okulu'dur. Eski tarih anlayışı değil. Kralların savaşlarını anlatan: Kim nereyi aldı? Kaç sadrazam asıldı falan. Kim kimi öldürdü falan. Bunlar nedenini göstermeden yazılan, nasıl adamı asabiliyor, nasıl idam edebiliyor. Başka bir yapı bu. Bunun temelleri başka bir ekonomik yapı. Hepsi ortaya çıkıyor. Başka kitaplar okunmaya başlandı. Karl Wittfogel'in

“Doğu Despotizmi” diye Türkçe’ye çevrilebilir kitabı var. Hidrolik toplum diye bir kavram geliştiriyor burada. *Despotizm orientale* deyimini daha önce François Bernier’den gelir. Engels’in yazdığı mektuplarda da konu ele alınmıştır. Doğu Despotizmi, Marx-Engels’ten Attila Tokatlı ile yaptığımız *Türkiye Üzerine* adlı kitapta da yer alıyor.

O kitapta Engels’in *Çarlığın Dış Politikası* diye bir yazısı var. Oradan bir parça almıştım ben. O zamandaki, bu daha sonra yani *Contribution à la critique de l’économie politique*’den sonraki bir dönemdedir. Hâlâ, tabii, Asya meselesiyle uğraşıyorlar ama Marx’ın da Engels’in de kitaplarında Asya-tipi üretim tarzı’nın sözü geçmiyor. Fakat mesela Rusya’ya, Vera Zasuliç’e mektupları vardır. Orada da gene Batı’daki sanayi dışındaki yapılarla ilgilendiriyorlar. Ne gibi devrimci perspektifler vardır diye. Ama şunu unutmamak lazım. Aslında Marx’ın kendisi: “Benim açıklamalarım, bilimsel çalışmam, Batı’daki gelişmeyle ilgilidir,” der. Bu çok açıktır, Osmanlı toplumuyla ilgili değil. Doğu’da Batı’dakine benzer özel mülkiyetin olmadığı tespiti, Marx ve Engels tarafından da yapıldı. Bu arada 1930’larda Japonya’da Marksistler haraç rejimi, vergi rejimi diye temellendiriyorlar, bir nevi Asya Tipi Üretim’e benzer bir yapı, bir yönetim biçimi diyelim, ya da üretim örgütlemesi; çünkü Asya-tipi üretim aslında tam anlamıyla bir üretim biçimi de değil. Evet, burada esas olan şu: Bir tarafta köylü kitleleri var, bir yanda da yönetici askerî bir zümre var. Bu onları örgütlüyor, onların ürünlerini alıyor. Başka ülkeleri fethediyor, onların da ürünlerini alıyor. Yani bir üretim etkinliği, bir de bunu örgütleyen bir kitle. Bu ikincisi hiçbir şey üretmiyor. Kapitalist gibi değil. Kapitalist kimseyi sadece örgütlemez, kendi sermayesiyle katılır ve o işi yürütür. Sanayi üretimindeki etkinlik, sanayi üretimi başka bir sınıfı da doğurur. Orada bir sınıf doğurma da yok. Bir zümre tepede duran yöneticiler, bir de aşağıda duran bir zümre. Geleneksel ve sınırlı bir üretim yapısı.

Osmanlı’da bu yönetici kadroya padişah da girer askerler de, ulema da, *tımar* sahipleri de, öyle bir zümre. Şimdi Türkiye’ye iyi bakılırsa bu hâlâ görülür. Tabii, onu daha sonra konuşuruz. Mesele bu. Şimdi bu şekilde görünce, tabii Osmanlı yapısında yani insan tipinin nasıl oluştuğunu anlamak da mümkün. Nasıl çık-

tiğini anlamak. Yani bu daha çok, toplamacılık dediğimiz ekonominin en eski formlarından birinin bir bakıma gelişmiş şekli. Başka ülkeleri fethetmek ve orada üretimi örgütlemek ve onları korumak, başkasının eline geçmesin diye onları korumak söz konusu. Yani daima var olan üzerinde bir şey yapıyor, yeni bir şey yaratmıyor. Durağanlık buradan geliyor. Başka ülkeler alıyorsunuz, onların dinlerini de kabul ediyorsunuz. Mesela Osmanlılar söz konusu olduğu zaman dokunmuyorsunuz ama haraç ve vergi alıyorsunuz. Toplum hayatında kalitatif şeyler oluyor. Hem de insanın da durağan bir halde olması söz konusu. Çünkü insan doğayı değiştirmiyor. Ufak bir üretim var ve bunu yatay olarak genişletiyor. Dolayısıyla insanın kendisinin değişmesi yok. Sınıfların ortaya çıkması söz konusu değil. Sınıfların ortaya çıkması söz konusu olmadığı için de sınıf mücadelesi de yok. Dolayısıyla devrimsel gelişme ve sıçramalar yok. Ve bütün bunları şey yapan, bu ekonomik yapıyı öyle âdeta betonlaştırır gibi birbirine bağlayan da dinsel ideolojidir. Dinsel ideolojide dünya geçici bir şey, öteki dünya önemli. Aslında bunlar hepsi birbirine bağlı, ancak dünyaya önem verdiğiniz zaman sanayi gibi yaratıcı bir şeye giriyorsunuz, yani dünyanın bir gerçek varlık olduğunu düşünürseniz. Onu düşünmezseniz zaten üzerinde durmazsınız. Şimdi burada çok ilginç şeyler var, birbiriyle ilişkili, organik, belirlenmeler; üst üste daha doğrusu. Althusser'in sürdeterminasyon dediği şeyler. Gerçi onu başka şey için söylüyor ama burada da aynı.

Türkiye İşçi Partisi

A.E.: *Bu arada Türkiye İşçi Partisi'ndesiniz. Parti seçimlerde on beş milletvekilini Meclis'e sokuyor. Ondan sonra partide bir yol ayrımı söz konusu. Parti içindeki bazı aydınlar istifa ediyorlar. Siz de o istifa eden aydınlar içinde miydiniz?*

S.H.: Hayır, olanlar benim için önemli değildi. Bunlar niye oldu? Tarihsel küçük bir konjonktür. İnsanların bir umut gördükleri yöne yönelmeleri. Böyle bir olay da olmazdı. Biliyorum daha eski düşünenler vardı, bizim gibi düşünenler vardı. Ama bu düşüncelerin eyleme ulaşması için olgunlaşması lazım. Ona göre bir politika kurmak lazım. Bambaşka bir şey o. Beni çok da

ilgilendirmiyordu. Hiçbir önemi yoktur. Öteki partilerde ne oluyorsa bu da aynı.

S.B.: *Bence cevabı önemli. Mademki sordun sonuna kadar götürmelisin... Selahattin Hilav'ın fikir adamı olarak...*

S.H.: Tamam Türkiye İşçi Partisi, evet ama dediğim gibi. Hareket tam olarak neye dayanıyor? Bizim sorunumuz buydu. Bir de daha evvel, tabii, yoksullar var, onları sömürenler var. Eğer biz bazı doğruları anlatırsak bunlar bizimle beraber olurlar, bizi anlarlar diye. Şimdi bu en genel şeydi. Yalnız bu anlayıp anlamama konusunda çok gerçekçi olmak lazım. Anlarlar diyorsun, bir bakıyorsun tam tersi oluyor. Seni polise veren önce bu insan oluyor. Şimdi burada bir şey var, çözülmesi gereken bir şey var. Düşünceler doğru teorik olarak, çok yerlerde de geçmiş. Avrupa'da da, Sovyetler'de de, başka yerlerde de. Ama demek ki o insanlar, o halklar, anlayışlar arasında fark var. Asıl sorun bu... Onun için böyle Asya'ya doğru gidiyoruz. (*Gülüştürmeler*) Evet, temel sorun bu. Tabii, Marksizm içinde aranan bir şey. Çünkü yöntem olarak açıktır. Koyduğu temeller açısından hiçbir felsefe ya da sosyolojik kuram da bu kadar anlamaya yatkın değildir. Bütün öteki teorilerde etkisi var tabii, bazı şeyleri deşemezler ama burada öyle bir durum yok. Yapabilirsen hiç olmazsa doğruyu ortaya çıkarıyorsun. Belki pratikte hemen bir sonucu yok. Ama doğru olanı söylemek aslında devrimci olan her zaman yararlıdır. Dünyada Türkiye'den başka memleket yok değil [anlaşılamadı] doğsaydık ne yapacaktık. Yine doğru düşünebilirdik. O ülkenin ekonomik şeyi nedir? O konuda analiz yapabiliydik. Eğer işçi hareketi enternasyonal bir hareket ise, ki öyledir, öyle olması gerekir. O zaman aktardığınız doğru şeyler o şey için yararlı olur. Ama yalan söylersen zararlı olur. Yani aldanırsan. Yalan bile bile değil. Yani eski şeyle kös kös gidersen. Birtakım şeyleri öyleymiş gibi gösterirsen. Bunlar yapılmıştır, resmî olarak çözüldü. Ama bilim adamının hakikat kavramını ortaya çıkarması lazım.

S.B.: *Bir yandan Türkiye İşçi Partisi'nin üyelerisiniz. Bir yandan da başka bir teoriyle, Parti'nin getirmedığı bir problemle, Marksizm'in bir problemiyle de ilgileniyorsunuz. Bu durum Parti içinde ve dışında ne gibi bir sorun yarattı?*

S.H.: Daha evvel de değindik buna. Aslında herhangi bir sorun yaratmadı. Zaten bizim de Parti'yle ilişkimiz tabii belli bir demokratik düzeyde. Zaten Parti de demokratik mücadele içinde. Parti kalkıp da o aşamada "devrim yapacağım" diye bir şey demiyor zaten. Bir de o var. Onun için teorik çalışma için alan var yani. Daha klasik daha ortodoks düşünen insanlar belki düşünebilirler. Fakat bunlar su yüzüne çıkıp da şey olmamıştır. Onun için yani bir sorun yoktu. Ama bu şimdi Fransız Komünist Partisi söz konusu olup da Asya-tipi üretim diye Marksizmi çok daha geniş bakış ve aslında köklere inme söz konusu olduğu zaman FKP'nin dayandığı, ki Sovyet Rusya modelinedir. O zaman kriz çıkar orada. Orada gerçekten komünist mücadele var. Mesele bu. Ama arkasında Marksist öğretisi var. Dolayısıyla mücadelenin safhası, teorik tartışma ya da teorinin de içinde çıkabilecek olan tartışmaların derecesini belirliyor. Yani hafif kalıyor. Onun için, demokratik şeyler zaten bu o kadar acil bir sorun da değil o zaman. Biz daha anlamaya çalışıyoruz. Daha zaman lazım çünkü araştırma başladı. Daha evvel sözünü ettiğim gibi, Fransa'da yazılmış, bu konuda yazılmış kitaplarda, Attila'nın [Tokatlı] çevirdiği kitaplar, öte yandan Japonlarda da bazı şeyler aradık bulduk. Biz şeyi arıyoruz. Özellikle Marx ve Engels'te Türkiye ile, Osmanlılar'la ilgili yazılar. Bu aramaların bir sonucudur o Türkiye'yle ilgili kitap. O kitapta yer alan yazılar meşhur *Question d'Orient*, *Doğu Sorunu*, *Şark Meselesi* üzerine yazılmış yazılardan Türkiye ile ilgili olanlar, bir de Çin'le vb ilgili olanlar var... Bu şekilde. Evet.

Birey sorunu

S.B.: *Birey meselesi nasıldı?*

S.H.: Biraz önce de bahsettik. Aynı bir birey tipi görüyoruz. Bir yandan ekonomik etkinliğin çok alçak bir düzeyde, yani gelişmemiş bir düzeyde bulunmasının etkisinde oluşmuş bir bireysellik. Yani burada şu var. Hazır olan bir şeyi almak ve onu bölüşmek var. Bu çok önemli bir şey ve bu bölüşmeye yönetici ile yönetilen birlikte katılıyor. Bu ilginç. Belki biri biraz daha zengin, biri daha fakir ama ekonomik etkinliğe oranla hepsinin durumu aynıdır. Şimdi bizde meşhurdur askere zafer kazandığı za-

man pay verilir... Yani bu ekonomik etkinlik, ister istemez belli bir psikoloji, belli bir... bir yandan da dinsel bir şey var, dinsel bir dünya görüşü var. Bir defa, dinsel dünya görüşü yönetici ile yönetileni tam olarak birleştiriyor. Çimento gibi. İkisi de geçici çünkü. Öbür dünya önemli. Ama işte dünyaya eser getirmeyen insan belli bir bireydir. Çünkü doğayı ekonomi olarak değiştiremeyen insan, kendi iç dünyasını da değiştiremez. Asıl mesele burada. Bizi en fazla ilgilendiren buydu. Çünkü politik mesele gelip bireye dayanıyor. Çünkü bir şey söylüyorsun, o bambaşka bir şekilde deşifre ediyor sizin söylediklerinizi. Ve dolayısıyla tehlikeli buluyor. Tabii, şimdi genel olarak, Marksist düşünce ya da köklü bir sol düşünce çalışmayı ön plana alır. Şimdi bizim bu anlattığımız, resmini çizdiğimiz bu ekonomik yapıda çalışma yok. Bilmediğimiz anlamda çalışma yok. Batı'daki gibi, yani bir sanayi işçisinin çalışmasını düşün, bir de köylünün çalışmasını. Geçen gün Çetin Altan yazmıştı, köylü yılda otuz altı gün çalışıyor, bu kadar. Ve hepsi birbirine bağlı bunların. Köylünün doğa koşullarına bağlı olması bire bir kader düşüncesidir, o arada bir şeyler yapıyor. Hava çok kötü olursa ürün alamaz. Ama sanayi öyle değil. Kapalı bir yerde bulunuyor. Bir fabrika, makineler var, şey de yağsa gene orada üretim yapılır, hava koşullarına bağlı değil; her gün çalışmak zorundasınız. Üstelik üretilen eşyanın, emtianın çok azı kendisine veriliyor. Yani artı değer dediğimiz şey. Bu artı değer de çok güzel macerası vardır, terminoloji olarak Osmanlıca. Doktor Hikmet'in [Kıvılcımlı] ya da Kerim Sadi hocanın tartışmaları da vardır bu konuda. İlk "terim kıymet-i fazıla"dır, sonra "fazla kıymet", sonra "artık değer" oldu, artık da olumsuz bir anlam içerince "artı değer"; bu da işin dil tarafı...

Kemal Tahir

S.B.: Şimdi *Asya-tipi* üretim konusunun içinde, biraz teorik yoğunluğu azaltmak için ve *Asya Tipi*'yle ilişkisi nedeniyle, izin verirsen, biraz Kemal Tahir üzerinde duralım, diyorum.

S.H.: Tabii, Selahçıgım. Daha evvel konuştuk zaten. Kemal Tahir, ilk defa Enver Abdülmelik'in kitabını getirtmişti. Kemal Tahir zaten romanlarında bu konuyu deşmiş. Sürekli konunun üzerinde duruyor...

S.B.: *Tanıştığınız zaman her ikiniz de hazır mısınız?*

S.H.: Hazır değiliz. Arıyoruz. Kemal Tahir o büyük roman-cılığıyla ve insanla, Türk insanıyla diyelim, onunla uğraşması. Çünkü orada da öteki romanlarda da birtakım gerçekler görü-yor. O, kendisi, klasik Marksist öğretiyle yetişmiş bir insan, o düşüncenin yapısına, sınırlarının içine girmiyor. Değil mi? Yani orada yoksul bir insan emekçi sınıfa mensup bir işçi değil. İşçi gibi değil. Sanayi gelişmesi olmamış mesela. Bunlar önemlidir. Hep söylüyoruz. İnsanın değişmesiyle, praksişiyle, eylemiyle il-gilidir. O araştırma içinde... Tabii bunun teorik temelini bulmak istiyor. Kemal Tahir, bizim öteki edebiyatçılardan çoğundan ay-rıldığı en önemli şey, felsefi düşüncesi, bilimsel yanı çok güçlü olan biri; tarihle, sosyolojiyle, felsefeyle uğraşan bir adam. Müt-hiş. Bizim edebiyatçılarda o yok yani. Bazılarında vardır. Çok or-tak araştırma, sorular oldu. Araştırmaya yönelik oldu.

S.B.: *Dostluğunuzu pekiştiren öğelerden biri...*

S.H.: Tabii, gayet tabii. Bizim hayranlık duyduğumuz bir tav-rı var. Düşünce tarzı var. Ayrıca kişi olarak da öyle, somut bir in-san olarak da çok hoş bir insan. Aramızda epey yaş farkı olduğu halde çok yakın bir ilişki. Hep beraber, öteki arkadaşlar var. Ki-taplar geliyor, uğraşılıyor. Konferans verildi Ankara'da da, daha önce sözünü ettiğim Aksaray'da... Bu arada yazılar yazıyoruz..

Gerçeküstücülük

S.B.: *Bu tarihe gelmeden önce gerçeküstücülükle ilgili çeviri ve derlemeniz var arkadaşlarınızla yaptığınız, bir de önsözün...*

S.H.: Tabii, bunlar genel arayışların parçaları. Şimdi hakika-ten gerçeküstücülük çok ilginç bir harekettir. Bir defa en başta ilginçliği şu. Bu hareketi başlatan genç insanlar 1920'lerde, da-daizmden sonra felsefi düşünce ile müthiş yakınlığı olan kişi-ler. Ve bilimsel düşünce ile mesela Freudizmle doğrudan doğ-ruya ilişkileri var. Hatta kendi şiir kuramlarında rüya mesela en önemli yer tutar. Ve bilinçaltı en önemli yeri tutar. Örneğin şöyle bir paralellik var. Çok yakın birbiriyle, Freud'un öğretisiyle. Bi-lindiği gibi, Freud'da serbest çağrışımlarla bilinçdışına inmek ve hastalığın temelini bulmak söz konusu, değil mi? İnsan kendisi bunu bilmiyor. Başka bir sembol olarak çıkıyor bilince, başka bir

şey zannediyor. Sürrealistlerin en temel yönelişlerinden biri bu. Bunlar Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkmışlar. Korkunç bir yıkım olmuş, savaş öncesi malum "*La Belle Époque*" diye anılıyor, yani *Güzel Dönem* diye. İnsanlar artık savaş olmayacak, böyle güzel güzel yaşayacağız, diye düşünüyorlar. Birdenbire dünyanın en korkunç olayı, savaşı oluyor. Daha evvel öyle bir savaş yoktur. Teknik o kadar ileri değildi. Bambaşka bir şey oluyor. Ölü sayısı on milyon mu, ne? Neyse korkunç bir şey bu sıkıntılar. Bir nevi umutlar kırılmış. Yani eski dünyanın olumlu yanları ortadan kalkmış. Bu, bir bakıma belli ideolojilerin de yıkılması demektir, çok önemlidir. Bu çerçevenin temel üzerinde Freud'un öğretisiyle yapmak var, devrimle yani Sovyet Devrimi'yle yapmak var, ki genç zamanı bambaşka bir şey, ayrı bir görünüme bürünmeden önceki hali, dolayısıyla çok açıklar. Zaten daha sonra mesela en önemli temsilcileri Paul Éluard ile Louis Aragon Komünist Partisi'ne girmiştir. André Breton da Troçkisttir. Ayrıca André Breton'un Hegel'e çok yakın bir ilgisi vardır. Bu kadar büyük ilişki ve teorik alan, hem de politikayla ilgili olan devrimci fikirler söz konusu. Bu bakımdan beni ilgilendiriyor. Sonra şiir olarak bambaşka teknikler kullanıyorlar. Bunların "*écriture automatique*" dedikleri otomatik yazı aynı Freud'un, demin sözünü ettiğim, divana hastayı yatırıp, "Ne hatırlıyorsanız olduğu gibi anlatın," demesi gibidir. Tabii, şiirle oluyor, yani mantıksal yapıları yıkmak lazım, klasik mantıksal yapıları. Belagatten uzaklaşmak...

Ben az yazıyorum. Tabii, başka türlü olsa, bu organik yapı olmasa ve onları bulduğum kişilerde beni ilgilendiriyor. Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal Tahir, Nâzım Hikmet, bunlar dikkat edersen fikir bazları olan kişiler. Ahmet Hamdi'nin çok geniş bir kültürü var. Tabii, Kemal Tahir, Marksizmde yeni açılımlar arayan insan. Nâzım Hikmet zaten klasik Marksizmle hayatı iç içe geçmiş bir adam. Ve bu arada da büyük sanat eserleri vermiş insanlar. Şimdi bu ikisi, bu iki özellik bir araya geldiği zaman beni çok şey yapar. Yani benim ilgilendiğim şey bu. Bir de nasıl oluyor bu var. Orada da bir estetik sorun çıkıyor. Sanatın temeli imgedir. Yani kötü bir fikri olan insan güzel bir şey söyleyebilir. Ama hem dünya görüşü ve fikirsel yanı zengin hem sanat eseri olarak estetik değer ortaya koymuş olan insanlar tabii ilgi çekici. Tabii o arada

Rus edebiyatı ile ilgileniyorsunuz ister istemez Mayakovski'ler, Yesenin'ler şunlar bunlar Andrey Blok'lar falan ya da Fransız; edebiyatla ilişki bu...

György Lukács

VAHAP TEZGEL: *Bu bağlamda, Lukács'ın da sizin üzerinizde etkisi olduğunu biliyoruz. Lukács'ın estetik kuramı sizi nasıl etkiledi?*

S.H.: O zaman Lukács'ın *Estetik*'i daha çıkmamıştı. Ama Lukács, Marksizm açısından etkilemiştir beni. Şundan, şimdi, bu arada dediğim gibi, "yabancılaşma" meseleleri var. "Şeyleşme" meselesi var. Bunlar ilk defa Lukács'tadır. Gerçi ondan önce, epeyce önce İtalyan filozof Antonio Labriola'da var "yabancılaşma" meselesi. Şimdi Lukács yazdığı zaman daha 1844 *Elyazmaları* da çıkmış değil. *Alman İdeolojisi* de çıkmış değil. Bu çok ilginç bir şey. Çünkü *Alman İdeolojisi*'nde ideolojinin eleştirilmesi vardı. Ve "yabancılaşma" düşüncesi orada görülür tabii. Fakat asıl *Kapital* var tabii. Şimdi *Kapital*'in dördüncü bölümünün, birinci cildinin dördüncü bölümünün adı *Emtianın fetişizmi*'dir. Şimdi burada fetişizm dediği "yabancılaşma"dır. Daha evvel din konusunda Feuerbach'ın yazdıkları vardır. Aslında ondan önce de söylenmiştir bu düşünce. Ama Feuerbach'ta çok kesindir. Mesele Feuerbach diyor ki: "Tanrı'yı yaratan insanlardır, sonra ona taparlar." İşte bu dinsel yabancılaşmadır. Ama Feuerbach'ta yabancılaşma diye geçmiyor. Yabancılaşmanın tarihi zaten epey eski. Cennetten kovulma, insanın düşmesi, "*La chute*", *Düşme*. Yani eski bir yerden ayrılmışsın ve yabancı bir yere düşmüşsün. Ama çok genel. Şimdi Marksizmin söylediği daha dar, belirlenimleri daha daraltılmış. Kavram Rousseau'da da var. Rousseau'da çok açıktır. Ne diyor Rousseau? "Uygarlık ve kültür insanı yozlaştırmıştır," diyor. Meşhur iki denemesi var. Şimdi konu daha daralıyor. Cennet, dünya derken daha daraldı belli bir uygarlığa geldi, yani Batı uygarlığına...

Yabancılaşmanın çeşitli formlarıdır bunlar. Şimdi Marx'ın *Kapital*'inin dördüncü bölümündeki demin sözünü ettiğim başlıktan. Lukács buradan hareket ediyor. Çok ilginç. Oradaki çok özel bir durumdan genel bir yabancılaşma teorisine gider. Daha öteki kitaplar yok yani. Labriola da sanıyorum oradan hareket

ediyor ama tam kesin bilmiyorum. Labriola'nın kitabı vardı *Conception matérialiste de l'histoire* diye, sonra Gramsci'yi etkilemiştir...

Yabancılaşma, sosyoloji yapabilmek için gerekli olan bir kavramdır, toplumu anlayabilmek için de. Şimdi mesela Osmanlı toplumunu alırsak dinsel yabancılaşmayı görürüz bir defa. İlk şey, demin sözünü ettiğimiz, "dünyanın geçici olarak düşünülmesi..." Aslında insanın kendisinin ürettiği ve belli ekonomik koşullar dolayısıyla ürettiği fikirlerdir. Ama bu fikirler gerçekler olarak görülüyor. Yani objektivasyon söz konusudur yabancılaşmada. Lukács da tartışır, bunu sorar. Lukács'la resmî ideolojinin çatışması buradan çıkıyor zaten. Objektivasyon olur mu olmaz mı? Sovyet düşüncesi o zamanki resmî düşünce: "Artık yabancılaşma olmaz," diyor. Lukács diyor ki: "Olabilir." Bunlar çok önemli şeyler, Lukács'ın haklı olduğu çıkıyor sonra.

Mülkiyet dolayısıyla da bir yabancılaşma vardır tabii. Şimdi birinin elindeki mülkiyet nedir? İnsanların veya belli sınıfların, grupların yarattığı değerlerin toplamıdır, yani değil mi? Gökyüzünden gelmiyor bu. Ama onların elinden çıkıyor bunlar ve birilerinin oluyor. Mesela Proudhon da, bunun için eleştirir. Rousseau'da da vardır, İngilizler'de de var. Bunlar bilimsel sosyalizm öncesi düşünceler. Bir düşünce öyle birdenbire çıkmıyor felsefe tarihinde. Çok eski geçmişi var bunun ama değişik şekillerde. Aynı özdür ama ortaya çıkışları farklıdır... William Godwin anarşizmin ilk teorisenlerindendir. İngiliz romantik şairi Percy Bysshe Shelley'in kayınpederi. Daha önce: "Kadınlar özgür yaşasın," filan diyormuş. Shelley, onun kızını baştan çıkarınca çok kızmış. (*Gülüştürmeler*) Çok güzel, çok ilginç bir adam. Mesela yakın arkadaşları var, bilim adamları. O zaman elektrik biliniyor, ampul icat edilmemiş ama elektrik biliniyor. Ölüye akım veriyorlar canlanıyor. Öyle bir teori geliştirmişler. Frankeştayn şeyi buna dayanır. Frankenstein! yazan da Shelley'in karısıdır, William Godwin'in kızı yani. O zaman hep deneyler yapıyorlarmış böyle. Tabii, İngiliz amprik felsefesi... En yakın arkadaşları Erasmus Darwin, Darwin'in dedesi, doktor, fizikçi ve yazar. Geçenlerde bir belgesel vardı, bir türlü anlamamış, Darwin zannediyor. Yetmiş tane Darwin var, bilmiyor. Sadece Charles Darwin'i biliyor, durma-

dan Charles Darwin'den bahsediyor, aynı zamanda dedesi öteki. Arada elli sene var. Bunlar somut meseleler. Bu da zaman kavramı işte. Bu tabii çok genel bir yöntem meselesidir, Hegel'e dayanır. Somut bir şeyden hareket ederek kavramsal teorik düşünceye ulaşacaksın. O düşünceyle bunu açıklayacaksın ve tekrar dönüp onu ötekilerle ilişkisinde göreceksin. Ama herhangi bir şey olabilir. Eğer bunu yapamıyorsan, senin somut dünya ile teori arasında bağ yoktur. Şimdi biz, yani Türkiye'deki sol düşüncede bu karşılığı görmedik. Daha evvel söylediğimi şimdi başka açıdan söylüyorum. Dikkat ederseniz, yani fikirle, klasik Ortodoks düşünceyle somut olaylar arasında bağlantı yok. Açıklayamıyor, açıklayamadığı için politik aksiyonu da etkili olamıyor. Önce karşısındaki insanı anlamıyor, en genel şey. Şimdi niye zaman öldürme diyor buradaki insanlar. Demin dediğim gibi köylü yılda 36 gün çalışıyor. O zaman, zaman çok fena, sıkıcı bir şey. Çinlilere, "Demiryolu yapıyoruz" demişler, ne olacak deyince; "üç günde gideceğiniz yere şu kadar saatte gideceksiniz," demişler. "Peki, geri kalan zamanda ne yapacağız?" (*Gülüşmeler*) Ama sanayi üretimine geçildiğinde "zaman" dünyanın en kıymetli şeyi oldu. Zaten saatin maatin çıkması vesaire, birbirine bağlı şeyler. Niye? Çünkü üretim zamanla ilgili bir şeydir. Bir meta yapıyorsun. Bu meta üretimi sürecinde tabii zaman çok önemli. Bunların hepsinin temelinde, bir ekonomik yapı, o yapının harcı olan insan tipi ortaya çıkıyor. Dolayısıyla tarihsel olaylar, sayısız tarihsel olaylar. Burada somut olaylardan soyuta gitmek lazım. Somut olaylar namütenahi. Bunlar üzerinde konuşmak ve bunları gerçek zannetmek var. Tek tek olaylarla uğraşmak var. Bizde fazla uzun konuşulmasının sebebi budur. Niye bu kadar uzun konuşuluyor? Çünkü her şey tek tek görülüyor. Dolayısıyla çok fazla konuşabiliyorsun. Halbuki tek tek olan şeyin bilimi olmaz. Ancak kavramı oluşturacaksın, ancak genelin bilgisi olur, yani kavrama indirirsen anlarsın. Şimdi bu şekilde bazı şeyler çok açık. Bu sefer insanların mesela ekonomi alanında düşünelim. Politika açısından şimdi biri gelecek bizi kurtaracak. Bu dinsel gelenekten gelen yapıdır. Ama sosyal ve ekonomik yapı da buna müsait. Kurtaramıyor ama umut veriyor. Dolayısıyla kişilere bağlı...

Türkiye tarihi

S.B.: *Bu teorik açıklamalar, Türkiye'deki somut politik hareketleri nasıl açıklar, bunun karşılığı ne olabilir, ne denebilir?*

S.H.: Evet, bu soruya cevap vermek için tarihsel bir perspektif içinde bakmak lazım. Tanzimat'tan önce Osmanlı İmparatorluğu tam geleneksel yapısı içinde, kendisiyle mutabakat halinde. Batılılaşma hareketleri daha önceden başlamıştı ama etkisi o kadar fazla değildi. Tanzimat'la beraber ilk defa bir nevi hukuksal anlayış, şeriat hukukunun dışında birazcık Batı hukukuna benzeyen bir hava estirilmek isteniyor. Mülkiyet meselesi vurgulanıyor. Tabii, bu devam ediyor. I. Meşrutiyet'le, Meclis kuruluyor ama sonra dağıtılıyor. Asıl önemli nokta tarihsel olarak II. Meşrutiyet'tir. Çünkü II. Meşrutiyet'te, Osmanlı yapısının yöneticiler arasında, tabanda değil, yöneticiler arasındaki kavga ciddi bir şekle girmiştir. Yönetici gruplardan biri öteki grupları tasfiye ediyor. Birden tasfiye de edemez de kendi gücünün altına almak, kendine bağımlı kılmak istiyor. Böylece, tarih sahnesinde daha evvel dengeli halde bulunan askerî, mülki ve dini (yani ulema) gruplar, üç büyük grup arasındaki dengede bir kopma görülüyor. Bu olay, daha sonra, daha sonraki Türkiye'nin politik ve sosyal yaşamını da belirlemiştir. Şimdi, II. Meşrutiyet'in analizini yaparken iktidar açısından, Lenin'in meşhur sözü var: "Bir toplumu anlamak için ilk soracağımız soru iktidar kimdedir?" diyor. Çünkü temel orada. Burada askerin öteki zümrelere karşı geliştirmiş olduğu bir hareket görüyoruz. Ve asker iktidarı açık bir biçimde ve tek başınadır, ötekiler ona bağımlıdır artık. Ama yine eski kadrodaki ulema, ki sonra bürokratlar olmuştur, bağımlıdırlar, dinsel gücü bertaraf etmişler yani teokratik yapıyı. Tanrısal yönetimle Sultanın aynı zamanda Halifeliği geriye itilmiştir. Bu geriye itilişi görüyoruz. Bir defa Meclis kurulmuş, yani meşruti bir monarşi haline gelmiş. Halbuki Osmanlı yönetiminde böyle bir şey yok. Danışma vardır, vezirler vesaire. Burada, yeni durumda seçim var. Bambaşka bir yapı politik yapı da. Ekonomik planda herhangi bir şey yok ama bilmek lazım, çünkü politik değişiklik olunca, millet her şey değişti zanneder. Hiçbir şey değişmez. Zaten değişmediğini de görüyoruz. Bu üstte olan bir şey, Bizans kavgası yani. Böylece İttihat ve Terakki ikti-

bara geçiyor, kendi yöntemleriyle, II. Meşrutiyet'in hikâyesi. Burada önemli olan şu: Eski bileşik yönetici zümre içinden bir unsur, ötekileri kendini kendine bağımlı kılıyor. Bütün daha sonraki dönemde, II. Meşrutiyet'ten sonra Cumhuriyet döneminde de bunun devam ettiğini görüyoruz. Fakat bu arada seçimle, hatta bir meclisin kurulması ile birlikte halk kitlelerinin de sesini duyurması ortaya çıktı, nisbi olarak. Mesela II. Meşrutiyet'te ekonomik tartışmalar vardır. Daha sonraki dönemde hep devam eden tartışmalar. Bir kısmı devletçi, bir kısmı özel teşebbüsü. Halk ve yoksul kitlesi, ekonomik açıdan, gelir açısından, kendisini biraz daha üste çıkarmaya alışıyor. Ekonominin temellerine ilişkin değı talepleri. Yaşam koşullarını biraz daha iyileştirmeye ilişkin. Ve bunu da politikacılar kullanmaya başlıyorlar tabii. Aslo-lan yine de şu: Eski merkezi yönetim devam ediyor. Bugün derin devlet denen şey o. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde tek parti bütün ağırlığını koyuyor. Serbest Fırka kurulmasının ardından dağıtılmıştır. Partinin başındaki Fethi Okyar, Batı'ya benzer işler yapmak, onlara benzemek isterken bir ayrışma doğıyor. Bu ayrışma, eskiden de vardı. Ama orada tamamen dini bir görünüm altındaydı, gāvurlaşıyorlar diye protesto ediliyordu. Bu sefer bir Meclis var görünüşte. Ama oradan sesini duyurması çok zor. İttihat ve Terakki döneminde bunlar olmuştur. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde o Meclis yine var ama sesiniz duyulmuyor. Bunlar 1946'ya kadar geliyor, çok partili rejim kurulana kadar. Demin sözünü ettiğimiz sesini duyurma, protesto diyelim, bir sınıf mücadelesi değı. Çünkü, o aynı şeyi istiyor bana da pay verin, diyor. İlginç bir şey var burada. Kendisinin ürettiğı bir şey yok. Gelir paylaşımının daha şey. Ama imparatorluk daralmış, mahvolmuş, bitmiş. Dışarıdan gelir yok. Dağıtacak bir şey yok. Ya-vaş yavaş... Cumhuriyet döneminde kapalı bir ekonomi var, kendi yağıyla kavrulma denen bir durum. Otarşı. 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşuyla bu ikilik, iktidar ile protesto edenler arasındaki ikilik kesinleşiyor.

Bu durum devam ediyor tabii. Fakat burada merkezi iktidar, zamanla geriye çekilerek kendini göstermeme eğılminde. Ve politika arenasında da partiler çıkıyorlar, onları bırakıyor aralarında çatışsınlar, ilişkilere girsinler falan, böylece iktidar onlar-

daymış gibi. Asıl mesele buydu. Herkes öyle zannediordu. Son zamanlarda biraz anlaşıldı iktidarın kimde olduğu. Tabii, çok önemli, bu da bir nevi yabancılaşma. Küçük bir yabancılaşma. Evet, kendisi yaratmış, partilere oy verir, onu gerçek kişi zann ediyor. (*Güllüşmeler*) Şimdi bazı olayları bu şekilde anlayabiliyoruz. On senede bir hükümet darbesi niye oluyor? Niye astılar Adnan Menderes'i? Çünkü onlara verilmiş olan etkinlik alanının biraz ötesine geçersen siyaseten katl olur, meşhur Osmanlı müessesesi. Buradan anlıyoruz ne olduğunu. Yoksa başka türlü anlayamazsın on senede bir... hükümet darbesi vesaire... Bunu anladıktan sonra öteki müesseseler aydınlığa kavuşur. Bu açıdan diyorum, o zaman çok açık.

A.E.: *Çok partili sürece gelene kadar, küçük çaplı da olsa, solun durumuna ışık tutabilir miyiz? 1900'lerin başından bu yana.*

S.H.: Tabii. İttihat ve Terakki döneminde sosyalist parti var. 1920'lerde Komünist Parti örgütlenmesi görülüyor. Yayınlar var, bir süre sonra önleniyor. Burada başka bir şey de var. Şimdi böyle bir zümre yapısı ve iktidarı ister istemez hayali düşmanlar yaratmak zorunda. Çünkü başka gerçek düşmanı yok aslında. Ama olabilecek olan düşman. O da nedir? Dini temeldeki halk kitlelerinin potansiyel düşmanlığı. Bu bir, ikincisi politik gücün yarattığı başka bir düşman, komünizm tehlikesi. Aslında komünizmin iç dinamik olarak Türkiye'de bir tehlike olmayacağını onlar da biliyorlar. Hatta meşhur Ankara valisinin sözü ancak bu şekilde anlaşılır. Başka şekilde anlaşılabilir. Diyor ki: "Eğer komünizm gelecekse biz getiririz." Şimdi bu cümlede her şey var. Nitekim sahte komünist partileri kuruluyor. Sovyetler'den yardım almak için. O dönemde de öyle bir şey var tabii. O dönemde var. Sonra Adnan Menderes geldiği zaman, mücadele edilen emperyalizmle dost olunuyor. O da gene tabii asıl iktidarın işine geliyor. Sonra oradan gelen yardım, para yardımı, onun bölüşülmesi var. Ne diyor Engels mektuplarından birinde Marx'a: "Bu tip imparatorluklarda, yani Moğol imparatorluğu gibi imparatorluklarda, Osmanlı da dâhil. Bunlar, daha önce sözünü ettiğimiz, dışarıya açılarak gaza ile oradaki ürünlere el koyup oradan gelir getirirler bu şekilde. Başarılı oldukları sürece askerî açıdan çok güçlüdürler. Dağıtımları da iyidir. Mesela Osmanlı İmparatorluğu'nun

yükseliş dönemi. Fakat bu durum birtakım nedenlerle, teknolojik nedenlerle, silah meselesi vb gelişmelere ayak uyduramadığı için gerileme başlıyor. Yine üretim meselesi çıktı. Onu yapamadığı için üretim, teknoloji sanayiye dayanır, o da bilime dayanır. Bunlar da olmayınca o zaman, gerileme. O zaman dıştan vergi vb. almadıkları zaman, içe dönüp içerde talan yapar" diyor. Şimdi dışarıdan geliyor, kendi bir şey yaratamıyor. Bunların hepsi temel, bizim meseleye geliyor. Nasıl bağlanıyor? Gördüğümüz gibi. Zaten bağlayamazsan, boş laftır. Temel mesele anlaşılmca, öteki özel durumlar da bu açıdan anlaşılabilir. İktidar kimdedir? Politika denen oyun nedir? Demokrasi oyunu hâlâ oynanıyor. Gerçek anlamda bir demokrasi yok çünkü talep yok. Demokrasiye talep, ancak onu hak etmiş olan sınıfların, o uğurda mücadele etmiş sınıfların isteyeceği bir şeydir. İnsan, yaratmadığı, ortaya koymadığı bir değer için mücadele edemez. Sadece, senin alanın Selah, hukukun niye oturmadığını ancak bu şekilde anlarız. Çünkü o hukuk, bir üründür yani tarihte. Onun için yapılan mücadelenin, burjuvazinin halk kitlesini yanına alarak feodaliteye yaptığı mücadelenin sonucudur. Yoksa hiç kimse, ben bu kanunu yapayım, diye bir şey yok. Ama bizdeki gibi ülkelerde işte dışarıdan bu kanunu alayım. O kanunun hiçbir geçerliliği yoktur. Her şey daha açık görülüyor. Ne törelerle şey yapabiliyor çünkü o töreler değişmedi. Yani insanların hayatı değişmemiş. Toplum hayatı değişmemiş. İnsan bunun için mücadele etmeli. Ve hukuk denilen şey bunun sonucunda ortaya çıkmalı ki, yani o insanın ve toplumun içine zaten sızmış, yalnızca formüle etmek kalıyor o kadar. Siz hayatta kadına belli bir yer vermemişseniz istediğiniz kadar kanuni düzenlemeler yapın. Yani bütün meseleler böyledir. Başka türlü anlamak da mümkün değil. Tamamen yalnız satıhta kalırsınız... Azınlıklar da aynı. Etnik gruplar da, Kürtler de. Arada biraz bir fark var. Çünkü Lozan'da Müslüman gruplar azınlık sayılmazlar. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler azınlık sayılıyorlar. Ama onlara da gene 6-7 Eylül yapılıyor. Ötekilere gelince, Çerkesler vb kendi ülkelerinden kopup gelenleri asimile etmek kolay. Ama Kürtlerin kendi memleketi. 2500 sene evvel buradalar. Ksenofon'un kitabında var *Anabasis*'te.

Şimdi bu söylem ve uygulamalar demiştik. Bu uygulamalar o kadar açık ki işin ilgi çekici tarafı, yani bu söylemi benimseyen sağ bir grup ya da Kemalist solcu dediğimiz bir grup. Sağ diyorum, Marksist analizde sağdır ama onlar kendilerine göre sol. Bunların başına gelenleri düşünmek lazım... Örneğin 1960'lar-
dan sonra, belli bir askeri grupla devrim denilen şeyi yapmak isteyenler, yani askerin bir bölümüyle birlikte olanlar, gayet kötü muamelelerle karşı karşıya kaldılar. Şimdi söylem ve uygulama arasındaki uçurum burada da görülüyor. Yani onların nasıl al-
dandıkları. Çünkü çözümünü yaptıklarını sandıkları grup, ho-
mojen bir grup değil. Aralarında da büyük farklar var iktidar açısından. Dolayısıyla, şu ya da bu gruba bağlı olmak, belli birtakım tehlikeleri getiriyor. Ve hangi taraf ağır basarsa öteki tarafı bastırıyor. Ve gayet sert önlemlerdir. Biliniyor birtakım Kemalist solcuların nasıl bölündüğü, burada bile bunu görüyoruz. Tabii Marksist sola gelince, bu çok daha açıktır. Başlarına gelen bu kadar korkunç şeylere rağmen, Marksist sol içinde yer alan insanların söylem ve uygulama arasındaki bu uçurumu anlayamamaları ve bir bakıma o söylemin olumlu sandıkları yanlarını (Batılılaşma, uygarlaşma, laiklik gibi) gerçekten birer ilke gibi benimsemeleri, kendi düşünceleriyle çelişen bir şey. Ama daha evvel de söyledik, bu politik zorunluluklar dolayısıyla olabilir. Yani, parti, örneğin Komünist Partisi enternasyonalci olduğu için, tabii taktik olarak, ileri gibi gördüğü bir iktidarla bir süre beraber olabilir. Ama bu, sözünü ettiğim uçurumu anlamamak için bir sebep değildir. Ve bunun ne olduğunu irdelememek için de sebep değildir. Önemli olan burada analizi yapabilmek. İktidar kimde ve bu iktidarı elinde tutanın niteliği nedir? Çünkü o, mutlaka belli birtakım vurgulamalar yapacaktır. Ama şu veya bu anda ya da belli bir zaman diliminde biraz yumuşak davranır. Başka zaman daha kötü davranır. Bizde genellikle kötü davranıyor. Yani sizin onları "yol arkadaşı" diye kabul etmeniz onlar için hiçbir şey de ifade etmez, bir de o var. Yani, bu başka ülkelerde olduğu gibi, mesela Çin'de ya da başka devrim süreci içine girmiş ülkelerde böyle değildir. Her iki taraf birbirini tanıyor.

Şimdi bu aykırılık, söylem ve uygulamalar üstündeki aykırılık hiç görülmemiş değil tabii. Özellikle bizdeki Marksist düşün-

ce açısından demek istiyorum. Daha evvel de, başlarda, 25'lerde, 30'larda, Türkiye'nin gerçek yapısı, siyasal ve ekonomik yapısı konusunda, daha özgün düşünce üretme çabaları vardı. Fakat bunlar pek gelişmiş değil. Mesela Musa Kâzım Şehbani, diye yazıyor ve Yunus Nadi ile aralarında tartışmalar oluyor. Yunus Nadi ona "Türkiye'nin Karl Marx'ı" diyor. Bir de çok iyi tanıdığımız bir arkadaşımız, Münir Belen, avukat. Asya Tipi sorununa değinmişti. Hemen hemen ilk değinenlerden olduğunu sanıyorum. Doktor Hikmet Kıvılcımlı da bazı yeni yollar arıyor. Fakat bunun tam teorik gelişmeleri 60'lardan sonra ve belli bir grup aydınlar kendi başlarına bu araştırmaları yapan insanlar. Başta Kemal Tahir, yani bu aykırılık, söylemle uygulama arasındaki bu aykırılık ve iktidar meselesi, bunun tabanı nedir? Mesele burada, bu taban, aşağı indiğiniz zaman belli bir üretim tarzı, belli bir ekonomik hayat, ekonomik hayatın doğurduğu bir sosyal psikoloji, gelenekler, töreler, hepsi bir arada. Bunların dolaylımlar olarak, yani arka arkaya gelen halkalar olarak açıklanması gerekiyor. Ama asıl olan temel şeyi bulabilmek ama bunu nasıl bulabiliriz? Bunu gözlemlediğimiz sosyal olaylardan, iktidar olayları, ideoloji, ideolojiyle uygulamanın arasındaki uçurum, insanların davranışları. Mesela çok parti rejimine gelindiği zaman, niçin insanlar durmadan kendilerine bir nevi kötülük eden insanları tekrar tekrar seçiyorlar. Bütün bunlar verilerdir. Bu verilerden hareketle kavrama inersiniz, temele ve temelden tekrar dönüp bunlara çıkarsınız. Bunu yapamıyorsanız bilimsel bir düşünce değil. Tek tek olayları düşünüyorsunuz. Hiçbir şey ifade etmez. Yani sorun burada.

Bütün bu açıklamaya çalıştığım hususlarda ağırlık noktası Marksizmin yöntem olarak kullanılmasıdır. Buna daha önce değindik. Tabii belli tarihsel dönemlerde Marksizmin bir fikir yapısı var; sonra eylemlerle, bu fikir yapısı arasında etkileşim var; yanlış fikirlerin bir nevi sıvanması ve doğru olanların ayıklanması ve geliştirilmesi var. Şimdi, Marx'ın döneminde, bilindiği gibi, Marx, üretim güçleriyle, üretim ilişkilerinin çatıştığını, antagonizma, yani çözülemeyecek bir çatışmaya girdiğini yavaş yavaş söylüyordu ve bunun sonunda devrimin patlak vereceğini. Bu güçler ve bu ilişki dolayısıyla. Yoksa bazılarının dediği gibi

Marx, klasik felsefede öyle bir şey vardır dıştan bakarak yani Marx tarihi bir son koymuştur. Yani "Tarihte teleoloji yani erek, ereğe doğru gitme vardır," diyor. Bu tamamen yanlış bir şey. Dıştan bir düşünce ve klasik felsefenin kavramlarıyla bakarak varılmış bir sonuçtur. Marx, hiçbir zaman bir amaç koymuyor tarihe. Amaç zaten dışta olan bir şey. Eğer bir amaç varsa, sizin, oraya gidiyorsa tarih, devrimci eylem yapmanıza gerek yoktur. Ama Feuerbach tezlerinden birindeki ünlü cümlesinde, "Filozoflar şimdiye kadar dünyayı yorumlamakla kaldılar. Ama bundan sonra dünyayı değişikliğe uğratmak gerekir," diyor. Yani insan eylemiyle, dolayısıyla erek, telos söz konusu değildir. Bu dış felsefi bakışın sonucudur. Bunu Hegel için de söylerler.

Neyse, şimdi bu özgün konumlama yöntemi ne demek? Lenin'in kitaplarını yazdığı ve siyasal eylemden devrimci eyleme girdiği anda dünya tarihi, ülkeler arası ilişkiler, Marx'ın zamanına göre tabii çok değişmiş. Ve Marx'ın beklediği, birden patlak verecek olan, çelişki dolayısıyla, üretim güçleriyle üretim ilişkiler arasındaki çelişki dolayısıyla, patlak verecek olan devrim gerçekleşmemiş. Aradan hayli zaman geçmiş. Koşullar tamamen değişmiş. Şimdi aslında yöntemi belki de ilk olarak uygulayan ve sonucu sağlayan da Lenin'dir. Çünkü, burada dikkat edecek olursak Marx'ın söylediklerinin dışına çıkıyoruz. Sadece Rusya'da o tarihi anda, yani savaş çıkmış, kötü durumda bir ülke, köylüsü, askeri, işçi sınıfı, bambaşka bir ruhsal eziklik ve yoksunluklar içinde. O zaman bunu görüp, yani Marx'ın klasik şemasından ayrılarak, "Kapitalizmin ya da emperyalizmin en zayıf halkası buradadır," diyor. Şimdi bu özgün bir bakıştır. Yöntemi özgür bir şekilde kullanmak, yani oradaki durumun, o andaki, o ülkedeki ve dünyadaki durumun yorumlanmasıdır. Buna karşı çıkanlar vardır. Troçki karşı çıktı. O sürekli devrimle Marx'a daha bağlıydı. Aslında, yöntemi yaratıcı bir şekilde kullandığı için Lenin daha da bağlıdır. Tabii, yöntem, yaratıcı bir şekilde kullanılması gereken bir şey. Bu alanda Marx'ın söylediklerine bağlı kalırsanız bu kutsal kitap gibi bir şey olur. Bunun bilimle, devrimci düşünceyle hiçbir şekilde alakası yok. Şimdi bu gerçekleşiyor ama tek bir ülkede. Tek bir ülkede gerçekleştiğinde tabii, hiç beklenmedik durumlar, sonuçlar çıkıyor: Malum iç sa-

vaş. Onu aşıyorlar. Ondan sonra ablukalar başlıyor. Bütün dünya tepelerine çökmüş. O sosyalist devleti korumak ve sürdürmek ve bu arada yeni inşa hareketlerine girişmek, ekonomiden başlayarak. Tabii, bu müthiş bir çaba. Başarıya ulaştığı da görülüyor. Beş yıllık ekonomik planlar yapılıyor. Kalkınma sağlanıyor. Bunlar, yöntemin özgün olarak kullanılmasının bir örneği olarak görülüyor. Daha sonra bu örneği başka ülkelerde de göreceğiz.

Bizim açıklamalarımızda kişiler önemli değil katiyen. Biz sosyolojik olarak olguları yerli yerine koymaya çalışıyoruz. Biri olmasa bir başkası olurdu. Kişiyle mukayyet değil, derlerdi eskiden. Dış konjonktür çok önemli. Dünyanın baskısıyla olmuştur. Osmanlı artık dış dünyaya kafa tutamıyor. Tanzimat'tan evvel bitmiş o iş. Bunlar sosyolojik birer olgudur. Bizim asıl işimiz sosyoloji ile. Başka bir ülkede de böyle olur. Aynı olgular içinde, ki olmuştur. İran'a da bakarsanız aynı şeyi görürsünüz, Şah, Meclis'e kızmış topa tutmuş, kimse de sahip çıkamaz, aynı şey. Eğer sen Türkiye'nin tarihine kafayı takarsan bunu anlayamazsın. Tarih tek tek ve başka türlü olmayan ve olmayacak olan olaylarla doludur, bir başka olayla ilişkisi yoktur, derken sosyolojiye doğru kayıyorsun.

S.B.: *Konuyu tamamladık gibime geliyor...*

S.H.: Evet, belki bunu sonra da açarız.

S.B.: *Birey konusuna bir ekleme yapsak diyecektim. Genellikle bireyin gelişmemesiyle sınıfların gelişmemesi arasındaki ilişki, özgürlüklerin gelişmemesiyle üretim biçimi arasındaki ilişki. Hegel'in Doğu toplumları için söylemiş olduğu, "Eşittirler ama özgür değildirler," sözünün açılımı...*

S.H.: Tabii, evet. Eşittirler ama özgür değildirler. Tabii, dinsel anlamda eşit ama özgürlük yok. Niye özgürlük yok? Çünkü dinde tanrısal efendi var. Yine aynı mesele. Merkezi iktidar meselesi. Dinsel yabancılaşma. Tabii onun da gölgesi var: Halife. Zillullahi fi'l-âlem yani. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi demek. Gene aynı yapılar. Bu yönetim kadrosunun yapısı demin söylediğim gibi bileşik. İktidar onlarda. Köle ve efendi diyalektiği. Hegel'in anlattıklarında bir bakıma yer alır, temelleri odur. Çok yerel bir şey de var. "Ölümüne birbirleriyle çatışmazsa insanoğlu olarak

gelişemez," diyor. Hayatını tehlikeye koyarak birine kendini kabul ettirirse ancak insan olur. Onun için ölümlü olması önemli. Eğer ölümlü olmasaydı, bu mücadelenin anlamı olmayacaktı. Onun için efendi ve köle diyalektiği önemli. Oradaki efendi kendi halinde kalıyor, kendisiyle eşitlik halinde. Çünkü kendisi bir şey üretmiyor. Ama köle olan adam onun için çalışıyor; onun için çalışınca doğayı değiştiriyor ve kendisini değiştirmeye başlıyor. Hegel şöyle der: "Efendi bir varoluşsal çıkmazdır". Oysa öteki ise efendiyi alt ederek vatandaşlığa yönelir. Tamamen devrimci... Buradaki şemaya dikkat edersek Marksist analizin bambaşka bir şekilde anlatılmasıdır. Her şeyi yerine koyabilirsin, hâkim sınıflar, çalışan sınıflar...

S.B.: *Asıl efendi olan köledir. Potansiyel olarak. Fert olma şansı var. Ötekinin hiç yok.*

S.H.: Tabii. O kendisiyle eşitlik ve özdeşlik halindedir... Köle çalıştığı için ama. Meşhur efendi ve köle meselesi. 1920'lerden sonra Hegel meselesi çıkmıştır, Marksistler arasında. Lukács, Karl Korsch gibi kimileri bunun felsefi bilimsel temellerini yapmak istemişlerdir. Üretim biçimleri üzerinde yeniden durmak da, Marx'a dönüş hareketidir. Bunun içinde Hegel de vardır; Marksizmin Hegel'le olan ilişkisi yani.

Siyasal yabancılaşma

S.B.: *Bu çerçevede önce Türkiye'deki çeşitli yabancılaşma biçimleri, özellikle de siyasal yabancılaşma hakkında neler söylenebilir?*

S.H.: Şimdi, siyasal yabancılaşmada tabii ilk göz önüne alınması gereken gerçek, sınıflar ilişkisidir ve sınıflardaki egemenlik ve egemenlik altında olma ilişkisidir. Çünkü siyasal yapı, ekonomik yapı yani mülkiyet ilişkileri, sınıf ilişkileri ve onların üzerinde ortaya çıkan bir bağımlı yapı olarak gözüküyor. Hatta bu açıdan "devlet nedir?" sorusu da gelir akla. Çünkü devlet, bir bakıma siyasal yabancılaşmanın en yoğun ve özet ve en keskin olduğu alandır ve gerçektir. Onun için Marksistler genellikle devletin mutlaka belli bir sınıfın, belli bir egemen sınıfın elinde bulunduğunu söylüyorlar. Ve devletten, ki çok soyut bir varlık olarak devletten aşağı yana gittiğiniz zaman siyaset dünyası ile karışıyoruz. Ayrıca, bu arada şunu da söyleyeyim, Marksist dü-

şüncede devletin ortadan kalkması sorunu vardır. Yani "Sosyallizmin gerçekleştiği dönemde devlet kendiliğinden ortadan kalacaktır," diyor Marx. Çünkü sınıflar kalmayacak. Düşünce bu. Bunu bu arada söyleyelim. Şimdi tekrar başa dönersek, tüm sınıflı toplumlarda ve mesela kapitalizm gibi ilerlemiş toplumlar da gerçekten de devletin, egemen sınıfların elinde ve onun aracı olduğunu görüyoruz. Ve egemen sınıflar da kendi iktidarlarını o güçle ve gene ellerindeki başka araçlarla sürdürüyorlar. Şimdi burada genel olarak toplum ele alındığı zaman, mesela seçim yapılıyor diyelim. Seçimde vatandaşlar oy veriyor. Yani burada vatandaşların ortaya koyduğu bir ürün var. Fakat bu ürün gidiyor belli bir sınıfın elinde toplanıyor, onun işine yarıyor. Ve bu da, objektif, nesnel ve haklı bir şey gibi görünüyor. Oysa onların iradelerinin ortaya çıkması olmuyor bu uygulamalarda. Mesela bugün Amerika'yı alsak, onlar Bush'a oy vermişler ama Bush'un yaptıklarından memnun değiller. Ama şimdiye kadar ne oldu? Onların iradeleri, onların istediği şeyler, bambaşka şekle dönerek onları egemenliği altına aldı. Ve belli bir yere sürükledi.

S.B.: *Bu, bir siyasal yabancılaşmanın sonucu olarak mı böyle oluyor?*

S.H.: Gayet tabii. Yani halk ya da seçmen diyelim doğrudan doğruya kendi iradesini ortaya koyamıyor. Burada bir sapma ve terse dönme var. Onun için demokrasi için en ideal yer olarak Cenevre gösterilmiştir. Mesela Rousseau'nun düşüncesi. Niye, çünkü orada herkes oy veriyor. Cumhuriyet aynı zamanda vatandaşlar hükümeti yani ama böyle bir yapı çok zor. Fakat sosyalist-komünist dönem, Marksistler açısından bunun gerçekleşmesi dönemidir. Yani doğrudan doğruya şeyin iktidarda olduğu sınıfın ya da halkın diyelim, emekçilerin diyelim. Ve bu aynı zamanda bir başka sorunu da birlikte getiriyor. Bu durumda ünlü "tarihin sonu" denen düşünce de buna dayanır. Yani ancak o zaman insanlar kendi kaderlerine, kendi ürünlerine sahip çıkıyorlar, dolayısıyla eski tarih bitiyor demek. Yoksa tarih bitiyor da başka bir şey yoktur demek değil. Yani ve bu Hegel'de vatandaşların birbirini tanıması ve dünya şeyinin kurulması... Şimdi, bizde olunca bu daha başka görünümeler kazanıyor tabii. Yani bu da sosyal psikoloji meselesi, yani insanların, bireylerin

geldikleri aşama; bilimsel formları, düşünce tarzları, ki bunların hepsi toplumun alt belirlenmelerine dayanır, geleneklere dayanır. Ekonomik yapısına dayanır. Ve öyle bir ülkede demokrasiye benzer bir rejim geldiği zaman tabii, örneğin elli yıldır gördüğümüz şeyler ortaya çıkıyor. Şimdi bunların anlaşılması bir bakıma zor. Başka bir açıdan baktığımız zaman kolay. Sorun nedir? Elli yıl, yani Türkiye’de iktidara gelenler tabii büyük vaatlerle gelip, vaatlerinin hiçbirini yerine getirmedikleri gibi, Türkiye ekonomisini sürekli olarak borç altına sokmuşlardır. Bugün milyonlarca dolar dış borç vardır.

S.B.: *Türkiye’deki seçmen kitlesinin kendi sınıfsal çıkarlarına uygun olmayan siyasi partileri mi iktidara getirdiğini söylüyorsunuz?*

S.H.: Tabii.

S.B.: *Ve bunun da kitlelerdeki siyasal yabancılaşmanın bir sonucu olduğunu...*

S.H.: Sorun biraz karmaşık. Asıl mesele şu. Şuradan hareket etmek lazım. Niçin, halk diyelim, seçmenler çoğunluğu, çalışan insanlar olsun, köylüler olsun, niçin iktidara getirdikleri kişilerin kendilerini kötü duruma düşürecek bir politika, bir siyaset izledikleri halde yine o partiye ya da onun gibi partilere oy veriyorlar? Şimdi yabancılaşma tabii, demin anlattığımız mekanizmadan ötürü. Oy veriyorsunuz, fakat oylar kim egemen ise onun elinde tersine dönüyor. Fakat burada şu var. Yani bu tersine dönme olduğu halde, mesela Batı ülkelerinde kitleler, seçmenler diyelim daima siyasal iktidarı sınava çekerler. Dolayısıyla, orada gerçekten partilerde fikirler var, görüşler var ve o açıdan eleştiriliyor. Seçmenler uyanık durumda, izliyor; partileri yönlendiriyor. Bizde bu yok. Bu ancak bizdeki bireyin ve dolayısıyla kitlenin ya da çoğunluğun diyelim, belli bir biçimde belirlenmiş olması dolayısıyla ortaya çıkabilir. Burada daha evvel bahsettik sanıyorum ekonomik anlayış ve ekonomik hayatın etkisidir ve bu hayat, dış görünüşe rağmen aslında nitel olarak değişmemiştir. Yani sanayi devriminden geçmemiş toplumlarda bu görülüyor, sadece Türkiye’de değil. Burada büyük bir üretim olmadığı için, üretim terbiyesi ve alışkanlığı ve dolayısıyla gerçekten üretim ortaya koyup da o hakkı arama da söz konusu olmaz. Çünkü üretim yapmazsanız, ne hakkı arayacaksınız? Dolayısıyla bir

yerden gelen, bulunabilen kaynağın bölüşülmesi meselesi vardır. Şimdi bakılırsa bizim için çok partili dönemde bunu açıkça görüyoruz. Gelen yardım Amerikan yardımı olmuştur. Bu gelen yardım tabii Türkiye'nin belli bir siyasal seçim yapması zorunda bırakmıştır ve bir rol oynaması zorunda bırakmıştır. Çok tehlikelidir bu. Sovyetler var burada. Gelen yardımın çoğu iktidardakiler tarafından alınıyor ve dağıtılıyor. Yani bizdeki parti çekişmeleri budur. Bir de devletin başka gelirlerine de el koyma var. Ama iktidarda olduğunuz zaman el koyabiliyorsunuz. Yolsuzluklar, rüşvetler, şunlar bunlar. Yetkileri kötüye kullanmalar, soygunlar. Son yıllarda bunun güzel örnekleri var. Adam kendi bankasını soyuyor ama ondan sonra hiçbir şey olmuyor. Çünkü ilke olarak soygun temeldir. (Gülüştürmeler) Bunu iktidardakiler de biliyor, halk da biliyor. Zengin adam, marifetli insan olarak görülüyor, namuslu adam da aptal yerine konuyor. Yabancılaşmanın etik alandaki...

Kadın-erkek ilişkileri

S.B.: *Kadın-erkek ilişkileri alanında genel olarak dünyada, özel olarak Türkiye'de bir yabancılaşmadan söz edilebilir mi?*

S.H.: Evet. Tabii bu alanda da görülür, birçok alanda olduğu gibi. Şimdi ilk bakışta, Batı'daki kadın-erkek ilişkileri ile bizde ve bizim çevremizde yer alan ülkelerdeki ilişkilerin çok farklı olduğu görülüyor. Sosyal açıdan ve düşünüş tarzı açısından da, bizde ve çevre ülkelerinde kadın ikinci dereceden birey olarak görülüyor. Bu çok önemli ve bu statüsünden de kurtulmuş değil. Bugün bile birtakım şekli değişikliklere, sadece belli zümrelere ilişkin değişikliklere rağmen, yani şehirde oturan okumuş ve belli bir gelir seviyesindeki kadınla, Anadolu'daki köylü kadın arasında hemen hemen hiçbir ilişki yok... Yani her açıdan, insan olarak, toplumdaki yeri olarak, kendisine bakış tarzı olarak da bambaşka ama çoğunlukla insanlar dünyayı sadece kendilerinden ibaret saydıkları için tabii birtakım genel sözler söylüyorlar. Şimdi tabii işin bir defa dinsel boyutu var, çok önemli. Bütün tarih boyunca görülmüştür. Kadına bu bakış, kadının bu durumu, sadece İslamiyet'te değil, bütün semavi dinlerde, yani Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta, Müslümanlık'ta aşağı

yukarı ortak. Örneğin, Avrupa'da, ortaçağda bu ayırmacılık belirgin bir biçimde gözüküyor, bu bakış açısı gözüküyor. Bu bakışın İslamiyet'in bakışından farkı yok. Yalnız Batı'da, tabii başka bir gelişmeyle, ki o gelişmeye daha önceki konuşmalarda değindik, yani oradaki hukuksal değişimle, ki o hukuksal değişim de, temeldeki değişmeye bağlıdır. Bu değişimler hayata yansıyor, hayata yansıyınca, insanlar somut olarak kadın ve erkek birbirine başka türlü bakıyorlar. Yani burada şu var ayrıca; birey olarak, insan olarak bakma meselesi var. Nitekim Batı'daki modern yeniçağ hukukunun da temeli budur.

S.B.: *Batı'daki değişimleri ekonomik nedenlere mi bağlamak gerekiyor?*

S.H.: Yani baştan beri ona bağlıyoruz. Tabii, sonuçtur yani. Bunlar üstyapı denilen klasik, bütün alanlarda gözükür; edebiyatta da gözükür. Şimdi bunun temelinde, yani semavi dinlerin temelinde kadından bir de korkmak var. Onun için örtünme diye bir şey ortaya çıkmış. Kadından korkmak ne demek? Şimdi asıl mesele burada. Yani bedensel ve cinsel olandan korku. Çünkü cinsel ve bedensel olan, doğrudan doğruya dünyaya, somut dünyaya ait bir şey. Biyolojik birtakım fonksiyonlar üzerinde temellenir. Oysa, daha evvel belirttik, bu dinlerde dünya geçici bir dünya. Asıl olan öteki dünyadır. Onun için dünyasal olana önem vermediğiniz gibi, ondan kaçınmanız da gerekiyor. Ama birtakım biyolojik gerçekler de olduğu için gene öyle bir hayat sürmek zorundasınız. Onun için örneğin ortaçağda da, İslamiyet'in çeşitli anlayışlarında çok radikal olanlar, genellikle bir örtünme meselesi var. Yani Afganistan'da burka, şeyde bizim bu taraflara gelince çarşaf meseleleri. Yani kadın vücudundan korkmak. Aslında erkek, kendi vücudundan da korkuyor. Ayrıca şunu söyleyeyim kadın vücudundan korkması demek, erkeğin kendisinden korkması demektir çünkü kendi içgüdülerinden, cinsel dürtülerinden korkuyor. Çünkü onlar da dünyaya bağlı şeylerdir. Şimdi işin kökü bu. Şimdi ne oluyor? Beden dediğimiz şey, ki insanın en sahip olabileceği tek şeydir dünyada. Çünkü onun fonksiyonları bozulduğu zaman ölürsünüz. Buradaki beden, yani insanın sahip olduğu beden, karşısına bir canavar olarak çıkıyor. Bedenden korkmak ve ondan kaçınmak demek, o benim dışımda bir

varlığa sahiptir ve o varlık kötüdür demek. Bunun sosyal hayat-taki sonuçları iyi olmayan şeyler tabii. Çünkü toplumun yaşantı-sını, çalışmasını, kimliğini belirliyor. Bunun getirdiği bir sömürü de var. O da ayrı bir mesele. Hatta Engels, "İlk sömürü, erkeğin kadını sömürmesidir," der. Burada da bir cinsel ayırım, dolayısıyla sömürü var. Sonra erkeğin hâkim olması da bir yabancılaşma şekli. O erkeği de kadınlar doğurmuş, bir de o var yani. Siyasal yabancılaşmada da onlar çıkıyor. Yani burada dinsel yabancılaşma, dinden gelen kısıtlamalar, siyasetin yabancılaşması, birbirinin içine geçen şeyler bunlar. Dereceleri var ama çok karmaşıktır. Bunlar sosyal psikolojinin, sosyolojinin konuları. Biz burada genel hatlarını felsefi olarak ele alıyoruz. Aslında araştırılacak şeyler ve araştırıyorlar da.

Bu yabancılaşma, tabii belli koşullarda aşılabilir. Yani burada, gene aşma meselesi söz konusu. Bu aşma da en genel şekilde, dediğimiz gibi, insanın insanı insan olarak tanumasıdır. Yani demokratik düzen ve insanı insan sayma, insan yerine konma durumudur. Tabii, bu büyük mücadeleler sonucu olabilecek şeylerdir. O kadar kolay değil. Yalnız şunu söyleyeyim. Cinsel yabancılaşmada, kadın olsun erkek olsun, her ikisi de, kendisinin cinsel nesnesinden, yani kadın için erkek, erkek için kadından ayrı düşmüş oluyor ve dolayısıyla toplumsal hayatta da birlikte yaşamıyorlar. Bugün bile bizde bu görülüyor. Bir yerde erkekler toplanmış, bir yerde kadınlar toplanmış halde. Bunlar iki ayrı tür gibi yaşıyorlar. Bu yoksunluk, cinsel yoksunluk, besin yoksunluğundan, beslenme yoksunluğundan daha kötüdür. Çünkü besin yoksunluğunu giderebilirsiniz. İki gün aç kalırsınız unuttursunuz ama öteki bütün ruhunuza, psişik hayatınıza damgasını vurur ve o süre içinde düşünce de, düşünce tarzı genellikle, bu etki altında oluşur; bir bakıma orada bir saklanma, çakılma var ruhsal olarak ve daralma var düşüncede. Bir yandan, yani kendi dünya görüşü dinsel kökenli diyelim, o zaten daraltıyor bakışını. Çünkü dinsel ideolojinin yabancılaşmasıdır, ideoloji içindeki yabancılaşmadır. Öyle düşünen bir insan kendi bildiğinin dışında hiçbir şeyi önemsemez. Çünkü o, her şeyi bildiğini ve onlardan başka doğru olmadığını düşünür. Bu da çok önemli. Bu

da düşünce açısından yabancılaşmadır, dolayısıyla somut hayata ve insanlara baktığımız, onların düşüncelerini gözlemlediğimiz zaman da bunun etkisi çok açıktır. Ve böyle bir insanın da ne yapacağı, ne edeceği de aşağı yukarı bellidir. Şimdi bu hukuka da yansıyor mesela. Kadının orada da hakları yok, kâğıt üzerinde yazılı olduğu halde yok. Bazı geleneksel düşünce tarzları da işin içine karışıyor. Mesela hayat kadını ise ve hayat kadınına kötü bir muamelede bulunulmuş ise, hayat kadınına karşı suç işlenmişse hayat kadını olduğu için normal bir kadından daha az bir ceza veriliyor. Bu müthiş bir şey. Bütün bu tarz düşüncelerden gelen yani. Bu şu demek: Kadın namuslu olacak, örtünmüyorsa namuslu değildir. Ama öteki de belli, hayat kadını. O şekilde. Ama hayat kadını aslında vergi veriyor, bir vatandaş. Şimdi burada vatandaşın kabul edilmemesi var. Başka türlü değerlendiriliyor. Evet, burada genel olarak kadına bakış; siyasal açıdan da paralı bir adamın cezalandırılması başkadır, yani baklava çalan çocukların cezalandırılması başkadır. Onlar altı yıl hapis cezası yerler, öteki trilyonları çalar hiçbir şey yok. VIP'de gidiyor: "Verry Important Person".

Cinsel yabancılaşmadan söz ederken, bir yanda örtünme, kapatma, yani insanın sahip olduğu bedenden korkma ve onu bir nesne gibi görme ama kapalı bir nesne gibi görme ve ondan çekinme, yani onun egemenliğinde kalmadan söz ettik... Şimdi bunun bir de öteki ucu var. Yani bugün kapitalizmin, reel kapitalizmin tutumu var. Tabii kapitalizm, bilindiği gibi, her şeyi meta ve para haline dönüştürür. Bu eskiden beri bilinen bir şeydir. Fakat bu aşamada daha da keskinleşiyor bu. Özellikle ele aldığımız cinsellik ve kadın bedeni açısından bu açıkça görülüyor. Yani kadın bedeni tamamen bir nesne, bir meta haline gelmiştir. Gazetelerde, yayınlarda görüyoruz. Cinsellik de öyle. Cinsellik de bir satılan alınan bir şey, özellikle aşk diye, aşk kavramının tamamen değiştirilmesi, yani klasik aşk kavramının bambaşka bir hale getirilmesi ve magazinlerin, gazetelerin konusu olması, yani bu da öteki taraf. Fakat öz olarak ikisi de aynıdır. Yabancılaşmanın görünüşleri, ortaya çıkışları olarak, fenomen olarak aynıdır.

Batılılaşma

S.B.: *Peki, Batılılaşma hareketleri için ne diyorsunuz? Bu hareketlerin yabancılaşmayla ilintisi var mı acaba?*

S.B.: Evet, genel olarak böyle bir ilinti söz konusu olabilir. Şimdi onun için Batılılaşma hareketlerinin özüne bakmak gerekiyor. Bilindiği gibi, aşağı yukarı iki yüz elli yıllık, hatta daha fazla süren bir süreçtir yani başlangıcından bu yana. Ama sonunda da bakmamız gerekir aynı bu sürece. Bu süreç ne gibi sonuçlar vermişti? Tabii, bu iki hareket noktasından bakınca süreci daha iyi anlamak olanaklı olabilir. Osmanlı İmparatorluğu gerilemeye başladığı zaman, Batı'nın üstünlüğü anlaşılmış ve kabul edilmiştir. Daha evvel pek kabul edilmiyordu. Bu da bir bakıma normaldi, çünkü Osmanlı İmparatorluğu o zaman, örneğin dört yüz, dört yüz elli sene evvel askerî teknoloji bakımından Batı'dan daha üstündü. Vakta ki, Rönesans ve sanayileşmenin ilk belirtileri ortaya çıkınca, özellikle siyasal alandaki ilişkiler, ki askerî güce dayanıyor, bu denge bozuldu. Yani top, tüfek, mühimmat, silah yapımı ve askerlik sanatı, stratejiler, taktikler tamamen değişmiştir. Şimdi bunun karşısında zaten bu durum Osmanlıların bir bakıma arada bazı zaferler kazansalar da sürekli olarak yenilmelerini gösteriyor ve imparatorluk geriliyor. Tabii imparatorluğun gerilemesi ekonomik olarak da gerilemeyi getiriyor. Şimdi ekonomik olarak daralmak, sanayi devrimine doğru gelişme olmadığı için içeriden bir açılma umudu da yok. Bu sefer yapılacak olan şey nedir? Dışarıdakini ithal etmek. Batılılaşmanın özü ithalattır. Bir şeyi ithal ediyorsunuz. İthal ettiğiniz şeyi kendiniz yaratmadığınız için onu gerektiği gibi kullanmanız da söz konusu olamıyor. Çünkü ona egemen değilsiniz. Çünkü bu anlamda egemen olmama anlamında ufak da olsa bir yabancılaşma var. Fakat bu yabancılaşma içten değil, dıştan gelen bir şey, dolayısıyla ortaya çıkan bir yabancılaşma. Burada bir ithalat yabancılaşması söz konusu. Bu tabii sadece siyasal alanda gözüküyor, askerî alandan siyasal alana yansımalar da gözüküyor; günlük yaşamda da ortaya çıkıyor. Bilindiği gibi, Tanzimat'tan başlayarak, hiç olmazsa büyük şehirlerde seçkin zümreler, Batılı gibi giyinmeye, öyle yaşamaya başlıyorlar. Sonra oradaki sanat ürünleriyle ilgilenmeye başlıyorlar. Batı

müziği, Prensesler, Abdülmecid zamanında, Abdülmecid opera ve tiyatroya çok meraklıdır. Ufak ufak fikir alanında da başlıyor. Fakat bütün bu kültür hareketlerinin özü dıştan bir şey almadır. Dıştan bir şey almak ister istemez şekilde kalır. Çünkü siz yaratmamışsınız. Yani I. Meşrutiyet'in ilanı, ki ilk meşruti monarşiyeye geçiştir. Bu meşrutiyetle birlikte bir Meclis kuruluyor. Şimdi Meclis denen şey Batı'daki bir siyasal yapıdır. Sonra lağvediliyor ama bu arada bu hareketler sürüyor. II. Abdülhamid'in kendisi de bütün bu siyasal davranışına rağmen Batı biliminin alınmasına, özellikle kültür alanında alınmasına, edebiyat, tarih alanında ön ayak olmuş bir hükümdardır. Örneğin, en önemli sözlükler onun zamanında çıkmıştır. Şemsettin Sami'nin Fransızca-Türkçe sözlüğü, *Kamus-ı Fransevi*. Ayrıca yine onun *Kamus-i Türki'si*, yani Türkçe Sözlüğü. Diran Kelekyan'ın Türkçe-Fransızca sözlüğü... Mehmet Selahi'nin *Kamus-ı Osmani'si*... Örnek olarak söylüyorum, başka yayınlar da var... Sözümlü ettiğimiz dönemde bir takım düşünürler de çıkıyor. Daha doğrusu Avrupa düşüncesine ilgi duyan insanlar: Namık Kemal'ler, Ziya Paşa'lar vesaire. Ve böylece oradan fikir aktarılmaya başlıyor ve bu, giderek geliyor. Mesela Edebiyat-ı Cedide gibi bir hareket, fikir ve sanat alanında bunun bir aşaması gibi görülebilir. Daha sonra, II. Meşrutiyet'te tabii belli bir özgürlük ortaya çıktığı için siyasal ve düşünce açısından, o zaman bayağı bir zenginleşme görüyoruz. Mesela Baha Tefvik çıkıyor. Daha başkaları da var, edebiyat alanında bu böyle devam ediyor. Bunları şunun için söylüyorum. Bütün bunlarda dışarıdan alınan fikirler var. Ayrıca şunu da belirtiyim. Bu aktarma etkinliğinde Batı düşüncesinin temellerine değil, o zaman moda olan ikinci, üçüncü derecedeki yazarlara yönelinmiştir. Burada bir karşılaştırma yapmak lazım. Bu aktarmayı yapan insanlar Doğu kültürüyle yetişmiş insanlardır. Doğu kültürü dediğiniz zaman, Doğu düşüncesi dediğiniz zaman, dinsel ideoloji içinde yer alan bir düşünce topluluğunu anlıyoruz. Bu düşüncenin tam anlamıyla rasyonel bir temeli yoktur. Yani burada rasyonel düşüncenin gerektirdiği araştırma, inceleme, deşme, kaynağa inme yoktur. Bu daha çok, klasik terminolojisiyle, nakli ilimlere, yani söylenerek aktarılan bilimlere dayanır. Bir de akli ilimler var. Ama bu akli ilimler de Batı'daki gibi

doğa bilimleri değil. Mesela medresede okunan şey, felsefe olarak diyelim, fakat o kelimada, İslam felsefesi içinde, yani onun bir nevi tanrıbilimi diyebileceğimiz kelimadır. Fakat o kelime da X., XI., XII. yüzyıldaki İslam düşünürlerinin eserlerinin okunması olarak öğrenilmiyor. Artık özetin özeti çıkmış, birtakım formüller haline gelmiştir. İbni Sina, Farabi, Gazali gibi önemli sayılabilecek felsefi gelenek kapatılmıştır. Bu durumda felsefe diye ya da düşünce diye okutulan şey tamamen dogmatik, formel bir bilgidir. Şimdi böyle bir yerden gelen bir insanın, Batı'daki, temel Antik Yunan'a dayanan, Rönesans'la yeniden hayat bulan ve Descartes'lardan geçen felsefeden söz ediyoruz, bunun yanında siyaset bilimi var, hukukçular var, bunları kavraması çok zor. Hemen hemen imkânsız. Bunu görüyoruz zaten.

S.B.: *Onun için ikinci, üçüncü derecedeki akımları temsil eden filozofların aktarılması. En başat akımları temsil eden filozofların ve düşünce akımlarının aktarılmaması bundan...*

S.H.: Tabii. Çünkü onlar için gördüğü önemli, herkes okuyor ya onu aynen alıyor, yani medresedeki gibi, doğru olarak kabul ediyor. Hiçbir zaman köke inmiyor. Bu durumda, tabii zorluk. Ama birtakım çabalar da var...

Beşir Fuad

S.B.: *Pardon, isterseniz biraz Beşir Fuad'dan söz edelim. Deminki örneğin bir aksi olması açısından da ilginç olur belki. Farklı, atipik bir örnek...*

S.H.: Çok güzel. Tabii, tabii. Çünkü hakikaten çok ilginçtir. Şunu da söylemeli. O genel akış, genel belirlenme içerisinde her zaman bazı insanlar çıkıyor. Bunu daha sonra da görüyoruz. Sanat alanında da görüyoruz, çıkıyor. Gerçekten de Beşir Fuad çok önemlidir. Bilim düşüncesine çok iyi yaklaşmış, çok iyi benimsemiş bir insandır. Fizyolojiye çok meraklı, fizik ve felsefe açısından da... Bilimsel felsefi düşünceye ve çok yakından, köklere kadar gidiyor. Ama onun yalnızlığı söz konusu tabii, intihar etmesi; genç yaşta onun gibi insanın intihar etmesinin tamamen nedenlerini açıklamaz ama etkilerden biridir herhalde. Daha sonra onun yolundan gidenler var tabii. Zaten böyle bir çizgi vardır. Suphi Edhem gibi, Baha Tevfik, Memduh Süleyman, Abdullah Cevdet gibi.

Bu çizgi gerektiği kadar kuvvetlenmiyor. O çizgi Baha Tevfik'e kadar gelmiştir. Baştan beri söylemek istediğim şu; herhangi bir şeyi özümsemek ve yaratıcı olmak, düşünce geleneğinden söz ettik. Batı'da böyle bir mesele yok. Orada zaten o geleneğin içinde insanlar. Batı'da yeni bir sınıfın ortaya çıkması ve dinin kendi kabuğuna çekilmesi olayı var. Burjuva sınıfı fikir alanında, kültür alanında mücadelesini yürüterek, siyasal alana da taşıyarak, hukukla desteklenerek din adamlarının egemenliğine karşı mücadelesini yürütmüştür. Mücadele uzun sürelidir ama kesin olmuştur. Laiklik de ancak böyle gerçekleşir, yoksa ben laikim demekle hiçbir şey olmaz.

Batılılaşmanın özelliği bu, yani ithalat ve şekil. Bu tüm alanlarda daha sonra da geliyor. Bu anlamda tabii alınan kültür ürünleri karşısında yabancılaşır gibi bir şey var. Alınan kültür ürünleri diyelim. Bir defa bunları kendi yaratmamış. Bilindiği gibi, yabancılaşma derken insanın yarattığı bir şeyin onu egemenliği altına almasıdır. Burada başkalarının yarattığı bir şeyi alıyor ve onun etkisinde kalıyor. Burada, yabancılaşmanın küçük bir yabancılaşması, var, yani katmerli bir yabancılaşma var denebilir Althusser'in söylediği gibi. Mesela edebiyatta, şiirde çok açık bir biçimde Edebiyat-ı Cedide ya da Fecr-i Ati hareketi dışarıdaki tanınmış şairlerin şiir anlayışlarını aktarmaydı. Fakat bu aktarmalarda da köke inme görülüyor. Mesela Ahmet Haşim sembolizmden bahsediyor ama sembolizmin temellerini, gerekçelerini tam anlamış değil. Ötekiler de mesela Tevfik Fikret de öyle. Benim bir yazımda vardır.

S.B.: Mallarmé ile mukayese etmişsiniz o yazıda. Mallarmé'nin evinin altındaki kahveye gelen işçilerin şiirini anlamayışlarına üzüldüğünü, buna karşılık Haşim'in pek umurunda olmadığını.

S.H.: Sembolizmin büyük şairi Mallarmé. O, bir insan tanıtımı evet. Ayrıca dil boyutu var o çok önemli. Özellikle şiir söz konusu olduğu zaman. Yani mesela Abdülhak Hâmid'in yazdıkları da; trajediler yazıyor falan. Bunlar da tamamen dışarıdan alınmış yakıştırma şeyler. Gerçek edebiyat yaratışı değil. Çünkü bir defa o gelenek yok. (Bakın yine aynı nokta) O gelenek olmadığı için, alınıyor, alınınca tabii hak edilmiş olmuyor. Olamaz da zaten. Buradaki yazarların hiç kabahati yok... Tevfik Fikret de me-

sela Baudelaire'i biraz biliyor ama hiçbir zaman Baudelaire şiirinin esası yoktur. Buna mukabil ikinci derecede bir şair olan François Coppée etkisi var. Bu durum orijinal şairlerin çıkışına kadar, Yahya Kemal ve Nâzım Hikmet'e kadar sürer. O tabii ayrı bir konu.

Geleneğe, geleneğin Batı'dan farklı olmasına değindik. Burada özellikle edebiyatın ve Divan edebiyatının, özellikle şiirde ortaya çıkan bir fenomen var, olay var. Bu çok önemli. Burada kendi içinde bir yabancılaşma var, yani dil olarak bir yabancılaşma var. Şimdi, bunun en tipik örneği Divan edebiyatıdır, Divan şiiridir, nesri değil de şiiri. Çünkü bir de Divan nesri var. Bunun etkisini daha sonra göreceğiz. Demin açıkladığımız düşünceler, bu geleneğin olmadığı gibi, bir başka durumun da olmasıyla ilişkilidir. Ama o farklı gelenekte de bir yapılanma var. Şimdi bu yapılanma Divan şiirinde mesela mazmunda görüyoruz. Çok açık. Mazmun, bilindiği gibi, bazı benzetmelerin donarak artık bir daha başka benzetmeler yapılmadan kullanılması demek, yani kirpik ok'a benzetiliyor, kaş yay'a benzetiliyor.

Mazmun, Osmanlıca, Türkçe

S.B.: *Hazırlop imaj gibi bir şey.*

S.H.: Evet. Şimdi, şair bunlarla şiir kurmak zorundadır. Bu çok ilginç bir şey. Mazmun meselesi, bir de şunu söyleyeyim; Doğu edebiyatında XIV. yüzyılda filan çıkmıştır. Daha evvel ne Arap ne Fars şiirinde mazmun var. Bugün bizim bildiğimiz farklı Divan edebiyatında görülüyor. Özel bir sebebi var mı? Ne olmuş bunun etkisi? Mazmunun tabii aradaki dolayımalarını bulmak lazım. Bu da hazır bir şeyle yetinmektir. Aynen ekonomik hayatın dayandığı talan yani gidip bir başkasının ürettiği şeye el koyma, onu haraca bağlayarak.....Burada koskoca bir şiir dünyası... Şunu da söyleyeyim arada. Bu mazmunlarla gene de çok ilginç güzel şiirler yazmış insanlar. Yani şiir bir bakıma mazmunun içinden de kendini gösterebiliyor. Bu donmuşluk, aynen fikirlerde de var. Mazmunu genel bir kavram olarak kullanırsanız, yani medresede okutulan şeyin de, felsefeye benzer kelamın da mazmunlardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Yani orada da kavramlar da donmuştur. Burada kavram imgelerdir bunlar, maz-

munlar; imge var, metafor var, somut varlıklar var ve bir araya getiriliyor ama bu donuyor. Ve onun çağrışımları da donuyor çünkü aslında çağrışımları da kelimenin kendisine dayanıyor. Onun için ben, genellikle bu mazmundan hareket ederek iç yabancılaşmasını, yani kültür dünyası olarak, düşünce dünyası olarak açıklanabileceğini düşünmüştüm... Şimdi sanat konusuna geçince de aynı şeyi görüyoruz. Şimdi niye mesela perspektif yok, değil mi? Resimde minyatür var. Batı resminde Rönesans'tan sonra perspektif başlıyor. Dünyanın derin olduğu ve dünyanın araştırılması meselesi...

S.B.: Rönesans'tan önce de olmaması dikkat çekici.

S.H.: Ortaçağda çok güzel minyatürler yapılmıştır. Tabii, Arabesk var. Çin'de de soyut sanat. Ama bütün bunlarda böyle bir ihtiyaç yok. Nasıl dünyayı araştırmak, keşif yapmak, icat yapmak, bilimsel açıdan incelemek, doğa bilimlerini yaratmak, uygulamak diye bir eğilim yok... Bu dünyaya dönüklüktür. Bütün mesele burada. Burjuvazi böyle bir şey. Müzikteki çok seslilik tek seslilik de aynı şey. Çok sesli müzikte aynı anda birçok ses ve orkestrasyon meselesi çıkar. Orkestra aslında bir topluluğun çok farklı üyelerinin bir araya gelmesi gibi bir şey. Hepsinin çaldığı ayrı... Bu şekilde, belli bir kavramı belli bir temele bağlamak mümkün...

Şimdi bu bazı türlerin ortaya çıkmamasında da görülüyor. Mesela roman, çünkü roman toplumsal hayatın gelişmiş olduğu, önce kadın ve erkeğin bir arada yaşadığı topluluğun ürünüdür. Yoksa romanda geçen olaylar iki tarafa ayrılmış ve birbirini toplumsal alanda göremeyen kadın ve erkek gruplarının hayatından roman çıkması mümkün değildir. Masal çıkabilir. Çünkü masal, yani *épopée*. Şimdi, Lukács meşhur kitabında, *Roman Teorisi*'nde bundan söz eder: "O eski *épopée* dünyası, masal dünyası artık kayboldu," diyor. Toplumsal gelişmeyle bambaşka bir hayat ortaya çıktı. Birçok şey sorguya çekildi. Çok önemli. Mesela Lucien Goldmann da öyle. Şimdi romandaki temel nedir? Sorunsal bir dünyada sorunlu bir kahraman, mesele burada. Şimdi sorunlu bir dünya olması lazım. Ama dinsel, geleneksel düşünceye göre sorunsal bir dünya yoktur. Dünyada her şey biliniyor. Dolayısıyla o hayat yok, ilişkiler, aşklar yok. Tabii, burada

başka nedenler de var. Mesela bazı yazarlar, Hilmi Ziya da üzerinde dururdu, vicdan muhasebesi meselesinin romanın bir boyutu olduğunu yazarlar. Bir de *confession* meselesi, “günah çıkarma”, günahlarından ötürü hesap verme. O kültür, o ekonomik yapı ve kültür dolayısıyla çıkan ürünler bunlar. Tabii aynı şekilde, Batı’da çıkan şiir de bambaşka bir şey oluyor. Tamamen özelliğin araştırılması ve irdelenmesi, didik didik edilmesi, derinleştirilmesi. Şimdi burada, ekonomik etkinlik alanında, bilim alanında dünyayı değiştiren ve kendini değiştiren insan, şiir alanında da tamamen öznel olarak kendini değiştiriyor. Kendini deşip verdiği ürün, onun değişmesi demek. Rimbaud ile Baudelaire okuyan insan başkadır, okumamış olan insan başkadır, insan kendi özelliğini anlıyor orada. Kendi özelliğini anlaması demek, özelliğinin değişmesi demektir. Anlamadığın bir özellik, başka bir insanın anladığı özellik başkadır. Şimdi romanda da aynı şey. Niye romanlar bizim çünkü romanlarda kendimizi keşfediyoruz. Yoksa olup biten masal ilgilendirmiyor bizi. Şimdi hep *praksis* meseleleri geliyor tabii. Hem temeldir hem de temel olduğu için dünyayı etkileyebilir düşüncesi geliyor. Şimdiye kadar dünyayı filozoflar yorumladılar ama değiştirmek gerekir. Doğru bir teori ve pratik, siyasal aksiyon. Temel aynı. Bir defa bilinçli. Daha evvelki bilinçli değil, tam anlamıyla sağa sola, ileriye geriye çevrilebilir şeylerdir.

Edebiyat ve şiirden söz edince tabii ister istemez, özel olarak da aynı zamanda oradan hareketle genel olarak dilden söz etmek gerekiyor. Ve tabii bizim ele alacağımız Osmanlıca-Türkçe ilişkisi olması gerekir. Bu çok sancılı durum dilin gelişmesinde. Önce Osmanlıcanın temel özellikleri var. İmparatorlukların kültür olarak, manevi olarak bir arada birlik içinde olması için, yani sosyolojide “kohezyon”, “yapışmış olmak” anlamına gelir, birtakım gerçeklerin ortaya konmuş olması, yaratılmış olması gerekiyor. Bunlardan bir tanesi dil. Özellikle imparatorluklarda. Çünkü imparatorluk çok sayıda kavmi (ulus, millet demiyorum,) etnik grubu kapsayan yapı. Bir siyasal oluşum, yani formasyon. Şimdi bunları birleştirecek olan şey, en önce insan ilişkilerini gerçekleştirecek olan “dil”dir. Dolayısıyla bu ülkelerin ya da etnik grupların herhangi birinin dili, imparatorluğun dili olamaz,

yani özellikle sözünü ettiğimiz dönemlerde. Daha sonra, İngiliz İmparatorluğu var ama o, çok sonraki bir fenomendir. Bu bakımdan Emevi-Abbasi egemenliği Arapçayı herkese öğreterek kapsıyorlar. Ama bunun en tipik örneği Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlıca. Avrupa'da da Latince. Latince bir ülkenin ama bütün ülkeler için kullanılan bir dil. Öteki kavimlerin kendi dilleri var. Osmanlıca, Türkçe yapısı üzerinde Farsça ve Arapça kelimelerin yerleştirilmesi o potada yer alması şeklinde görülüyor. Tabii burada birtakım etkiler var. Arapça ve Farsça kelimeler yazılış olarak aynı şekilde yazılıyorlar çünkü fonetik alfabe değildir. Ama anlamları da değişiyor, telaffuzları da. Sonra bazı kelimeler Arapça-Farsça birleştirilerek yapılıyor. Başka türlü çoğullar yapılıyor. Bu da Osmanlıcanın kendisinin katkısı. Şairlerin yazarların etkisi de var. Dil, onların yaptığı şey. Dil emirle değiştirilemez ve geliştirilemez. Böylece yüzyıllarca üzerinde çalışılarak, emek verilerek yani, kristalize olan bir dil ortaya çıkıyor. Gerçekten de ince nüansları olan, yerli yerinde kuralları, kendi içinde kuralları çok açık ve belli olan bir dil bu. Tabii imparatorluk, bu şekilde bu dili kullanıyor. Şimdi tabii, bu zamanla yani Batılılaşma meseleleri, Birinci ve İkinci dönemlerinde milliyetçilik hareketlerinin çıkmasıyla, dil de etkisinde kalıyor. Ve bu defa Türkçenin Osmanlıcadan sıyrılması ve özerkliğini kazanması, kendi ayakları üstüne basması gibi sorunlar çıkıyor. Şimdi Osmanlıca'yı da tabii dönemlere ayırmak lazım. Bunu Profesör Fahir İz çok güzel yapmıştır. Bizim üzerinde durduğumuz son dönem Osmanlıcasıdır. Daha evvelki Osmanlıca da vardır. Bu Türkçenin özleşmesi diyeceğimiz bir arabesk içine düşüyor. Ama Tanzimat döneminde bu Osmanlıca kullanıldığı için tabii, o dönemde verilmiş edebiyat ürünleri daha sonra bu gelişme dolayısıyla hemen hemen ilgi alanının dışına çıkıyor. Yani hiç kimse Abdülhak Hâmid okumuyor. İkincisi, onların kullandığı dil Batı etkisinde olduğu için Osmanlıcanın da bir nevi bozulmasıdır. Çünkü Batı edebiyatının imgeleri, kavramları, bunları belirtmek istedikleri zaman, Divan edebiyatının Osmanlıcası yetmiyor. Çok açık birtakım tamlamalar yapıyorlar, bunlar hiç yok. Tabii, bunlar dilin gelişmesinde tarihin sayfalarında kalmıştır.

Dildeki bu gelişme, yani Türkçenin Osmanlıcadan daha da sıyrılarak kendi benliğine doğru yönelmesi, aynı zamanda politik gelişmelerle de paralellik içindedir. Yani II. Meşrutiyet'te ortaya çıkmış olan milliyetçilik ideolojisi ile bir etkileşme içinde gerçekleşiyor bu dil, dilde bir nevi temizlenme diyelim. Mesela Ali Canib'in [Yöntem] çalışmaları vesaire. Diyorlar ki tamlamaları atalım, Arapça tamlamaları, sıfat tamlamalarını ya da isim tamlamalarını. Bu devam ederken bir yandan da eski bilimsel yanları olan disiplinlerde, mesela hukukta bu çeşit bir temizlik işleminin yapılması hemen hemen mümkün olmuyor. Başka bazı alanlar var, felsefede de zorlanıyorlar. Cumhuriyet döneminde milliyetçi ideoloji, anlayış, egemenliğine kavuşunca, dil alanında çok daha kesin önlemler alınmaya başlıyor. Hatta ilk başlarda mesela Güneş Dil Teorisi var, bütün dillerin Türkçeden çıktığı gibi... vs. Yani Arapça, Farsça kelimelerin elden geldiğince Türkçe'den atılması yönünde çalışmalar var. Ama bu çalışmalar çoğunlukla yazarların yaptıklarının yanı sıra bir çeşit dayatmayla, bir çeşit zorlamayla gerçekleştirilmek isteniyor. Yani dillerin normal gelişmesi, ki şey tarafından yazarlar, bilim adamları, felsefeciler tarafından gerçekleştirilir. Onlar o kadar büyük önem taşıyor da resmî olarak ileri sürülen bir dil anlayışı ve onun getirdiği, onun bir sonucu olan ve kelimelerle uğraşma şeklinde bir anlayış ortaya çıkıyor. Buradaki amaç, Farsça ve Arapça kelimelerin mümkün olduğu kadar atılarak onların yerine Türkçelerinin konmasıdır. Ama Türkçe denildiğinde ne anlıyoruz? Sorun burada.

Türkçe, bizim konuştuğumuz Türkçe, Türkiye Türkçesi'dir. Yani Batı Türkçesinin bir kolu Azeri, bir kolu bizimki, iki yanlıdır. Bir tanesi Türkiye Türkçesi, dolayısıyla genel olarak, ideolojik olarak milliyetçilik ideolojisinin getirmeye çalıştığı anlayış içinde bütün Türk dilleri diyelim ya da lehçeleri diyelim, hepsi, Türkçe sözü altında toplanmak isteniyor. Ya da onların da aynı bizim Türkiye Türkçesi gibi olduğu, Türkçeden farklı olmadığı iddiası var bu görüşün altında. Şimdi bu tabii savunulması pek mümkün olmayan bir görüş. Dolayısıyla, bu savunulması mümkün olmayan görüş içinde mesela tarama sözlükleri, derleme sözlüklerinde bulunan kullanımdan düşmüş, yerel kullanımda

kalmış birçok kelime alındığı gibi başka Türkçe lehçelerden de kelime getirilmek isteniyor. Oysa, bu öteki lehçelerin kelimeleri Türkiye Türkçesinin içinde yer alabilecek gibi değil. Çünkü onların yapıları başka, Türkiye Türkçesinin içine girdiği yol bambaşka. Bu durum, birtakım acayip sonuçlar da vermiştir. Yani hiç Türkiye Türkçesiyle bağdaşmayacak birtakım kelimelerin önerilmesi ve bunların bir nevi resmî anlayışla kabul ettirilmesi gibi bir politikayla karşı karşıyayız burada. Bu Türkiye Türkçesi sözünü kullanmak lazım. Çünkü Türkçe deyip de bütün öteki lehçe diyelim, dil diyelim, öteki söylem formlarını aynı kelime altında toplarsak, karşımıza bazı zorluklar çıkıyor. Şimdi mesele bizim konuştuğumuz Türkiye Türkçesi, İngilizce ve Fransızca gibi tek ve homojen hale gelmiş bir dil değildir. Türkçe dendiği zaman genel olarak kastedilen lehçeler ve diller büyük farklılık gösteriyor. Bunlardan biri Türkiye Türkçesi. Profesör Talat Tekin'in yaptığı araştırmada bu çok açık ve bilimsel olarak ortaya konmuştur. Çünkü Talat Tekin testlerle çalışıyor. Anlaşılabilirlik testi diye bir araştırma yöntemi var. Bu yöntemle belli kelimeleri farklı lehçelerdeki insanlara soruyorsunuz, neler anladıklarını soruyorsunuz. Yani şimdi bir Özbek'e, Türkmen'e, Yakut'a bizim kullandığımız kelimelerden ne anladıkları soruluyor. Tabii, bir liste bu. Bu liste sonunda verdikleri cevaplara göre belli bir yüzdenin altına düşerse bunlar ayrı diller olarak kabul ediliyor. Bilimsel bir yöntem. Böyle yöntemlere karşı ideolojik iddialar ancak politika açısından anlaşılabilir şeylerdir.

Bu arada, tabii, emirle yönlendirilmek istenen ve milliyetçi ideolojiden kaynaklanan dil anlayışının yanı sıra yazarlar, tabii kendi sanat çabaları gereği canlı bir dil kullanmak zorunda oldukları için başka bir yöne doğru gitmek zorunda kalıyorlar ve gerçekten de öyle oluyor. Yani birtakım emirle Türkçenin öz Türkçe haline getirilmesiyle ortaya konan kelimeleri kullanmak onlar için çok zor oluyor. Çünkü bu kelimeler canlı değildir. Yazarlar canlı kelimeleri kullanır. Çünkü yazı, roman olsun, şiir olsun o kelimelerin sadece anlamlarını değil, onların çağrışımlarıyla, onların duygusal alanda yarattığı etkilerle ilgilenirler ve onları kullanırlar. Özellikle şiirde çok açık görülür. Şiirdeki kelimenin anlamı hemen hemen önemli değildir. Yeter ki ku-

rulan cümle anlamsız olmasın. Ve dolayısıyla bir mısradan birçok, yani okur açısından birçok farklı etkinin çıktığını görüyoruz okura yönelen. Bir romanı okurken de herkes başka türlü tasarlar orada anlatılan şeyleri. Ve başka türlü duygulara kapılır. Heyecanlanır, üzülmür ya da hayal kurar. Yazarlar ve şairler imgeleleri kullanarak yazarlar, kavramlarla yazmazlar. Bu açıdan, ister istemez canlı dile dayanmak zorundadırlar. Bu açıdan gelişiyor Türkçe. Ama bir yandan emir, öbür yandan gerçek çalışmalar. Bunlar biraz farklı olarak gelişmiştir, değişmiştir.

Bu arada Osmanlıca ile ilişkilerde tabii bazı sorunlar çıkıyor ortaya. Osmanlıcanın bir yana atılması diyelim ya da Türkçenin Osmanlıcadan kurtarılması diyelim, tabii genel amaç olarak doğrudur. Fakat bu yapılırken örneğin ister istemez alfabenin de değiştirilmesi sorunu çıkıyor ortaya. Alfabe değiştirilirken -yani bizde yapıldığı haliyle, mesela Azerilerininki biraz farklıdır- bir nevi indirgemecilik var. Bu indirgemecilik tabii, Osmanlıca kelimeler artık gereksiz. Nasıl olsa Türkçe kelimeler yeter, Türkçeyi ifade etmeye yeter düşüncesinden hareket ediliyor ama o arada zaten Türkiye Türkçesi içine sinmiş olan Arapça ve Farsça kelimeler var. Şunu da söylemek lazım. Bu kelimeler, telaffuz bakımından ve anlam bakımından değişikliğe uğramışlardır. Ama eski yazıda, yani Arap alfabesiyle yazıldıkları zaman asılları görülür yazıda. Dolayısıyla, bunu öğrenen bir insan birbirine çok yakın kelimeleri karıştırmaz. Örneğin Ha vardır, Hı vardır, He vardır. Bunların hepsi kelimede gözüktür. Öğrenen insan bunların farklarını hemen anlar. Ama bizim kullandığımız Latin alfabesinde tek bir H olduğu için bu çeşitli H'ları taşıyan kelimelerin hepsi bu H ile yazılır. Şimdi bu durumda, eski yazı bilmeyen bir insan, bu kelimelerin Arapça ya da Farsça aslının ne olduğunu katiyen anlayamaz. Bu sefer eski yazı öğrenip bunları incelemesi lazım. Yani böyle bir durum olmuş. Tabii, pratik açıdan belki çok insan öğrensin diye yapılıyor ama çok insanın öğrendiği şey nedir? Yani sağlam bir şekilde öğrenmek süreci, yoksa sayı ne kadar çok olursa olsun bir işe yaramaz. Tabii, bu şekilde devam etmiştir.

Bu bağlamda bizde fonetik alfabe üzerinde yapılan tartışmayı da söz konusu etmek yerinde olur. Hüseyinzade Ali [Tu-

ran] Bey, fonetik alfabe alınmak istendiği zaman buna karşı çıkıyordu. Gerekçesi de şuydu, "Fonetik alfabe yazıda kelimenin aynen telaffuz edilmesine dayandığı için ve çeşitli lehçelerde, hatta Anadolu'nun içinde, herkes kendi telaffuzuna göre yazar ve bu sefer ortada inanılmaz bir kargaşa olur," diyor. Bu gerçekten doğrudur. Edebi bir dil olabilmesi için, kültür dili olabilmesi için, kelimenin telaffuz edildiği gibi yazılması mümkün değildir. Çünkü İngiltere'de, Fransa'da, yörelere göre çok farklar var. Bir defa lehçe olmasa bile ağızlar var. Ağızlar çok önemlidir. Mesela bizim Muğla ağzı konuşanı, bir İstanbullu anlamaz. Şimdi o eğer fonetik alfabeyle yazarsa bizim karşımıza yazı olarak bambaşka bir şey çıkar. Nitekim bunun örnekleri var. Mesela gazetelerde görülür. Mesela pideyi bide diye yazmış. Çünkü bide diye telaffuz ediyor. Bide de bir alettir, tuvalette, banyoda kullanılan. O bakımdan tabii çok ilginç bir şey. (*Gülüşmeler*) Tabii, Hüseyinzade Ali Bey, o tarzda bir Türkçü olduğu için, Sovyetler'de bulunan ülkelerle ilinti kurabilmek için, çünkü onlar söz konusu olunca mesela Özbekler, Türkmenler, Başkurtlar vs mümkün değil o zaman, telaffuza göre yazıldığında hiçbir şey anlaşılmaz. Onlar Latin alfabesi kullansa bile gene anlaşılmaz. Burada bir başka zorluk getiriyor; şu açıdan, Osmanlıca yavaş yavaş tasfiye oluyor, fakat daha çok derin izleri var kelimeler olarak. Osmanlıcadan daha sonraki Türkçeye, temiz hale gelen Türkçeye geçişin daha ağır olması, bir evrim olması lazım. Oysa burada bir kopukluk var. Bu kopukluk bugünkü Türkçede, bugün Türkçe konuşan kimselerde gördüğümüz telaffuz yanlışları, birtakım kelimeleri bir başkası yerine kullanmayı, mesela dahi kelimesi ile dâhi kelimesini katiyen ayırt edemezsiniz. Ya da hala ve hâlâ kelimeleri. Evet, bunları aynı şekilde telaffuz etmesi. İkincisi, bu da eğitimle ilgili ama bu, dilde kolay kaçmanın da bir sonucudur. Bugün televizyonlarda görürsünüz. Soru edatı -misin, -musun gibi partitif parçalar fiille beraber yazılıyor. Mesela biliyor musunuz diye tek kelime, yapıyormusunuz diye tek bir kelime. Öyle bir şey olamaz, dünyada olmaz. Sonra sporla ilgili çok güzel bir şey var. Hakeme katiyen hakem diyemiyorlar, hâkem diyorlar, hâkem diye bir şey yok, telaffuz yok, Türkçe'de Osmanlıcadan gelen hâkim vardır; yargıç, hakem vardır, futbolda ve baş-

ka alanlarda. Bir de hak m vardır, felsefeci demektir, çok şey bilen, hikmet sahibi olan insan demek. Şimdi bu kelimelerin böyle kar ı ması, insanların birbirleriyle anlaşmasında da rol oynuyor, ama insanlar birbirlerini ne kadar anlıyorlar ve bunun zararı ne kadardır o ayrı bir şey...

Arapça ve Farsça kelimelerin çeşitli seslerine tekabül eden farklı harflerin bizim bugün kullandığımız alfabede verilememesinin sonuçlarıdır birtakım dil aksaklıkları. Öte yandan,  unu da hatırlatmak gerekir. Oryantalistler, yani Arapça, Farsça, Türkçe ve Osmanlıca ile u ra an bilginler kendilerine göre bir Latince alfabe olu turmu lardır. Ve bu alfabe, hepsi tarafından kabul edilir. Yani uluslararası bir alfabedir. Bu alfabede Arapçada ve Farsça'da birbirinden farklı olan, bizde tek harfle belirtilen harfler ve sesler ayrı Latince harflerin birleşmesiyle ve bazılarına da işaretler konarak ifade ediliyor. Bu durumda bu transkripsiyon yazısını okuyan kimse ona alı tı ı zaman Arap alfabesini bilmes-e bile, oradaki bütün sesi okuyor ve sanki Arap alfabesini okur gibi okuyor. Bu çok ilginç bir şey ama herhalde birtakım başka nedenlerden   t r  pek rağbet görmemiş ve dolayısıyla bizim bugün kullandığımız alfabe alınmış.

Dil ve düşünce

V.T.: *Hocam. Bütün bu açıklamalarımızın, dille ilgili a ıklamalarınızın, felsefe alanındaki yansımaları nedir?*

S.H.: Evet, tabii. Güzel bir soru. Böylece, daha özel bir alana inmiş oluyoruz. Bu, başka alanlarda da olabilir tabii ama o ayrıca incelenmesi gereken bir konu. Felsefe alanında da dilin getirdiği bir evrim var tabii. Tanzimat'tan ba layarak, özellikle Be ir Fuad ve çevresiyle Namık Kemal'in fikir yazıları var, başka yazarlar var. Ama II. Meşrutiyet'le birlikte felsefe üzerinde bir yo unla ma var. Yani basit fikir alanından ve o konuda yazılmış kitaplardan çıkararak daha temel eserlere yönelme görüyoruz. Daha evvel sözünü ettik, Baha Tevfik'ler, Ahmet  uayip'ler, başkaları var. Tabii, burada sorun  u: Bizdeki felsefe diyebile imiz ya da felsefeye benzer diyebile imiz fikir disiplini, medreselerde okutulan kel mdır. Bunun üzerinde durduk daha önce. Tabii, bu İslam felsefesinin çok  zet hale getirilmiş, tamamen din-

sel ideoloji içinde kuşatılmış halde bulunan birtakım formüller halinde, yani tamamen dogmatik bir öğreti, dolayısıyla felsefe diye adlandırılması zordur, daha doğrusu mümkün değildir. II. Meşrutiyet'ten sonra bunu kırmak ve dışına çıkmak için birçok çaba harcanmıştır. Tabii bu çaba, ister istemez, dilde de, felsefe dilinde de değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açıyor. II. Meşrutiyet'te, özellikle 1914'ten sonra bazı çalışmalar var. Üniversitede de Felsefe bölümü açılıyor, sözlük yapılıyor. O zaman Babanzade Naim Bey gibi, Rıza Tevfik gibi hem Doğu hem Batı felsefesini hayli iyi bilen insanlar var. Ve bunlar bir felsefe dili kurma çabasına giriyorlar. Babanzade Naim Bey'in kitabı vardır, Fransızca'dan *İlmü'n-Nefs* adıyla çevirdiği, yani Ruh bilimi... Bu gelişme çok zor oluyor. İster istemez Osmanlıca'dan, eski terimlerden türetmeler yapmak lazım, onlara dayanmak lazım. Bir yandan da daha Türkçe kelimeler koymak düşüncesi var ama o zamanlar pek geçerli bir düşünce değil. Çünkü felsefe olduğu için, bir bakıma hukukta olduğu gibi, terimlerin değiştirilmesi çok zordur. Çünkü bunlar teknik dillerdir. Bilim dilinin değiştirilmesi de çok zor olmuştur. O da ayrı özel konu. Felsefe alanında terimler konusunda birtakım tartışmalar da çıkıyor tabii. Önerilen terimler konusunda... Çünkü bunların hem köklerine dayandırılması gerekiyor hem de Batı'daki kavramı belirtmeleri gerekiyor doğru olarak. Ama bunlar hepsi Arapça, Farsça. Şimdi mesela, Türk milliyetçilik ideolojisinin en büyük temsilcisi Ziya Gökalp Arapçadan türetiyor. Mesela realite sözcüğünün karşılığı olarak şe'nîyet. Ama böyle bir kelime yok Arapça'da. Daha başka şeyler ve müthiş tartışmalar çıkıyor. Onun için Babanzade Naim Bey kuvvetli bir kültürü olduğu için, Arapça ve Farsça'da hem medresede yetişmiş hem de Batı'da, Fransa'da, onun için Ziya Gökalp'e takılırmış bazen, uydurma şeyler yapıyor diye. Ama mesela hars ve medeniyet ayrılığı, yani hars'la kültürü kast ediyor, medeniyet'ten malum. Bunlar tamamen, bu çalışmalar var. Ne var ki, onlardan bazıları bugüne kalmıştır. Çok ilginç. Mesela, mutlak kelimesi kalmıştır. Ama fonksiyon karşılığı ufulu diyor mesela. Bir Türkolog arkadaşım çevirirken bunu bir türlü anlayamamıştı. O zaman yazılan kitapları bugünkü Türkçe'ye aktarmak hayli zor. Bu terminolojinin, yani felsefe terminoloji-

sinin gelişimini çok iyi bilmek lazım. Tabii, elde bazı şeyler var. Sanıyorum 1925 tarihlidir çünkü eski yazıdır, İsmail Fenni'nin [Ertuğrul.ed.n] büyük bir felsefe sözlüğü var Fransızca-Türkçe. Rıza Tevfik'in çok büyük katkısı var. Rıza Tevfik daha sonra filozof diye şakayla ele alınmış biri ama o dönemde en bilgili, en derinlemesine bir felsefe adamı, filozoftur. Ama buradaki filozofun anlamı başkadır. Bu filozof, Fransızların *libre penseur* dediği, yani "özgür düşünceli" adamdır. Çok önemlidir. Çünkü bütün filozofların *libre penseur* olduğu pek söylenemez. Bazıları daha konformist düşünceler ileri sürmüşlerdir. Bir defa din meselesini de özgürlükle ele alan insandır. Sonra Bacon'ın tilmizidir, onun yolunda giden diye imza atar. Ve bütün felsefesi Anglo-sakson felsefesi temelindedir.

Genel olarak bu Türkçeleşme bağlamı içinde demin sözünü ettiğimiz edebiyata dönecek olursak yazarların da kendi eserlerinde kullanacakları Türkçe'yi seçerken bazı yollar denediklerini görüyoruz. Şimdi bir kısmı mesela Halit Ziya gibi yine Osmanlıca içinde kalıyor, Edebiyat-ı Cedide ve Fecri Ati de Osmanlıcadır, yeni Osmanlıcadır. Pek istikbal vaat etmeyen bir dil. Ama arada gene daha temiz Türkçe yazma çabaları var. Mesela Tevfik Fikret, bir taraftan Osmanlıca, bir taraftan Türkçedir. Mehmet Akif önemli çünkü o halka hitap etmek isteyen bir insan. Dolayısıyla Osmanlıcaya yanaşır gibi olsa da günlük konuşmayı dile getirmek istediği için şiirlerinde özellikle aruz vezninde Türkçe üzerinde önemle duran bir şair. Bu sonra çok etkili olmuştur, özellikle Yahya Kemal üzerinde. Mehmet Akif ve Yahya Kemal, ayrı bir şiir anlayışları var ama Türkçe karşısında tavırları açısından yakındırlar. Tabii Yahya Kemal'in bazı şiirlerinde... Romancılar da aynı çabanın içinde kendi yollarını bulmak istiyorlar. Çünkü malzemeleri dil ve dilin yaşayabilir olması lazım. Ölmek üzere olanla canlı olarak kalabilecek olan arasında çok dikatli bir seçim yapmaları gerekiyor. Tabii, bu arada mesela Reşat Nuri gibi Türkçeyi gerçekten çok iyi, kullanan yazarlar var. Hüseyin Rahmi bazı romanlarında Osmanlıca kullanır ama halkın hayatını anlatmak istediği romanlarında İstanbul Türkçesini, en iyi malzeme olarak bu ağzı, İstanbul ağzını kullanır. Ahmet Rasim öte yandan günlük hayatla, o da İstanbul ağzı içinde bir nevi

temizlenme süreci başlıyor. Daha başkaları da var. Osman Cermal Kaygılı vs... Bunların dışında bir kısım Anadolu'daki köylü ağzı diyebileceğimiz dil malzemesiyle çalışanlar da var. Arada tabii, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi temizlenmeye önem vermeyen ama gene Osmanlıca'yı daha anlaşılabilir, daha yeni bir şekilde kullanan romancılar da var. O da ilginç bir olay. Kemal Tahir tamamen Anadolu'nun, Türkçenin özünü ele alarak yazmıştır. Çankırı ağzı vesaire ama bunları başka ağızlarla da karıştırarak yazıyor. Onun için aynı kelimeyi yan yana görürsünüz. Mesela okul mektebi der, biraz da alay eder. Mizah meselesi. Burada yazar dili herhangi bir şeyi anlatmak için saydam bir araç olarak kullanmıyor. Dilin kendisini nesne olarak kullanıyor. O zaman hiç önemli değil. Osmanlıca kelime de koyabilir. Eğer orada yeri varsa... Tabii Nâzım Hikmet'in temiz Türkçe denemesini de unutmamak lazım. Bir defa temiz Türkçe diyor. Bu kelime bile önemli, öz Türkçe demiyor. Çünkü öz Türkçe'de başka bir anlam var. Temiz Türkçe diyor. Onun yazdığı düz yazılar. Bu çabalar, Ahmet Arif gibi şairler Güneydoğu Türkçesine yakın bir anlayış ve oradaki sözcükleri kullanarak şiir yaratması var. Bu şekilde yavaş yavaş Türkçe kendini buluyor. Yani dışarıdan emirle değil, yazarların çabalarıyla Türkçenin kendini yeniden bulması. Tabii, bu girişerek bulmaktır. Çünkü Türkçe var da biz onu alalım yapalım değil. Şimdi emirle olanda bu anlayış var. Yani hazır. Oysa üzerinde çalışılmadan, emek verilmeden hiçbir şey yapılamaz, emirle de. Ama bazı öneriler de yararlı olmuştur, o başka. Ama yazarlar kullandığı zaman yararlı olmuştur. Felsefe için de edebiyat için de aynı.

Felsefeden ve felsefe dilinden söz ediyorduk. Burada ilk akla gelen çevirilerdir. Çok sayıda da çeviri yapılmıştır. Hele son 30-35 senede. Burada bazı zorluklar ortaya çıkıyor ister istemez. Bu zorluklarda biraz da öz Türkçe, dediğim gibi resmi ideolojinin dayattığı öz Türkçe anlayışının etkileri var. Tabii, herkes Türkçenin temiz bir hale gelmesini istiyor. Ama burada hazır verilmiş olanı kabullenmek gibi bir tavır var, biraz da basite indirgemek var. Mesela felsefe söz konusu olduğuna göre, herhangi bir kavramı tek bir terimle karşılamak gerekir. Birbirine çok yakın terimler var, dolayısıyla anlamlar, kavramlar var. Bunların ke-

sinlikle birbirinden ayrılması ve bunlara bire bir tekabül içinde terimler bulunması gerekir. Yoksa felsefe karmakarışık bir şey olur. Çok basit bir örnek. Şimdi felsefenin en temel kavramlarından iki tanesini ele alırsak bunu görürüz. Birisi hakikat birisi de gerçeklik diyoruz. Yani Fransızca *vérité* ve *réalité*. Şimdi bunlar baştan itibaren, hakikat kelimesi kullanılmak istenmediği için. Niçin? Çünkü Arapçadır. Oysa günlük dilde de kullanılan bir kelimedir. İşte bu, emirle dile yapılmak istenenlerin ne gibi zararlı bir sonuç yarattığını gösterir. Çevirmen de alıyor, "hakikat"e gerçek diyor ya da doğru diyor. Şimdi bir gerçeklik var bir de realite. Doğrunun da etik bir anlamı var. Oysa hakikat doğrudan doğruya bilgiye ilişkin, bir şey. Yani bilgikuramsaldır. Gerçekse varlığa ilişkin yani ontolojiktir, varlıkbilimseldir. Zaten hakikat nedir? Klasik tanımıyla öznenin nesneye mutabakatı. Şimdi buna gerçek dersiniz, ötekine de gerçek dersiniz, mesela birden karşınıza şöyle bir cümle çıkıyor Fransızca: *Réalité d'une vérité ya da vérité d'une réalité*. Her zaman çıkar, çıkmıştır da. Şimdi o zaman gerçeğin gerçeği dememiz lazım. Bu ufak bir fark değil, bazen ufak farklar, nüanslar olur... Geleneğin bilinmemesi, dilin de bir gelenek içinde olduğu ve geliştiği, tabii evrildiği ama birdenbire bir kopuşun içine giremeyeceği ve bu kopuşun bilincinde olmadan daha evvelki şeyleri kullanmaya kalkmanın çok vahim, en azından gülünç sonuçları olduğu. Evet, bu şekilde.

A.E.: *Dilde öz Türkçe'ye yönelik solcuların ilerici olarak algılanması bir yanlış mı sizce?*

S.H.: Şimdi, tabii bu güzel bir soru, yalnız ilerici değil de onu belirtmek gerekiyor. Çünkü ilerici ya da solcu deyince birbirinden farklı belki on, on beş tip insan anlaşılıyor bizde. Kemalist solcu da var, Marksist solcu da var. Bunların arasında sosyal demokratlar şunlar bunlar, her şey var. Yani aslında bu kelime en genel anlamında şunu belirtiyor. İlericilik Batıcı ve tutuculuğa karşı, özellikle dine karşı bir laik ve Batıcı... Şimdi bu kavramların da içeriği nedir? Tabii üzerinde durulması gereken şeyler... Şimdi iktidar ve ideoloji için, resmî ideoloji için Batıcılık var, hatta Batılılaşma, "muasır medeniyet"e ulaşmak, hatta onun üstüne çıkmak şeklinde. Evet, bu var. Fakat tabii bu ülkede, bu ideolojinin geçerli olduğu ülkede acaba muasır medeniyete ulaşma-

yı sağlayacak toplumsal dinamikler var mı yok mu sorunu konulmuyor, niye konulmuyor? Çünkü resmî ideoloji zorla, daha evvel dediğimiz gibi, emir demiri keser düşüncesiyle her şeyi yapmaya çalışıyor. Bu volontarist bir anlayıştır, iradeci bir anlayış. Demode olmuştur. Bir de tutuculara ya da dinsel düşünceye karşı tavrı çünkü o tehlike olarak görülüyor. Ama bu tehlikenin, somut olan bu tehlikenin nereden kaynaklandığı ve ne gibi gereksinmelere cevap verdiği de sorulmuyor. Bunların cehalet olduğu söyleniyor. Çok ilginç. Bu çok ilkel bir aydınlanmacı düşüncedir. Zaten, dikkat edilecek olursa, resmî ideolojiyle aydınlanmacılık neredeyse aynı anlama gelmiş gibi algılanmıştır. Bugün de çok vurgulanıyor. Oysa aydınlanmanın en temel unsuru önce anlamaktır birtakım şeyleri, niye böyle oluyor? Gerçi aydınlanmacılar o zamanki geleneksel dogmatik felsefeye karşı çıkmışlardır ve dine karşı ama bir hayat tarzı olarak değil, resmî dine karşı çıkmışlardır. Yani baskı aracı olan dine karşı çıkmışlardır. Genellikle bu birinci kategori, yani resmî ideolojinin üyeleri, tabii öz Türkçeci yönde gidiyorlar. İktidarda fakat resmî ideoloji tarafından daraltılmış olan dil anlayışı, buna karşılık, aradıkları, Marksist sol, ister istemez Marksizmin, Marksist dünya görüşünün terimlerini aktarmak istediği için, başlangıçta, tabii o zaman anlaşılabilir olan, mesela II. Meşrutiyet'te, Osmanlıca terimleri kullanmak zorunda kalmıştır. Daha evvel de sözünü etmiştim. Mesela bugün artı değer dediğimiz şey önce kıymeti fazıla, sonra fazlı kıymet, sonra fazla kıymet, sonra artık değer ve bugün artı değer oldu. Böyle gelişti. Tabii, Marksist düşünce, ilk başta aydınlara, yönetici kadrolara hitap eden düşüncedir. O zamanki geçerliği olan terimlerle anlatabilmesi lazım öğretisini. Fakat zaman bunların, bu terimlerin de yana itilmesine yol açtığı için Marksist sol da dil olarak hayli öz Türkçecilik denen düşünceye yanaşmıştır. Şimdi bunun altında da başka bir düşünce var. Çünkü Marksist düşünce zaten politika alanında yaptığı analizde resmî ideolojinin temellerini tam görememiştir. Dolayısıyla, ideolojinin getirdiği, dil alanında da olsa, sonuçları da pek şey yapamıyor, kavrayamıyor. Yani şunu demek istiyorum: Daha önce de söylediğim gibi, herhangi bir toplumu incelerken, önce sorulacak soru; "iktidar kimdedir?" ve "bu iktidarın niteliği ne-

dir?" sorusu. Bu soru tam sorulmamıştır. Bunun birkaç sebebi vardır. Bir defa politik olarak enternasyonalci olması dolayısıyla ve Sovyetler dolayısıyla o soruna pek dokunulmuyor. Bu arada, bu safhada Kemalist düşüncenin Marksist ya da Komünist parti düşüncesinin yol arkadaşı olabileceği düşünülüyor ve kabul de ettiriliyor. Ama içeriden başka türlü bir tavır alınabilirdi. Çünkü Ruslar, enternasyonal durum şu ya da bu anlayışı seçmenizi belirleyen bir şey değil bu, Marksist solun kendisine düşen bir görevdir. Ne var ki, bu şekilde halk belki bunu daha iyi anlar diye bir düşünce vardı... Biz Fransa'dan döndüğümüz sırada, Attila [Tokatlı] çok severdi, bir kitap vardı. Bu arada arkadaşlarla bazı tartışmalar da oluyor. Bizden yana olanlar da var biraz. Böyle temiz Türkçeye değil de öz Türkçeye eğilim gösterenler de vardı. Çok tereddüt oldu. Çok büyük zaman kaybıdır, birikim kaybıdır. Felsefe dilinde de, ki Marksizm tabii aynı zamanda felsefi görüş olduğu için, orada da dayatılmış ölçütleri kullanacaksınız veya daha anlaşılır olan, eski de olsa ölmemiş olan ve onların üzerinden mi gideceksiniz, bu gerçekten çok konuşulmuştur, pratikte de var. Çeviriler yapıyoruz, karşımıza çıkıyor. Bugün biraz durulmuş vaziyette. Uçların arası durulmuş. Daha doğrusu, felsefi terminoloji yavaş yavaş yerine oturduğu için büyük bir problem yok gibi görünüyor. Tabii, gene çok dikkatli olmak lazım. Özellikle çeviri yapıldığı zaman. Marksizmin terminolojisi daha önceki felsefeye oranla çok büyük yenilikler taşıdığı için o özellikleri de vermek gerekiyor.

İdeoloji

S.B.: *Dil alanında olduğu gibi, toplum hayatının öteki alanlarında resmî ideolojinin çeşitli çarpıtmaları, gerçeği bozmaları ne şekilde ortaya çıkar?*

S.H.: Evet, genel olarak ideoloji, hâkim sınıf ya da zümrenin yürüttüğü bir fikirler topluluğudur. Ve bu fikirler, dediğiniz gibi, gerçeği çarpıtarak ortaya koyuyor ve bunu çeşitli araçlarla topluma kabul ettiriyor. Bu, söylem bölümüdür ideolojinin. Ama, bu ideolojiyi üreten sınıf ya da zümrenin yaptıkları da var. Yani uygulamaları var, fiili olarak yapmış oldukları şeyler var. Şimdi bu ikisi arasında, yani söylem ile yapılan arasında sosyal

hayatın her alanında zorlayarak, baskıyla yapılan arasında bir uçurum vardır. Bu uçurum, Batı ülkelerinde de görülür ama bizde olduğu kadar çok derin bir uçurum değil. İkincisi, bizde yapılan işler, yani devletin şu veya bu şekilde yaptığı işler, uygulamalar ile söylem arasında bir ilinti kurulamamıştır. Daha doğrusu bir ilinti olduğu düşünülmemiştir. O zaman şu soru çıkıyor ortaya. Bunları kim yapıyor? Yani bunları dışarıdan biri yapmıyor herhalde. Bu soru çok önemli. Bunu yani sağcı diyebileceğimiz düşünürlerde de görüyoruz, Kemalist solcularda da görüyoruz. Bir bakıma, bilerek veya bilmeyerek, bizim Marksist ya da radikal solda da görüyoruz. İkisi arasındaki bağlantıyı görememiş gibi geliyor insana. Bu çok ilginç bir şey. Gerçekten de, demin dediğim gibi, sorulması gereken şu: Kim yapıyor bunları? Şimdi bu, siyasal alanda da, dil alanında da böyle, hukuk alanında böyle. Çok açıktır. Hemen hemen her alanda böyle. Ve ideoloji, bunları yaparken söylem alanında aldatmacalar ortaya koyuyor. Yani söylediği şeyler bir nevi gerçeği çarpıtmaktı. Bu çarpıtmaların sonucu da insanların bu aldatmacaya kapılmalarıdır. Çetin Altan'ın çok güzel bir sözü var. Diyor ki: "Hipnozlaşmış gibi" diyor. "Hipnoza uğramış gibi," diyor, "insanlar bizde." Gerçekten de böyle. Şimdi bu söylemin ve yarattığı aldatmacaların çok belirgin örnekleri var. Yine Çetin Altan'ın dediği gibi, Türk'e Türk propagandası, hamaset söylemi ve savaşçılığın bir değer olarak yüceltilmesi ve barıştan hiç hoşlanmamak. Nitekim barış yanlısı olanlar gösteri yaptıkları zaman görüyoruz başlarına neler geliyor. Ama savaş isteyenler bir gösteri yapsa, hiçbir zaman böyle bir şey olmaz, hatta takdirle karşılanırlar. Yani bizdeki ideoloji, düşmanlık ve savaş üzerine kurulmuş, onun üzerinde temellendirilmiştir. Ayrıca buna ilişkin olarak, son zamanda çok kulanılıyor, son 10-15 senedir her şeyden gururlanma söz konusu. Örneğin, spor alanında. Spor alanında dikkat edilirse terimler savaş terimleridir. Mesela tarih yazdık, destan yarattık gibi. Burada spor değil de sporun bir nevi savaş olarak algılanması söz konusu. Halbuki spor, savaş değil. Tam tersine uluslar arasında bir yakınlık yaratması gereken bir şeydir. Yüksek atlayan birine savaş kazandı diyemezsiniz. Gururlanmak var. Eskiden iftihar etmek diye bir sözcük vardı. Seviniyorum, kıvanç duyuyorum.

Gururlanmak kötüdür aslında. Nitekim günlük dilde gururlu bir insan dediğimizde o insan hakkında iyi bir şey söylemiş olmayız. Bütün dinlerde gurur, günah sayılıyor. Bizde her şeyden gururlanılıyor. İslam din anlayışında da gurur büyük günahlardan. Burada da bir aldatmaca görüyoruz. Kötü bir şeyi iyi bir şey gibi söylüyoruz. Ama bunların hepsinin altında, insanları başkalarına karşı kıskırtmak ve bunu yaparak da kendisini yücelttiğini sanmak gibi bir duygu var. Şimdi bu söylem alanında şeyler. Bu söylemi üreten sınıf diyelim, zümre diyelim, iktidar sahibi zümre. Yani bu söylemi ile ki, içinde laiklik var, Batılılaşma var. Bir baktığımız zaman birtakım olumlu değerler görüyorsunuz. Ama bu ideolojinin temelinde bulunan partinin, yani Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı okunda demokrasi yoktur. Halkçılık vardır ama demokrasi yoktur. Şimdi bu apaçık görülen bir şey. Bazı insanlar halk hakkında, kitle hakkında kendileri karar veriyorlar. Yani demokratik katılım söz konusu değil. Bu arada çok hoş bir şey var. Geçenlerde bir televizyon kanalında Ahmet Altan, Batılıların biraz şakalaşarak şöyle dediğini aktardı: "Bütün devletlerin ordusu vardır. Fakat Türkiye'de ordunun devleti vardır." Dolayısıyla, bu söylemler, yapılanlar, uygulamalar arasındaki uçurumu da da belirtiyor. Fakat işin bir de garip tarafı, bu ikisinin arasında ilinti kurulamaması. Bunu, yani o düşünceye, o söyleme, resmî ideolojiye yakın duranlar, yandaş olanlar algılamadığı gibi, onun dışında olması gereken ve ona dışarıdan bakması gereken insanlar da pek anlamamış. Nitekim gerçek sol, yani Marksist sol diyelim, başına gelen olaylar ile bu söylem arasındaki ilişkiyi tam olarak kavramış değil. Burada çok ilginç bir çelişki var. Bir nevi bilinçli bir ikiye bölünme, bir yarılma var. Dediğim gibi o soruyu sormak lazım: Kim yapıyor bunları? Bu soru sorulmadan da söylemin pozitif, olumlu yanlarını benimser gibi olmanın hiçbir anlamı yoktur. Laik olmak hiçbir şey ifade etmez. Hitler de laiktir, dindar değildir, Hıristiyanlığa karşıdır ve eski Alman dinini, yani çoktanrıcılığı yeniden kurmak istiyor ama milyonlarca Yahudi'yi yakıyor, öldürüyor. O da Batı. Yani Batılı olmasına lüzum yok, Batı'nın en yüksek, en büyük temsilcilerinden biri. Demek ki, burada başka bir şey var. Yani yapıp etmeler, uygulamalar, fiiliyat dediğimiz şey, hâkim sınıf veya zümrenin eylemi önemli. Ve bu ikisi arasındaki bağın-

tiyi, bağı kavraması gerekiyor. Bu, bizde genel olarak çok eksiktir. Bütün sağ ve sol düşünce için. Ama sağ çok ilkel bir şekilde bunu anlamıştır. Çünkü sağ, dindar insanlar olarak, laiklik dolaısıyla baskı altında tutulduğu için yapılan şeyin nereden geldiğini biliyor. Ama onun söylemi de başka. Belki karşı çıktığı söylemden pek farklı bir şey olmayacak.

Özel hayat, Meydan-Larousse, Gar Lokantası

S.B.: İsterseniz biraz da günlük hayat hikâyesinden söz edelim. Sanıyorum 1969'da kalmıştık. Oradan alalım ve daha sonraya gelelim.

S.H.: O yıl tabii *Meydan-Larousse*'un çıktığı yıldır, yayımlanmaya başladığı. Ama daha önceden hazırlık çalışmaları yapılmıştı. Biz o hazırlıklarda bulunmadık. Hazırlıkları yapanların çoğu bizim üniversite hocalarımız; Halil Vehbi Eralp, Sabri Esat Siyavuşgil, daha başka hocalar. Her branşta ayrı hocalar var...Yalnız, *Meydan-Larousse*'un çevirisine başlarken kartoteks yapmayı düşünmemişler. Halbuki Fransızcada A harfiyle başlayan bir sözcüğün Türkçesi Z ile başlayabilir. Ayrıca bunların terimlenmesi gerekiyor. Dolayısıyla işler biraz karışmış, karmakarışık olmuş. Sanırım onlar bir, bir buçuk sene çalışmışlardı, biz fiilen gelip çalışmaya başlamadan önce. İşler karışınca çalışmayı bırakmış eski ekip. Bırakınca bu işin sahibi, aynı zamanda *Yeni Sabah* gazetesinin de sahibi olan Safa Kılıçoğlu soruşturuyor, kim altından kalabilir, kim yapabilir diye. Yakınları Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı eski doçenti Adnan Benk'i öneriyorlar. Bunun üzerine Adnan Benk'e haber veriyorlar. Adnan Hoca: "Ben kendi grubumu, çalışma arkadaşlarımı belirlerim, ancak o şekilde olur," diyor. Kılıçoğlu da kabul ediyor. Böylece *Meydan-Larousse* çalışmaları başlıyor. İlk çalışmalar terimlemelerle başlıyor. Tabii, kartoteks yapıldı. Çalışma grubu içinde İbrahim Hoyi [arşiv sorumlusu, ed.n.] var, Adnan Benk'in öğrencileri var, bizim Fransa'dan gelen arkadaşlarımız Galip Üstün var, daha başka arkadaşlar var, Faik Baysal, Oktay Akbal, Vedat Günyol, Fahir Onger gibi edebiyatçılar var. Ben de insan bilimleri, tarih, felsefe, sosyoloji konularını üstlendim. Bu çalışmalar dört beş sene sürdü.

Daha başka arkadaşlarımız da vardı, Felsefeden Emin Ersoy, Turan Tan ve daha sonra da birlikte çalıştığımız Erdoğan Tok-

makçıoğlu var. Adnan Benk'le çalışmak büyük bir zevk ve mutluluk. Benim arkadaşım ama bu ansiklopedide birlikte çalışırken daha da iç içe geçmiş olduk. Adnan, Türkiye'nin yetiştirdiği üç dört gerçek entelektüelden biridir. Kendi alanındaki bilgisi eşsizdir. Fransızcası, dil bilgisi, tarih bilgisi, lengüistik, sadece Fransızca değil, genel kültür. Mesela müzikle çok yakından ilgisi var. Çok güzel keman çalıyor, sonra ressamlığı var. Çok hoş çizgi desenci olan ve resim kültürü olan bir insan. Çok sağlam bir dostluğu var. Mizah duygusu eşsiz. Yani haklı olarak hemen hemen her şeyle alay eden bir insan. Özellikle Türkiye'deki birtakım gerçeklerle ve insanlarla tabii ve külyutmaz bir düşüncesi var. Katiyen genel ve yaygın düşüncelere itibar etmeyen bir adam. Bunların hepsinin sosyal aldatmacalar, politik yalanlar olduğunu çok iyi bilen bir insan. Bir de insanların kendilerini aldatmalarını o eşsiz zekâsı ve analiziyle derhal saptayan bir insandır. Bu arada, Şükran Kurdakul'un çıkardığı bir dergide, *Ataç* dergisiydi sanıyorum, çağdaş düşünceyle ilgili olarak, Adnan Benk özel bir sayı hazırlamıştı. Yanlış hatırlamıyorsam o derginin özel sayısı nedeniyle Adnan'ı gözaltına aldılar. Dergide yapmış olduğu çeviride komünizm propagandası var diye soruşturma açtılar. Kısa bir süre hapiste kaldı. Bu davayla ilgili savunması birkaç yıl önce yayımlanan kitaplarınm birinde vardı, ilginç bir savunmadır. Tabii, bu yazıların toplanması ve kitap halinde yayımlanması iyi oldu. Çünkü o pek aldırmazdı, yazar bırakırdı, ilgilenmezdi. Başta tiyatro ile yazılar yazdı. Çok esprili, analitik yazılardı, vurucu yazılardı. Daha sonra edebiyatla ilgili yazıları vardı. Başka konularla ilgili yazıları var. Bunlar dört ciltte toplandı. Oradan Adnan'ın ne gibi bir zekâ, ne gibi bir beyin olduğunu ilgilenenler görecektir.

Bu arada *Yazko Felsefe* dergisini çıkarmaya ve yönetmeye başladık. Güzel bir çalışmaydı. Birçok genç arkadaş ilk defa yazılarını orada yayımladılar. Mesela Arda Denkel orada yazıyordu. Sanıyorum Doğan'ın [Özlem] da ilk yazılarıdır. Çeviri ve telif olarak felsefe ağırlıklı bir dergiydi. Yedi cilt halinde çıktı.

Ben Park Otel'in yanındaki sokakta oturuyorum. Arkadaşlarla buluşuyoruz. Sözüünü ettiğim arkadaşların adını verirken Oğuz Atay'ı atladım. Onunla olan dostluğumdan da söz etmek

isterim. Daha evvel, ben Paris'ten döndükten sonra bir sol dergi çıkarmak söz konusu olduğu zaman tanımıştım Oğuz'u. Daha başka arkadaşlarımız da vardı. Sonra birkaç yıl görüşmedik. Daha sonra TRT'nin roman yarışmasına girdi ve oraya *Tutunamayanlar* adındaki, çok ün kazanan romanını vermişti. Adnan Benk de jüride bulunuyor. Adnan'ın çok ilgisini çekmiş. Dolayısıyla Adnan onu tanımış tabii. Böylece Oğuz Atay da *Meydan-Larousse*'a geldi. Orada çalışıyordu. Hoş bir insan, biraz içine kapanık. Yüzüne baktığınız zaman, gözlerinde, bakışlarında, geniş ve güçlü bir hayal dünyası olduğunu hissediyorsunuz. Size baktığı zaman sanki başka bir yere bakıyor gibi ya da başka yere bakarken size bakıyor gibi. Ki o romanında zaten yansır, müthiş bir hayal gücü olan bir yazar. Tabii, çok iyi bir yazar çünkü Türk romanına bambaşka bir soluk getirmiştir. Hem modern romanın, yani Kafka'ların, Beckett'lerin, Proust'ların romana getirdikleri düzeyle ilişkili olarak, hem de yerel gerçekleri birbiriyle çok iyi kaynaştıran bir yazardır ve benim çok sevdiğim müthiş bir mizah gücü vardır. Hayal gücü ve imgeleriyle de yazısını zenginleştiren bir yazar. Nitekim, bu kitap çıktıktan sonra, uzun süre geçmeden büyük bir etki göstermeye başladı, ilgi çekti. Hakikaten, bugün de Türk edebiyatının kavşak noktalarında yer alan bir kitaptır. Daha sonra yazdıkları da öyle. Bizim edebiyatımızda pek rastlanmayan, çok ilginç, sıradışı ve bir yazardı.

Daha sonraki yıllarda *Büyük Larousse* çıkıyordu. Adnan Benk bana telefon etti. Tekrar birlikte çalışmayı önerdi. Tabii, memnuniyetle kabul ettim. 1985'te başladı, dört beş sene sürdü *Büyük Larousse*'taki çalışma. Eski kadrodan kimi arkadaşların yanında yeni ve genç arkadaşlarla çalıştık. O da güzel bir çalışma oldu. Daha önce *Meydan-Larousse* yapılmış olduğu için çekirdek kadronun büyük deneyimi vardı. Dolayısıyla *Meydan-Larousse*'taki zorluklar yaşanmadı. Daha en başta terimler hazırlandı, kartlar hazırlandı, uzmanlar çağrıldı. Bu Larousse'un yeni baskısıydı. Çünkü aradan geçen zamanda bilim alanında, toplumda, tarihte çok büyük değişiklikler olmuş bunların hepsi var. Bu Larousse'ta var tabii, Türkiye'ye ilişkin olanlar da, yine tabii o süreçte gerçekleşmiş olaylar var, onlar da kondu. Böylece ansiklopedi Türkçeye kazandırılmış oldu.

Büyük Larousse bittikten sonra Yapı Kredi Yayınları'ndan öneriler aldım ve çeviriler yapmaya başladım. Foucault çevirileriyle yeniden çeviri çalışmalarına başlamış oldum. O arada telif çalışmalarım da devam ediyordu. Böylece 1993'e geldik.

Bu arada 1961'de Çiğdem Talu hanımla evlendim. 1967'de kızımız Zeynep doğdu. Tabii, bu hayatımız da devam ediyor. O senin dediğin 1968 yılı. Fethi Naci'nin çıkardığı, ünlü "100 Soruda" dizisi. O zaman Firuzağa'da Fethi Naci ile aynı apartman-dayız. O alt katta, biz üst kattayız. Hatta evi de Naci bulmuştu bize. Hatta bu adı da birlikte koymuştuk. Tabii, çok güzel kitaplar çıkardı...

Sanat, Felsefe

V.T.: *Hocam, sanat hakkındaki görüşlerinizi alabilir miyiz?*

S.H.: Tabii, biliyorsunuz, tarih boyunca felsefenin sanata bakışında bazı değişiklikler olmuştur. Ama Antik felsefede de, daha sonraları da sanat genel olarak bir çeşit taklit, bir çeşit yansı olarak görülüyor. Mesela Aristoteles'te taklit, imitasyon olarak ele alınıyor. Platon'un idealar teorisi, dolayısıyla bir yansı ama aldatıcı bir yansı olarak görülüyor sanat. Niçin? Çünkü, bilindiği gibi, Platon'un idealar felsefesinde asıl varlıklar, bu sözünü ettiği idealardır. Bunlar horlardır ve zaman dışı ve kendisiyle hep aynı kalan varlık. Ama bunlar dünyadaki nesnelere yansır. Yani dünyadaki nesneler, bunların kopyaları ve yansılardır. Yani ikincil varlıklardır. Birincil varlıklar idealardır. Meşhur mağara benzetmesi diyelim, metaforunda biliyorsunuz arkalarında idealar var, mağarada oturanların. Işıktan nesneleri görüyorlar. Ve nesneler, gölge olduğu halde gerçek zannediyorlar. Şimdi bu düşünce antikçağdan, ortaçağda da, özellikle İslam düşüncesinde de etkili olmuştur. Platon, biliyorsunuz, sanatçıları kovuyor kendi devletinden. Niçin? Çünkü, "Bunlar kopyanın kopyasını yapıyorlar," diyor. "Onun için," diyor, "akla uygun ve yüce devletimizde sanatçılara yer yoktur." Şimdi bu düşünce yaygındır ve geçerlidir. Şimdi mesele sözler var böyle. Aldanma, ki şair sözü elbette yalandır. Tabii, bu bir mısradır. *Kur'an-ı Kerim*'de de "şairler yalan söyler," diyor Şuara suresi. Şair sözü ve şeyi biraz da küçümsenmiştir

bir bakıma. Bazı açılardan sevilmesine rağmen, biraz böyle fuzuli bir iş gibi. Doğu düşüncesinde genellikle bütün sanat çalışmaları, felsefe de dâhil, bunlar fuzuli işlerden sayılır. Çok ilginç bir şey ama bu düşünce, çok daha sonraları değişiyor. Aslında Batı'da da bu düşünce sürüyor. Daha sonra sanatın, bir çalışma, emek ve dünyayı değiştirme aracı ve onun sonunda insanı zenginleştiren bir etkinlik olduğu düşünülüyor. Tabii, sanatta, malzeme, dış dünyada olduğu kadar insanın kendisidir ve öznesidir, özneliğidir, hayatıdır, ölümlü olmasıdır, dinsel olarak tanrılarla ilişkisidir, yani insanın dünya konusundaki bütün görüşlerinin toplamıdır malzemesi. Bunun üzerinde çalışıyor sanatçı. Şimdi mesela Eski Yunan'ı alırsak, Homeros'ta tabii bütün o eski efsanelerin toplanması var ve onların işlenmesi söz konusu. Bunlar, insanın hayatının anlamı ile ilgili şeylerdir. Çünkü efsaneler, mitoslar bir bakıma, imge olarak, felsefi soruların hepsini ortaya koyar ama imge olarak da çözmeye kalkar. Ölümcül meseleleri, insanlarla ilişkileri, şunlar bunlar. Burada sanatçı, şair Homeros söz konusu olduğuna göre bu malzemeyi alıyor, işliyor, bir emekle bir nevi kristalize ediyor, billurlaştırıyor. Böylece, o malzeme üzerinde egemenlik kurmak demektir bu. Nasıl insan doğaya yönelip çalışmalarında doğayı olumsuzlayarak değişikliğe uğratiyorsa ve değişikliğe uğrattığı için kendisi de değişikliğe uğruyorsa, burada da insana ilişkin bütün ürünler üzerinde ve insanın hayatı üzerinde bu ürün ve hayatın malzeme olarak alınıp işlenmesi vardır. Şimdi bu işlenmede bir ikinci varlık çıkıyor ortaya. Demek ki, sanat bir eylem, bir praksis olarak da görülebilir. Şimdi aslında bazı karışık görüşler ve anlayışlar da var. Şimdi Hegel'in felsefesinde de sanatın bir nevi yansı gibi görüldüğü de ileri sürülmüştür. Marx'ın sanat anlayışının da böyle olduğu ileri sürülmüştür. Tabii bu, Hegel'in ve Marx'ın temel fikirlerinin nasıl ele alındığına bağlı.

Eğer siz Hegel'in *Geist*'ini, yani tinini, doğa üstü, doğa dışı bir varlık, Tanrı ya da başka bir güç olarak görürseniz ve felsefesini de bu Tanrı düşüncesinin açılımı olarak, yani gelişmesi olarak görürseniz, sanatı yansı olarak görürsünüz. Fakat eğer tin insan ve kültürdür. İnsanın etkinliği, çalışması ve mücadelesi olarak görürseniz o zaman, sanatı bir çalışma, dünyayı de-

ğıştirme, bir tür praksis olarak görürsünüz. Şimdi önemli olan bu. Burada klasik felsefenin, Hegel öncesi felsefenin, Hegel'e bakışı ve yorumlaması sorunuyla karşı karşıyayız. Bu soruya verilen cevaba göre sanat konusunda verilen cevaplar, birbirine karşıttır.

Yansımada pasif bir şey var, değil mi? Edilgenlik var. Bir fotoğrafçı gibi. Öyle değil. Sanatçı malzemeyi, hayatı, insanı alıp yoğurarak ikincisini oluşturur. Böylece kendi hayatıyla insanın kendisinin arasına bir şey koyuyor. Yani bu insanın zenginleşmesi demektir. Şimdi dolayısıyla roman okuyan insanla, okumayan insan arasında öznel zenginlik açısından müthiş bir fark vardır. Ve bu bir kültür. Batı'da, romanın gelişmesi ve onun sonuçlarını biliyoruz. Şiir de böyle. Ama bu açıdan baktığımız zaman anlıyoruz bunları. Tabii, Batı'da bazen doğrudan doğruya bilimden etkilenerek daha gerçekçi, daha doğalcı görüşler de olmuştur. Ama bu görüşlere rağmen, o, mesela romancıların görüşlerinde oluyor bu, mesela natüralistler buna rağmen, yapılan iş, gene hayatın ele alınıp insan öznelliğiyle birlikte, (ki zaten birbirine paralel ve birbirinden etkilenen şeylerdir) onun dil olarak ortaya konmasıdır. Onlar yazılmadan evvel, bunlar dil halinde nesnel varlıklar değildi. Yani *Savaş ve Barış* romanı Tolstoy'un, somut savaş, yani olmuş bitmiş olan savaştan daha doğru, daha aslına uygun olan savaş ve barıştır. Çünkü o savaşın içinde olanların çoğu ne olduğunu anlamıyorlar. Mesele buradan çıkıyor. O malzeme ...Yaşıyorlar ama farkında değiller. Ama romancı yazdığı zaman, hem onlar anlatıyor hem de onların anlamadığı şeyleri işleyerek, yaşantılarıyla, ölen insanlar, ne oluyor, nasıl? Ama, o ölen insanlar bunun farkında değiller. Sanatın özü bu, şiirin hayda hayda. Bu bakımdan, bu praksis, eylem meselesi çok önemlidir. Son dönem Marksist düşünce de vardır. Örneğin, Ernst Fischer'in kitabında bunları görürüz. Daha başkalarının da var. Daha evvel de bir nevi yansız gerçeğe uygunluk gibi görülüyordu. Şimdi bunun tabii birçok alanda somut ortaya çıkışları var.

V.T.: Hocam, nitekim sizin Edebiyat Yazıları kitabınızın "*Lautréamont ve Ötekiler*" adlı makalesinde bu görüşünüzü Benedetto

Croce ile destekleyen bir örnek var. Orada şöyle diyorsunuz: "Croce, Shakespeare'in yapıtlarının, Kraliçe Elizabeth döneminin bir yansıması olmakla kalmadığını ama bu dönemin kurucu öğelerinden biri de olduğunu söyler," diyorsunuz.

S.H.: Tabii, bu çok güzel bir örnek. Tabii, başkaları da var. Yani burada sanatın bir yansı değil, bir praksis olduğu ve dolayısıyla hayatı bir praksis olarak etkilediği sorunu var. Bunu, demin de söylediğim gibi, birçok somut alanda görebiliriz.

Divan edebiyatı

V.T.: Peki hocam, bu bağlamda genellikle Doğu edebiyatını, özellikle de Divan edebiyatını nasıl yorumlayabilirsiniz?

S.H.: Evet. Şimdi sanat bir praksistir, dedik. Tabii, Doğu toplumları ve dolayısıyla kültürleri, daha önce değindiğimiz gibi, durağan toplumlar. Durağan toplumlar çünkü ekonomileri durağandır. Toplum hayatlarında devrimler yok, yani nitel aşamalar yok, uğraklar yok. Dinsel ideoloji içinde bütün insan ve hayat belli şekilde yorumlanmış ve donmuş vaziyettedir. Şimdi aslında bu da praksis ama tabii başka bir derecede. İnsanoğlunun tam olarak durağan olması mümkün değildir. Ama zaman açısından, zamanın nitel olması açısından çok farklar vardır. Onun için, biz, kronolojik zamanla sosyal zamanı ayırıyoruz. Kronolojik zaman olarak bugün bütün toplumlar XXI. yüzyılda değil mi? Ama Avustralya'daki Aborijinler ya da Afrika'daki Hotantolar XXI. yüzyılda değiller. Yani sosyal zaman şu demek: İnsanların beyinsel, tinsel gelişmesinin zamanı. Bu bakımdan, genellikle Doğu toplumlarının (Uzak Doğu'yu dışarıda tutuyorum) böyle bir durumu var. Şimdi, Divan edebiyatı, Divan şiirine geldiğimiz zaman, daha önce de değindik bu donmuşluğun, nasıl fikirde donmuşluk varsa, yani felsefe nasıl kelâm halinde, özel birtakım formüllere indirgenmişse, dogma haline getirilmişse, şiirde de, şiirin malzemesi evrensel olarak imge olduğu için, imgelerin bu sefer donduğunu görüyoruz. Yani mazmun dediğimiz şey. Mazmun şiirin malzemesidir, Divan edebiyatında. Orada aslında Fars ve Arap edebiyatında serbest dönem de var ama şimdi Divan edebiyatından bahsettiğimiz için XIV., XV. yüzyılda donmaya başlamış olan imgelerden söz etmek durumundayız. Bu

imgeler aslında kavram-imgelerdir ya da imge-kavramlar. Yani düşünce tarafı ağır basan, dolayısıyla imgenin serbestliği, özgürlüğü kısıtlanmış olan ve benzetmelerde, metaforlarda, yani mecazlarda tamamen iki terimin yan yana getirilmesi. Daha önce de söz etmiştik. Oktan kirpiklere, kaştan yaylara. Böylece şiir donmuş imge kavramlar üzerinde çalışmak, bu malzemeyle çalışmak, gene çalışmak var, etkinlik var. Bunlardan bir şiir ortaya çıkarmak. Bunları kim, nasıl ustalıklarla bir araya getirebilir?

Sanat-edebiyat

Söz konusu olan, bunları büyük bir ustalıkla bir araya getirmek. Tabii bu arada söyleyiş güzelliği, onlarla birlikte ön planda yer alıyor. Dikkat edilirse, Divan şairleri hakikaten çok büyük ustalardır. Dil kullanımı, Osmanlıca kullanım açısından ve mazmunlar, -ki bütün şairlerin ortak malıdır- çünkü bunda öznellik yok. Batıda gördüğümüz bireysel öznellik yok. Burada bu malzeme donmuş olan aynı yapı taşları gibi, bunlarla şiir inşa etmek söz konusu. Yalnız çok büyük ustalar, yine de kendi özel duygu ve özlemlerini, umutlarını, şunları bunları dolaylı olarak dile getirirler. Bu açıdan ilginçtir. Bir yere kadar yani. Şimdi bizim büyük şair dediklerimiz onlardır. Bakî gibi, Fuzulî gibi, bu şairlerdir. Elde bir nesnelleşmiş bir malzeme olduğunu söyledik. Ve şairin öznelliğinin, bireysel varlığının, varoluşunun serbest bir şekilde dile gelemediğini ya da istemediğini söyledik. Nitekim bazı ilginç ayrıntılar vardır. Mesela Divan şiirinde somut kadın yoktur. Somut, ölümlü kadın yoktur. İşte Leylâ ile Mecnun'daki Leylâ, Ferhat ile Şirin'deki Şirin. Bunlar efsanelerde yaşayan kadınlardır. Şimdi, burada şairin kendi aşk macerası, ki olmuştur mutlaka. Ama bunu dile getiremediğini ya da dolaylı olarak getirmeye çalıştığını görüyoruz. Hiçbirinin adını bildiğimiz bir sevgilisi yok. Oysa Dante'nin Beatrice'si vardır. Bunlar tabii bireysellik meseleleriyle birlikte olan şeyler. Ama Doğu toplumlarında, Asya tipi toplumlarda, bireyin Batı'dan çok farklı olduğunu söylemiştik. Yani burada daire tamamlanmış oluyor.

S.B.: *Nesnel toplumsal koşulların şairlerin kişisel özelliklerini ortaya koymalarına bazı güçlükler getirdiği görülmüyor. Bu güçlüklerle rağmen, koşulların elverişli olmamasına rağmen, yine de bireysel kimi ustalıkların ortaya çıkması nasıl açıklanabilir acaba?*

S.H.: Evet. Kişisel değil de somut hayatlarını açıklayamıyorlar. Daha önce de değindiğim gibi, sorun eldeki malzemeyi kullanarak duyguyu dolaylı olarak anlatabilmektir. Bu çok farklı bir şey. Batı şiirinde mesela yazılan şeyler gerçekten şairlerin duygularını açıklar. Onlarda mazmunlar yok. Yani şairin hayatı ile kendi arasına giren ve dolayısıyla okuru arasına giren bir çeşit perde gibi bir şey yok. Ama Divan şiirinde bu perde oluştu. Şimdi Yahya Kemal, Bakî'nin Kanuni hakkındaki mersiyesi için (ki bu şiir haklı olarak Divan edebiyatının en büyük örneğidir) şöyle diyor: "Kanuni öldüğü zaman herhalde birçok insan Bakî'den daha fazla üzülmüştür. Ama hiç kimse mersiye yazmadı." Şimdi bu ne demek? Yani demek ki, duygu şiddeti mutlaka şiirin ortaya çıkmasını sağlamıyor. Ve orada içtenlikle dile gelmesi de önemli değil. Gerçi duygu her zaman şiir yaratmaz tabii. Ama Batı'da genellikle her zaman bir hammaddesidir, bir çıkış noktasıdır. Tabii, orada da ustalıklar var. Buradaki ustalık çok daha şiddetli bir şey. Dolayısıyla, Bakî o şiirinde Kanuni'yle büyük yakınlığı vardır. İkisi de birbirine hayran ama bunu gene de birtakım mazmunlarla açıklamak zorunda. Ama o mazmunları ne kadar esnetebilirse o kadar başarılı oluyor. Dolaylı anlatımı sağlayacak şekilde, o mazmunların biraz dışına çıkmak da söz konusudur. Bunlara taze mazmun diyorlar. Yani o yeni mazmun daha evvel yok, tam kalıplaşmamış. Yeni mazmun yaratma, gene mazmuna benziyor ama bilinenden farklı. Büyük şairlerde bunu görürüz.

Ve XIX. yüzyıla doğru gelindikçe biraz daha rahatlıyor bu işler. Mesela Nedim'de çok daha rahat görülür. Bazı somut şeyler yapıyor. Bakî'de de var. İşte, Sultan'a yazdığı kasidede diyor ki: "İsterse Tebriz'in suyunu toprağın üzerine döker, isterse Tebriz'in toprağını suyunun üzerine döker." Çünkü Bakî'nin bu taze mazmunlarına örnekler verilebilir. Örneğin aklın, yani bir bakıma dogmaların, insanlara öğretilenlerin, yani basmakalıp fikirlerin baskısından kurtulmuş olan duyguları ve coşkuyu, ders bitince öğretmenden kurtulan okul çocuklarına benzetiyor. Sevgilisinin süzgülü bakışları karşısında topallığını mazeret olarak ileri sürüp savaş alanından kaçacağını söylüyor. Aynı sevgilinin ağzını, kurban ettiği âşığından yüzüne sıçramış bir damla

kan olarak görüyor. Kan dökücü bir güzel, eğer ayağını yüzüne basarsa canını vermeye razı oluyor. Saçıyla herkesi esir eden güzelin ağzı süt kokuyor. O kadar küçük yani. Bunlar tabii ilginç şeylerdir. Taze mazmunun ve Divan edebiyatında da bir şairin büyüklüğünü, seçkinliğini gösteren şeylerdir. Tabii bu, yine en genel anlamda bir çalışma ve emek, yani dilin ve imgenin işlenmesi... Daha ilginç şeyler de var. Akan şarap kurban kanı, yıldızlar meze, şafak şarap, gökyüzü ay ışığına hünerler gösteren bir hokkabaz, cıvıldaayan kuşlar *Kur'an*'ı ezberden okuyan okul çocukları haline geliyor. Ve Ferhat dağları delmek için kılıç sallarken kulağına bir gonca menekşe ilıştırıyor, cendere içinde. Hayal gücünün cendereye alınmasıdır tabii bunlar. Yani büyük bir şairin ve bunu yaptığı için büyük şair oluyor. Önceden söyleyemiyor. Doğu'da, Divan edebiyatında böyle. Toplumsal şartlara, ekonomik şartlara bağlı, belli bir insan, belli bir hayata; bu bağlam içinde, bu belirlenmeler içinde bakınca anlıyoruz. Ama Batı'ya geçince, yine aynı nedenlerden ötürü, aynı belirlenmelerden ötürü, bambaşka ya da çok farklıdır. Edebiyatta sanatta da böyle...

S.B.: *Divan edebiyatının, sosyal ve ekonomik bakımdan donmuş bir toplumun, tabiri yerindeyse, ürünü olan insanın olduğunu söylerssek, buna karşılık Avrupa'da kronolojik olarak tekabül eden dönemlerde oralarda egemen olan sanat anlayışı, özellikle şiir ve edebiyat alanında yönelimler, akımlar nelerdir?*

S.H.: Genel bir bakışla birtakım farklar görürüz. Bu farklar aslında Batı toplumlarının ekonomik ve sosyal kültürel gelişimi ile Doğu toplumlarının gelişiminin arasındaki farkla ilişkilidir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, bireyselliğin gelişmesiyle ilgilidir. Yani bu hareket, tabii ortaçağı bunun dışında bırakıyoruz çünkü ortaçağ, bizim bugün Batı dediğimiz şey değildir. Ortaçağ sonra Hristiyan ortaçağı var, İslam ortaçağı var. Onlar birbirlerine daha fazla benzer. Benzemeyiş zaten Rönesans'la birlikte başlar. Rönesans'la birlikte başlayan ticaretin gelişmesidir yani ekonomik etkinliklerin gelişmesinde dünya küresel çapta olmaya başlamıştır. Yani Amerika'nın keşfiyle, her şey birden bire değişmiş. Bilimler gelişiyor. Galileo, Kepler, Copernicus... bütün bunlar o gelişimin talepleridir. Ve aynı zamanda, bilim-de olan, sanatta olan bu yenilikler de toplumsal gelişmeyi etki-

ler. Diyalektik bir ilişki. Şimdi Rönesans'ı alırsak, mesela genel sanat olarak Rönesans'la birlikte resimde ortaya çıkan en önemli şey perspektiftir. Çünkü ortaçağda, Batı'da da minyatür var, iki boyutlu dünya. Bundan söz ettik. Şimdi Doğu dünyası ile bizim çevremiz, bu iki boyutlu dünyadan çıkamamıştır uzun süre, çok uzun süre. Bugün Batı ile çok ilişki var. Yakından bakmak lazım. İçsel olarak, öznel ve düşünsel olarak tutmuş mudur? O ayrı bir mesele. Şimdi mesela, resim ele alındığında, perspektif meselesi ne demek? Dünyanın derinliği demek. Demek ki, dünya kendinde bir varlıktır. Geçici bir şey değil. Bunlar ticaret zümresinin, o zaman ticaret birlikleri vardı Hansa denen. Venedikliler daha XII. yüzyılda banka kuruyorlar. Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz ve Cebelitarık'a kadar gittiği halde dışarı çıkmıyor. Çünkü mühim değil, bildiği yeter, yani insanın bildiğinin kendine yetmesi demek insanın donması demek. Merak ve açılma yok. Sorgulamak dünyanın gerçek olduğunu kabul etmek gerekir. Dünya gerçek değilse neyi sorgulayacaksın? O kadar... Ve geçicidir. Asıl dünya öbür taraf. Öbür tarafta perspektif yapmaya imkân yok. (*Gülüştürmeler*) Şimdi bu sorun, birey, dünyayı merak eden birey. Mesela sözünü ettiğimiz bu eğilimin en büyük temsilcilerinden biri Leonardo da Vinci idi. Yani Leonardo'ya bakıldığı zaman, bu insan tipini görüyoruz. Bilimden sanata kadar her alanda merak etmediği hiçbir şey yok. Otopsi yapmak, helikoptere benzer şeyler çizmek. Köprü inşa etmek, mühendislik. Çaylakların uçuşunu inceleyerek düşünmek... İnsanlar da, bu sanatçılar da günün meseleleri birliktedir, tıpkı eski Yunan'da olduğu gibi. Başka bir düzeyde tabii. Dolayısıyla onu bildikleri için başka bir düzeydeler tabii. Rönesans da önemli ama aynı değil. Bütün o eski yazıları okumuşlar. Hümanizma hareketi çok ilginç. Yeniden Antik Yunan'ın keşfedilmesi ve benimsenmesi ve imgenmesi tabii büyük bir kaynak. Çünkü Antik Yunan'da da fizik bilimleri, bugünkü yöntemlerle olmasa da o dönemin koşullarına göre bilimsel şeyler yapılmıştır, buluşlar yapılmıştır. Buradaki örnek çok önemli. Şimdi bunun aynı şeyi öznellikte de oluyor tabii. Dünyayı değiştiren insan, kendisini de değiştiriyor ve zenginleşiyor. Dolayısıyla kendi içine dönüyor ve içini irdeliyor, değişiyor. Böylece kalıplardan sıyrılmak ve yaratıcılık konu-

su ağır basıyor, ön plana çıkıyor. Dünyayla bire bir temas, o zengin ve sonsuz doğayla ilgilenme ve dolayısıyla insanın kendisiyle ilgilenmesi. Tabii, sosyal hayatta da öyle. Kadınla erkek birlikte yaşıyor. Hayatın zenginleşmesi, cinselliğin bambaşka bir şekle girmesi. Kalıplarla, kurallarla değil. Nasıl bilimde oluyorsa, coğrafyada oluyorsa, insanların hayatlarında da değişme oluyor. İnsanlar da birbirleriyle başka türlü ilişkilere giriyorlar, yeni şeyler yaratıyorlar. Normal olarak sanatçının malzemesi de bunlar. İster resim olsun, ister şiir olarak kelimelerle uğraşsın, ister biraz da roman gibi bu hayatı yeniden ikinci bir hayat olarak ortaya koymak biçiminde olsun. Bunlar toplumsal koşullar, bireyin gelişmesi; tabii bunlar birbiriyle ilişkili, birbirini etkiler, yani biz ancak süreci görebiliriz. Süreç içinde birey var, süreç içinde hayat var. Onların dışında hayat ve birey diye bir şey yok. Soyut olarak yok. Benzetme yapılamaz. Batıda birey dediğiniz zaman, orada birey nedir? Bu birey nedir? Kendi yapısı içindedir. Yani şimdi Shakespeare'i düşüncesinde görüyorsunuz. Hayatı, her şeyiyle. Somut şeyler bunlar. Mazmunlar ve soyut şeyler değil. Soyut şeyler şekilcilik, formalizm değil... Platon'a göre, sanatın amacı ideal güzelliği yansıtmaktır. Şimdi Kant diyor ki: "Sanatın amacı, güzel bir şeyi ortaya koymak değil, bir şeyi güzel ortaya koymaktır." Bu bambaşka bir şeyi geri getirmek, yani etkinlik ve ötekinde yansıtmak. Bunlar tabii giderek çok daha derinleşen şeyler, bilimin gelişmesinde karşılıklı etkileşimlerdir. Kültür hayatında romanın ortaya çıkışı. Daha evvel şövalye romanı denen tür vardır. Malum işte o meşhur zamanlar Cervantes'in *Don Kişot*, onlar şimdi daha ilkel şeklidir, orada bile feodalitenin eleştirisi vardır. Yani sanatçı, içinde yaşadığı tarihsel durumu hem yansıtıyor hem etkiliyor ve katılıyor. Çünkü okur dolayısıyla etkiliyor. İnsanların kafalarını şekillendiriyor. Bu da bir praksistir. Bir roman okuyanla, okumayan insan arasında dünya kadar fark var. Bu gelişim, genellikle toplumun ekonomik, sosyal sürecinin bir sonucu gibi görülebilir. Aynı zamanda onu etkileyen bir çalışma gibi de görülmesi gerekiyor. Burada önemli olan şu: Batıda da dinsel ideoloji var, Fransız Devrimi oldu diye dinsel ideoloji ortadan kalkmamıştır ama dinsel ideolojiye dayanarak egemenliği elinde tutan feodalite ortadan kalkmıştır. Ve bu insanla-

rın tinsel hayatında önemlidir. Bu düşüncelerin etkisinde de roman hep kalıyor. Ve asıl gerçekçi romana gelene kadar bazı ara formlar vardır. Masalsı yanı da olan *Don Kişot* gibi bir roman ya da daha gerçekçi romanlar var. XIX. yüzyılda Balzac, Flaubert, Stendhal ile kendini gösteren, sonra Émile Zola'da Doğalcılık şeklinde daha kesin hale gelen, şimdi bunları roman tanımlarken Lukács'ın bir sözünü aktardım. Lukács roman teorisinde epope'yle romanı ayırıyor. Epope dediği genel olarak dünyanın organik ve somut bir varlık olmasına dayanan bir edebiyat türüdür; masallar, şunlar bunlar. Bu eski bir formdur, hem mitos formu var hem din. Yani herkesin yeri belli ve herkes yerinde. Masalda dev devdir ve bunların sorunları yoktur, aralarında da bir hikâye, bu da bir bakıma mazmun gibi bir şey. Şimdi toplumsal hayatın gelişmesi ve bu feodalite ve kalıntısı olan ideolojik faktörlerin çözülmesi, dolayısıyla Lukács romanı: "sorunlu bir dünyada sorunlu bir kahramanın hikâyesi" diye tanımlar. Yani değerler yıkılıyor, devamı sonra gözüktür edebiyatta, şiirde de. Yani eski şey yok, yerine oturmuşluk yok. Toplumsal olarak, tinsel olarak, manevi dünya olarak. Herkes her şeyi sorguluyor. Bunu felsefede de görürüz. Dolayısıyla gerçekçi roman bu, temel olarak bu. Yani hep sorun var.

S.B.: Aynı zamanda gelişmiş bir insan da...

S.H.: Tabii bu şekilde, bu negasyonla gelişiyor zaten. Daha evvelki, kendi uyku halinde gayet derli toplu bir dünyada yaşayan insan. Her şey zaten bunu gösteriyor. Üzerine başka bir değer getiremez, dinden çıkar. Batı'da da, Doğu'da da öyledir, dinden çıkar. Olabilir mi? O zaman da başına ne gelir? Ama burada kural dışı bir şey olur. Yani genel bir şey olmaz. Toplum hayatının getirdiği zorunluluklar gibi genel bir şey olmaz.

S.B.: Hayatı simgeleyen...

S.H.: Tabii. Anlatıyor, şekillendiriyor. Yani fotoğrafçı gibi şey yapmıyor. Fotoğrafçı gibi birincinin etkisiyle ikincinin etkisinin farkı olmayacak. Ama romanunki öyle değil, değil mi? Niye roman yazıyor yani?

S.B.: Bu söylediğiniz romancının, yani sanatçının kendi katkısını, yani şartların ürünü olanın yanında kendisinin getirdiği, kişisel olarak getirdiği...

S.H.: Kişisel olarak getirdiği, kendi pratiğinden çünkü zaten bütün alanlarda öyledir. Bilimde, coğrafyada, felsefede de. Bize gelmiş olan, verilmiş olan şey üzerinde işlem yaparak, işlem ve etkinlik, emek. Praksis. Birbirine bağlı bunlar. Tabii orada yeteneğin de. O da ayrı bir şey. İşin özü bu. Yani bilimle belirtmek lazım. Ama bilimin yöntemleri başkadır, farklıdır. Ama yaptığı iş aynıdır.

S.B.: Ortak bir şey var anladığım kadarıyla. Sosyal ve ekonomik koşullar genel durumu hazırlıyor, fakat bunun yanında sanatçı veya bilim adamının özel, kişisel yeteneğini ortaya koyması durumu var. Bunlar bir araya geldiğinde...

S.H.: Tabii, ama o süreç. O da ayrı bir şey değil. Çünkü adamın yeteneği de belli koşullarda ortaya çıkar. Yetenek, bir ortam olunca çıkıyor.

Türkiyede Gerçeküstücülük

S.B.: Gerçeküstücülük akımının Türkiye’de bir yansıması, bir etkisi oldu mu? 1962 yılında, bu konuda, gerçeküstücülük konusunda, sizin ve arkadaşlarınızın ortak bir çalışması yayımlanmıştı iki kitap halinde. Acaba bu kitapların Türk edebiyat ve sanat ortamında bir etkisi görüldü mü?

S.H.: Şimdi o yıllarda zaten Türk şiirinde, tabii, genel olarak sanatta etkisi oldu mu? O, geniş bir alan ve cevabı da geniş olması lazım. Ama benim vereceğim cevap daha çok edebiyata, özellikle şiire ilişkin olacak. O sırada genç şairlerde kendilerinden öncekilere karşı bir tepki var. Özellikle şiirin ne olduğu konusunda. Daha önce malum Hececiler var. Nâzım Hikmet ortada yok. Sonra Garip şiiri olmuş. Garip şiiri, bir bakıma imgeden sıyrılan bir şiirdi. Yani ufak fıkra gibi. Biraz da dil ustalıklarına dayanan şiir. Ve geniş bir dünyayı, ruhsal dünyayı, öznel dünyayı dile getiren bir şiir değil. Şairlerin belli bir yetenekleri var ama şiir anlayışları sınırlıyor onları. Orhan Veli: “Edâ,” diyor, edâ önemli. Edâ üslup bakımından söylenişin bir başka şekilde ifade edilışıdır. Ve çok eski bir tabirdir. Divan edebiyatı şairlerinde de vardır. Nev-edâ derler, yani yeni bir edâ ile... Eda kelimesi biraz eski ama eskiden mesela güzel yürüyen kadınlara “edâlı” derlerdi. Şimdi burada anlaşıyor somut olarak ne olduğu. Yani yürü-

yüş tarzı. Herkes aynı şekilde yürüyemez. Şimdi bu şiire tepkidir gençler arasında. Bir de, eskiden gelip onlara katılanlar da var. Sanıyorum 1958'di, Cemal Süreya'nın *Üvercinka* kitabı. Ve o sırada Edip Cansever de yayımlamaya başladı şiirlerini. Bu şiirlerde bu tepkinin yarattığı bir imge dünyasına dönüş, şiirde imgenin önemi ve imge, dolayısıyla da sözcüğün önemi ön plana çıktı. Daha sonraları Cemal Süreya mesela gayet güzel anlatıyor bu eğilimleri, "Şiir geldi, kelimelere dayandı," diyerek. Kelimelere dayandı, imgelere dayandı demektir. Çünkü şair kelimeyi, romancı gibi ya da felsefeci gibi bir şey anlatan varlık olarak kullanmaz, kendisi için kullanır, oradan çıkaracağı şiir için kullanır. André Breton buna, "Kelimeyi köpürtmek," diyor; kelimeden fıskırtmak. Çünkü kelimenin tabii okuyan insanda sadece kavram, fikir olarak zihinde bazı şeyler uyandırması, ortaya koyması söz konusu değil. Aynı zamanda birtakım duyguları, heyecanları, hatıraları, umutları da canlandırmasıdır. Şimdi şiir gerçekten de modern şiir, yani Baudelaire'den başlayan şiir, bu temele dayanır aslında. Christopher Caudwell de buna şey diyor, "Duygu tonları," diyor. Şimdi, bu genç şairler, böyle bir eğilim içindeyken yayınlandı sözünü ettiğiniz *Gerçeküstüçülük Antolojisi*, 1962 yılında. Tabii aranan bir şeye denk düşen bir kitap bu. Bir de örneklerin olması. Daha önce ufak tefek çeviriler yapılmış ama gerçeküstücüler bir arada örneklendirilmiş olarak verilmemişti. *Tercüme* dergilerinde, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından birkaçı yayımlanmıştı, çok az. O da, dikkat edilirse, mesela Aragon'un şiiri, *Elsa'nın Gözleri* vesaire. O şiirler Aragon'un sürrealist dönemine ait değildir, daha sonraki dönemine aittir. Bambaşka bir döneme geçti. Daha doğrusu klasik şiire daha yakın bir dönem. Ama André Breton'un, Philippe Soupault'nun, Louis Aragon'un, Robert Desnos'un şiirleri, bunlar tamamen şeydir; kelime meselesi, imge meselesi, sözcük meselesidir. Daha önce değindik, tekniklerinden bahsederken gerçeküstülüğün. *Écriture automatique* (otomatik yazı) ve bilinçaltının önemi gibi. Şimdi bu durum bizim genç şairler için çok hoş bir şey oldu. Çok etkilendiler. Bir nevi aradıkları şeyin temelini ve kanıtlarını buldular dünya şiirinde. Böylece, belli bir gelişme olmuştur Türk şiirinde ve ilginç bir gelişme olmuştur. Yani

kendilerinden önceki Garip şiirinin sınırlı, kuru anlayışından sıyrılıp çok daha geniş bir öznelliğe açılma şeklinde ortaya çıktı bu hareket. Gerçekten de şiire uyan bir hareket. Tabii, daha aradan pek uzun zaman geçmeden Nâzım Hikmet'in şiirlerinin yayımlanmasının da burada bir başka türlü etkisi vardır. Çünkü Nâzım'ın şiirleri, bu durumda gerçek alanına, bir nevi geniş alanına girmiş oluyordu. Çünkü Nâzım bu anlayışı, bir ölçüde kendi içinde taşıdı. Çünkü Rus şiirinden etkilenmiş olduğu için, daha evvel değindiğimiz gibi, fütürizmden, dadaizmden, bir ölçüde tabii sürrealizmin de esintileri de var. Bunları bir de kendi şiir anlayışı ile yoğurarak eserlerini ortaya koyan bir şair olduğu için, Nâzım da kendi gerçek şiir dünyasına yeniden döndü. Yani Türk şiirine döndü. Daha evvel Nâzım'dan pek bahsedilmiyordu. Pek de hoş görülüyordu. Sözüünü ettiğimiz Garipçiler ya da başkaları Nâzım'a genellikle *hagaragop* derler. "Hagaragop", Ermeni aktörlerin tiradları, mübalağalı retorik konuşmaları anlamına geliyor. Yani fazla belagat var, fazla retorik var, tumturaklı söylüyor. Tabii, bu Nâzım'ın şiirinin özünü anlamamaktır ya da anlamak istememektir.

Felsefe ve edebiyat

S.B.: *Asıl uğraşınız felsefe alanında olmasına rağmen, aynı zamanda edebiyatla da ilgileniyorsunuz. Edebiyatın bir felsefeci olarak sizi ilgilendiren yönleri nelerdir?*

S.H.: Edebiyat beni iki boyutta ilgilendirir. Birisi okur olarak, yani edebiyata büyük düşkünlüğüm vardır. Ama gerçek edebiyata. Edebiyat diye yazılıp çizilen birtakım anlamsız şeylere değil. Onun için çok titiz bir okurum. Ve daima klasiklerle uğraşırım, büyük romancıları, büyük şairleri okurum. Onun dışında, edebiyat, benim için basit günlük bir uğraşı ya da çalakalem yazılmış kitaplar ortaya koymak değil. Şimdi, beni asıl ilgilendiren, bu açıdan, birtakım büyük yazarların ve şairlerin hangi toplumsal ortamlarda ve nasıl ortaya çıkabildiğidir. Bu, Batı'da açık görülüyor. Batı'daki genel tinsel, manevi gelişme ile, ki toplumsal dinamiklere dayanır, edebiyat ve sanattaki gelişme paraleldir, birbirlerini de etkilerler. Burada bir anlaşılabilirlik var. Ama bizim gibi toplumlarda, ki bu toplumlar kendilerine tamamen

yabancı kültürlerin etkisinde kalmışlardır. Bunun darbesini yemişlerdir. Bu kültüre uygun bir şekilde ya da onu model alarak nasıl olur da doğru dürüst bir edebiyat ya da şiir eseri yaratılabilir sorusu beni ilgilendirmiştir. Tabii ilk ağızda bunu kimler yapmış ve ben bunu kimlerde bulabilirim diye düşündüm. Böylece kendi düşüncelerimi, bu toplumla, bu kültür ve kültürlerarası etkileşimle ilişkili olarak edebiyata yaklaştım. Felsefeci olarak, okur olarak değil. Bunlar ikisi ayrı şeyler. Bunların sonucu da benim edebiyat üzerine yazdığım yazılar, bunlar eleştirme değildir, denemedir. Çünkü burada, dikkat edilirse, fazla yargı verilmez. Çünkü edebiyat eleştirmeni yargı verir. Edebiyat denemecisi inceleme yazar. Ama onun da tabii bazı yargıları vardır. Yargıları başta da olabilir. Niçin bir yazarı seçiyor, niçin bir şairi seçiyor? Orada bir değerlendirmesi var. Fakat çalışması sadece değerlendirme üzerine değildir. Çünkü o, okura, “şu kitap daha iyi, bu kitap daha kötü, bunu okuyun, şunu okumayın” demek endişesini taşımıyor. Felsefe açısından yaklaştıkça, anlamaya çalışıyor sorunu. Nasıl olmuş da bu ortaya çıkabilmiş ve bunun özellikleri nelerdir? Bu açıdan benim yazılarımda bazı yazarlar var, bazı şairler var. Evet.

S.B.: *Söylediğiniz düşünceler çerçevesinde, Türk edebiyatında Nâzım Hikmet, Kemal Tahir, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Can Yücel özellikle üzerinde durduğunuz yazarlar ve şairler. Bunların sizce ortak olan ve sizi ilgilendiren yönleri nelerdir?*

S.H.: Şimdi daha önce de fikir, felsefe ve edebiyat ilişkisi üzerinde durmuştuk. Orada, bizim edebiyatımızın fikirden, felsefeden yoksun olduğunu çünkü bizde zaten felsefe geleneği olmadığını, edebiyatın ya da şiirin tamamen kopuk bir çalışma alanı olarak görüldüğünü söyledim. Tabii, bir fikir adamı, bir felsefeci olarak beni ilgilendiren şey şuydu: Hangi yazarlarda ama başarılı eserler vermiş hangi yazarlarda ne gibi bir düşünce temeli var, ne gibi bir fikirsiz yapı var? Bu çok önemli. Zaten bunların başarısı da bir bakıma böyle bir temeli olması dolayısıyladır. Bu hem nedendir hem sonuçtur. Çünkü daha evvel söylediğim gibi fikirsiz, felsefi düşünceden yoksun, en azından belli bir dünya görüşünden yoksun bir edebiyatçının, Batı anlamında edebiyat yapması mümkün değildir. İster romancı olsun ister

şair olsun. Ama bu onlara zaten kendiliğinden verilmiş bir şeydir. Onu da söyleyeyim. Yani liseden mezun olduğu zaman zaten arkasında üç yüz, dört yüz senelik bir gelenek, rasyonel gelenek, kültür ve fikir geleneği vardır. Bizde bunları da edinmek lazım. Bu edinilen fikir yapısı, düşünce yapısı üzerinden sanat eseri ortaya koymak lazım. Sanat eserini geniş anlamda kullanıyorum, görsel sanatlar anlamında değil. Tabii, bu çok zordur. Nitekim, bakıldığı zaman daha önceki edebiyat, Tanzimat'tan örnekleri olan eserler, yani bunlar ne dil ne edebiyat açısından gerçek değer taşıyan şeyler değildir. Bugün sadece tarihi belge olarak okunurlar. Koskoca bir Abdülhak Hâmid, bunu kimse okumaz. Çünkü mümkün değil. Dili bir defa anlaşılmaz, garip, uydurma bir şey. Tabii, dil uydurma olunca ortaya koyduğu eser ya da bir fikir ileri sürmek istiyorsa o da uydurma olur. Çünkü dil ile düşünce ayrılmaz. Şimdi Cumhuriyet döneminde durum biraz değişiyor. Evveliyatı da var tabii. II. Meşrutiyet'ten gelen bazı fikir adamlarının tartışmaları var. İlk defa sözünü ettiğimiz yazar ve şairlerde bir altyapı görüyorsunuz, fikrî altyapı. Nâzım Hikmet belli bir çevreden geliyor. Belli bir dünya görüşü ve felsefe görüşü var. Ama hep şunu söylüyorum: başarılı bir eser için bu yeterli değildir.

S.B.: *Ama gereklidir.*

S.H.: Tabii, mutlaka.Yok. Ama o kadar kesin değil. Onun da bir fikir ve kültür temeli vardır. Mutlaka yok denemez. Yani İslami bir anlayışla da iyi şiirler yazılabilir. Ama sanmıyorum İslamiyet'in geleneksel yapısıyla büyük roman yazılabilsin, romana müsait değil, şiire belli ölçüler içinde müsaittir. Kültürün bir bakıma dünyaya açılması da lazım. Bu da çok önemli. Herhangi bir kültürle de, herhangi bir fikir yapısı ile de mutlaka evrensel, geniş değeri olan eserler vermek zordur. Bunlar ister istemez kendi sınırları içinde kalırlar. Mehmet Akif bile, ki haki-katen dili çok iyi kullanan, güzel şiirler yazan şair. Ama propaganda meselesine fazla kapıldığı için şiiri de sınırlı kalmıştır. Ama yaptığı propaganda dolayısıyla, onu da söyleyeyim. Victor Hugo'yu alırsanız. Başta kralcı olarak başlamış, sonra hayatının sonunda sosyalist olarak bitirmiştir. Ama büyük şiirini, büyük düşünceleri üzerinde ve bir nevi bunların propagandasını yap-

muştır. Ama şair olduğu için propaganda da denemez, onu da söyleyeyim. Propagandacı olarak kaldığı sürece, insan ne doğru dürüst roman yazabilir ne şiir yazabilir. Hatta bunun ters örnekleri var. Mesela Karl Marx, Balzac'ı çok beğeniyor. Ama sorun şu: "Balzac royalisttir (kral taraftarı) ama verdiği eser gerçekçidir," diyor. Bu da var. Ama ondaki royalizm de belli bir kültürü taşıyan bir anlayıştır, yoksa öyle bir eser yazması mümkün olmaz. Şimdi Nâzım'dan bahsettik. Nâzım öyle. Ahmet Hamdi Tanpınar yaşadığı sürece pek anlaşılmamış bir yazardır. Ya da yanlış ve yetersiz anlaşılmıştır. Bir şair olarak, tabii, ikinci düzeyden bir şair. Romanlarına kimse dikkat etmemiş. Tanpınar'ın romanlarına dikkat edilmemesinin başka nedenleri var. Tanpınar, bir bakıma mesela *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Cumhuriyet döneminin ve ideolojisinin çok temelli mizahi yergisini yapar. Tabii, o zaman böyle bir kitabı ele almak ve değerini belirtmek zor. Ama sadece bu değil neden. Yazış tarzı da yabancı geliyor. Bu özellik, ele aldığımız birçok şairde gözüktür. İlk başta çıktıkları zaman, mesela Nâzım Hikmet çıktığı zaman, yarı deli, acayip bir adam olarak karşılanıyor. Fakat içten içe çok değişik ve güçlü bir şiir yaptığını da hissediyorlar. Politik olarak kendilerine hasım olan, ellerine geçirseler boğacak olan insanların Nâzım'ın şiirlerini ezberlediklerini biliyoruz. Birçok örneği var. Şimdi belli bir kültür ve fikir düzeyinin önemli olduğunu, gerekli olduğunu ama yetmediğini söyledim. Çünkü sanatçı için bambaşka bir yaratış süreci söz konusu. Nâzım'ın şiirinde bu açıkça görülüyor. İşte beni ilgilendiren budur. Bu ülkede, bu ülkenin geleneksel siyasal düşüncelerine tamamen ters düşen bir şairin, ülkenin şiirini devrimsel olarak değişikliğe uğrattıp büyük eserler vermesi. Ve bu neye dayanıyor yani? Nasıl başarıyor? Burada nasıl başarıyor derken, tamamen edebiyat ve şiirin alanında, ona özgü gerçeklerle. Bunları öteki yazılarda da olduğu gibi açıklamaya çalıştım.

Tanpınar da başka türlü bakışı olan çok değişik bir yazar ve çok başarılı. Öteki birçok romancıda böyle özellikler göremezsiniz. Tabii bazılarını ayırt etmek lazım. Bunların üzerinde çalışmak lazım. Benim ilgimi çekmiştir. Refik Halit Karay gibi bir romancı, Reşat Nuri gibi bir romancı; üzerinde durulması gerekir, incelenmesi gerekir... Ama benim ilgi alanıma giriyor, hem ki-

taplarından zevk alıyorum hem de kendi düşüncem açısından onları daha iyi tanımak isterim. Benim asıl meselem burada. Kemal Tahir de... Gayet doğaldır çünkü Kemal Tahir'le kendi bazı özel araştırmaları açısından daima beraber olmuşuz. Orada büyük bir yakınlık var. Ama bu fikirsel yakınlık da yetmez. Yani ben ya da arkadaşlarım, Kemal Tahir'le aşağı yukarı aynı düşüncededeyiz, bu yönde çalışıyoruz, kendisine saygımız var diye onun hakkında söz de söyleyemezler yazı da yazamazlar, bu yeterli bir şey değildir. Bu durumda Kemal Tahir'in romancılığının özelliklerini ve onu gerçek bir romancı yapan gerçekleri ortaya koymak gerek. Bu da benim ilgimden yazı yazmama giden bir yol. Aynı şeyi Can Yücel için de söyleyebiliriz. Çünkü Can Yücel, gerçekten dünya görüşü mücadeleleri olan bir insan ama şiirde yaptığı şey çok önemli. Can Yücel'in imge kullanması, şiir kurması, bunlar estetik değerler. Yani fikir ve fikirden doğan ilgi ve sonra da estetik değerinin ortaya konmasıdır.

Çeviri sorunları

V.T.: *Hocam, sizin yazılarınızın yanında çeviri de yaptığınız biliyoruz. Çevirinin kültür hayatımızdaki rolü nedir?*

S.H.: Çeviri, tabii, bilindiği gibi kültürlerarası ilişkilerde çok önemli bir rol oynuyor. Ve bu tarihte de görülmüştür. Geçmişe gidersek, Batı dünyasında mesela hümanizma hareketi biliyorsunuz, eski Grek eserlerine ve Latin eserlerine dönüş hareketidir. Özellikle Rönesans'la birlikte insanoğlunun dünyaya yeni bir bakışının oluşturduğunu söylemiştik. İki boyutlu dünyadan üç boyutlu dünyaya geçiş, bakış açısından söz etmiştik. Bu durum, insanoğlunun, doğanın merak edilmesi sonucunu veriyor. Bu sorular daha önce de sorulmuş, özellikle Eski Yunan biliminde ve düşüncesinde. Dönemine göre bayağı önemli fizikçiler var Archimedes gibi. Daha başkaları da var. Başka alanlarda yapılmış çalışmalar var. Özellikle Hellenistik dönemde İskenderiye'de mesela insan vücudu üzerinde çalışıyorlar. Otopsi yapıyorlar bir süre. Şimdi insan vücudu üzerinde otopsi yapmak demek dünyaya, insana dönmek demektir. Onun için de Kilise tarafından ya da daha başka tutucu güçler tarafından daima yasaklanmıştır. Otopsi büyük mücadelelerle kabul ettiriliyor. Niçin? Dinin

dogmalarından biri. İnsan yeniden kıyamette aynen vücuduyla ayağa kalkacak. Evet, bu büyük dinlerde böyle. Siz şimdi o vücudu parçalarsanız nasıl kalkar? Şimdi düşünün, bu önündeki korkunç yüzyıllar süren engellerdir, daha başka türleri, nedenleri de var. Biyoloji alanında daha ileriye gidersek, günümüze yaklaşırsak, Darwin'in başına gelenler var. Onunla yapılan mücadeleler de bir başka örnektir bu alana.

Darwin de gidiyor, dünyada olanı, somutu inceliyor: Türler nasıl gelişmiştir? Oysa dinde bunun cevabı var. Hristiyanlık, "Tanrı ayrı ayrı yaratmıştır türleri," diyor. Şimdi buna karşı inanılmaz, gerçekten bilim alanında bu kadar büyük devrimci görüşü ileri sürmek ve bunu belli bir ölçüde kanıtlamak. Darwin'in yaptığı büyük bir iştir. Onun için, o, kendi baştaki varsayımına göre canlıların çevreye uyarlınması dolayısıyla farklılaştıklarını ve ortaya çıktıklarını düşündüğü için bunu tabii somut gözlemlerle göstermesi lazım ki, oradan dönüp tekrar teorisini kurabilsin. Bunun için Galapagos adalarına gidiyor, başka yerlere gidiyor. Bunu bir örnek olarak söylüyorum. Asıl konumuz hümanizma hareketi bir çeviri hareketiyle başlamıştır aslında. Böylece Eski Yunan ve Latin kültür kaynakları, eserler, fikir olsun, bilimsel eserler olsun, Rönesans ve daha sonrasında Batı dünyasına kazandırılmış oluyor. Ondan sonraki kültür, fikir, bilim hareketleri de bu temelden yola çıkmış ve gelişmiştir. Özel olarak felsefeye bakarsak ve İslam felsefesine dönersek, bilindiği gibi, İslam felsefesi Yunan filozoflarının eserlerinin çevrilmesiyle başlamıştır, daha evvel büyük bir geleneği yoktur.

Özellikle Platon'un ve Aristoteles'in eserleri çevriliyor. Başka Yunan düşünürleri de var. Ama ilginç tarafı, hümanizmada olduğu gibi Batı dünyasında edebiyat eserlerinin çevrilmemesi çok ilginç bir olay. Yani şairleri, ya da hangi ölçüde varsa, ki vardır, mitolojiden esinlenerek yazılmış bazı parçalar, şiirler daha doğrusu, bunlarla ilgilenilmiyor. Bu çeviri hareketi çok geniştir. Hilmi Ziya Ülken hocamızın *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* adlı kitabı, bu çeviri etkinliklerini çok geniş ve ayrıntılı olarak ele alır.

Batı felsefesinin de ortaçağ sonları, hatta daha da önce, etkilenmesi lazım. Skolastiğin etki altında kalması da, İslam felsefe-

sinin Endülüs boyutunun, ki bilindiği gibi İbni Rüşd var başında, çevirilerinin yapılmasıyla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İbni Rüşd sonra da etkili olmuştur, Batı felsefesine İslam'dan, İslam düşüncesinden açılan bir penceredir. Ve çok etkilidir. Burada da görüyoruz çeviri etkisini, Arapça'dan çevriliyor. Daha sonra Rönesans'a aktarıldıktan sonra ve yavaş yavaş ulusal kültürler, ulusal diller ortaya çıktığı zaman tabii Latince devam ediyor. Latince'nin etkisini kaybetmeye başladığı zamanlarda da ulusal dillerden birbirine çeviriler yapıldığı görüyoruz; İngilizceden, Fransızcadan, Almandan... Bu şekilde, yani kültürlerarası etkileşimde, çevirinin çok büyük bir rolü var. Şimdi daha sonra, Tanzimat'tan başlayarak bize gelecek olursak, burada da görüyoruz. İlk çeviriler başlamıştır, 1850'lerden sonra. Tabii, bunlar sınırlı çeviriler. Bir de o zamanki resmî iktidarın izin verdiği ölçülerde. Bir de tabii ilgi alanı olarak neye ilgi var. Tabii, bilimsel konulara ilgi duyuluyor. Onun için bilimsel konularda çeviriler yapılıyor. Özellikle askerlik alanında... Zaten bizde Osmanlıca'da Batı bilimine bilim değil fen deniyor. Onu bilim diye kabul etmiyorlar. Gerçek bilim dedikleri ulum-i diniye'dir, yani din bilimleridir. *Kur'an*, hadis, o temeller üzerinde duran fıkıh, kelâm vs, yani nakli ilimler. Ama müspet ilimler, doğa bilimleri "fen" diye adlandırılır. Bugün de hâlâ fen fakültesi vardır. Şimdi bu, nasıl bakıldığını gösteriyor. Ama topçuluk konusunda, fen dediğimiz ilimlerden alıyorlar her şeyi çünkü mecbur. Nakli bilimlerle top'u geliştirmek mümkün değil. Eczacılık, tıp bunların hepsi fen oluyor. Aradaki ilişkiyi korumak için çeviriler de yapılıyor. Ama fazla değildir. Asıl çeviri etkinliği bizde daha sonra ortaya çıkar. Başka bir örnek de mesela Rusya ele alınırsa, orada da önemli bir çeviri etkinliği var. Belli ölçüde klasikleri çeviriyorlar ama kendi çağlarındaki filozofları, bilim adamlarını çevirmişlerdir daha çok. XIX. yüzyılda Rusya'da büyük bilginler yetişiyor. Bunlar tamamen Batı'nın, kendileri dışındaki Batı'nın, bilim adamlarının eserlerinin çevrilmesi temeli üzerinde gelişmiştir. Etki hareketidir. Mesela felsefe de öyledir. Hegel, biraz sonra çevrilmeye başlıyor Rusya'da. Marx'ın *Kapital*'i de ilk Rusça'ya çevriliyor. Herzen ve Çernişevski gibi büyük düşünürler de bu etkinliklerin içindedirler. Bu etkinlikle yetişmiş insanlardır.

Ve bu, daha sonraki Rus entelijansiasını hazırlamıştır. Edebiyata geldiğimiz zaman çok ilginçtir. Örneğin Tolstoy, İngiliz romancılarından etkilenmiştir. Bunlardan biri de George Eliot, erkek adı ama erkek değil, kadındır. Bu etkileşimler çok önemli. Cumhuriyet dönemine geldiğimizde daha fazla yapılmaya başlıyor çeviri. II. Meşrutiyet'i de unutmamak gerekir. Çevrilen kitaplar arasında Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'i de var. Bu kitap, bütün o dönem Osmanlı asker ve sivil bürokratlarının kültür kaynağıdır, düşünce kaynağıdır. Daha sonraları Cumhuriyet döneminde çok daha genişliyor çeviriler. Bilindiği gibi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın başlattığı klasik eserleri çevirme girişimi. Bunlar gayet iyi ama yine de ideolojik nedenlerden dolayı bazı kitapların çevrilmemesi söz konusudur. Yani bilim eserleri ya da başka filozoflar, klasik filozoflar çevriliyor ama yani Marx ya Engels ya da Plehanov çevrilmesi söz konusu değildir. Bu da belli bir yönünün, aktarılmaması ve dolayısıyla tanınmaması gibi sorunlar çıkarıyor.

Tabii, çeviri faaliyetleri her şeyden önce dil meselesidir. Şimdi Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde birçok çeviri yapılmıştır. Bu arada II. Abdülhamid zamanını da unutmamak lazım. O dönemde de hayli çeviri yapılmıştır. Ayrıca çeviri yapmayı sağlayan araçlar, yani sözlükler, en büyük sözlükler, örneğin Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Fransevi*'si o dönemde yapılmıştır. Bu sadece çeviri de değil, kelimelerin karşılıklarını bularak çünkü sözlük çevirmek, herhangi bir kitap çevirmek gibi de değil. Çevirmenin büyük bir katkısı olmuştur. Ayrıca birkaç kaynaktan yararlanıyor Şemsettin Sami. O zaman Littré'nin sözlüğü var Fransızca'nın klasik sözlüğü. Bir de Bianchi, ki bir misyonerdir, Fransız, onun yaptığı sözlük var. Daha sonra Diran Kelekyan'ın Türkçe-Fransızca sözlüğü. Bunlardan daha önce de meşhur Redhouse sözlüğü var. Redhouse en büyük sözlük. Bugün de öyle sayılır. Redhouse'un Türkçe-İngilizce sözlüğünden söz ediyorum. O da aşağı yukarı aynı dönemdir. Sözlüklerin yapılması, tabii çeviri etkinliğinin en büyük yardımcısıdır. Meşrutiyet'ten söz ettik, Cumhuriyet döneminde de, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan söz ettik. Bu ülkede, tek tek insanların da çalışmaları, çevirileri var. Felsefe konusunda 1930'lardan sonra Eğitim Bakanlığı'nın çevirileri, klasikleri başlatmadan önce de çevirileri vardı. Ama tabii asıl bu işin genişlemesi 1950'lerden

sonra başlıyor. Çok partili dönemin getirdiği göreceli özgürlük ortamı aslında...

S.B.: *Haydar Rifat'tan söz etmek isterseniz...*

S.H.: Haydar Rifat [Yorulmaz]. Tabii, 1930'larda, 1940'lar-da bazı çeviri etkinlikleri var. Çünkü o zaman Cumhuriyet Halk Partisi'nin tutumu dışarıya karşı pek sert değildi. Özellikle Sovyetler'le iyi geçinmek ve o süre içinde Haydar Rifat'ın da ufak tefek Marksizmle ilgili çevirileri vardır. Daha başka çeviriler de var. Daha sonra 1940'lı yıllarda da çeviri etkinliği devam ediyor.

V.T.: *Hocam, 1950'li yıllardan bahsediyoruz. Sizin ilk çeviriniz de 1959 yılında yapılmış. Oscar Wilde'dan Dorian Gray'ın Portresi, Varlık Yayınları'ndan çıkmış. Daha sonra 1961'de Jean-Paul Sartre'dan Bulantı'yı çevirmişsiniz; 1962'de de Gerçeküstücülük Antolojisi'ni çevirip derlemişsiniz...*

S.H.: Tabii, *Dorian Gray'ın Portresi*'ni Yaşar Nabi Nayır ben-den istedi. Paris'ten yeni dönmüştüm. Oscar Wilde benim çok sevdiğim bir yazar. Daha evvel Türkçe çevirisini okumuştum. Tabii, çok ilginç bir yazar Oscar Wilde. Kurulu düzene, ahlaka, şuna buna tamamen başkaldıran, ters düşen, inanılmaz bir felsefecidir. Ve tabii, büyük yazarlık yeteneği de olan, çok seçkin bir insan. Bir de İngiltere'de yetişmiş olması da ayrı. Ama sanıyorum kendisi İrlandalı veya İskoç'tur. Bu kitabı İngilizce'den çevirdim. Daha sonra da *Bulantı*. *Bulantı*'ya aslında Paris'te çalıştım. Hem Fransızcamı ilerletiyim hem de hayranı olduğum filozofun, Sartre'ın eseridir diye. Buraya geldikten sonra da üzerinden çalıştım. Varoluşçuluk benim Marksizmden sonra en fazla ilgimi çeken bir felsefe akımı ve anlayışıdır. Onlar arasındaki ilişki meselesi ayrı bir sorun.

S.B.: *Daha sonra da gerçeküstücülük çıktı sanıyorum.*

S.H.: Gerçeküstücülük benim açımdan ilginçti. Çünkü gerçeküstücülüğün kuramsal ve bilimsel temellerinden biri Freudculuk ve psikanalizdir. Psikanaliz çok önemli. Psikanalizin de varoluşçulukla ilişkisi vardır. Somut insanın incelenmesi sorudur. Ve şiir alanında, sanat alanında gerçekten de büyük etkisi olmuş, daha sonra modern dünyanın duyarlılığına damgasını vurmuş olan bir hareket, akımdır.

Marksizimde birey sorunu

S.B.: *Burada bir şey sorabilir miyim? Genel olarak Marksizmin tek insanı fazla önemsemediği, ele almadığı söylenir. Acaba bu eksikliği siz de duydunuz mu ve bunu kapatmak gibi bir şey var mı bu yöneltinizde?*

S.H.: Doğru. Bunu, ben kendi çapımda duydum ve aslında Marksizm ve psikanaliz, varoluşçuluk, yapısalcılık arasında ilişki kurma çabaları da bu eksikliğin hissedilmesidir. Doğrudur. Fakat şunu unutmamak lazım. Engels, "Biz, şimdiye kadar sadece ekonomik etkinliğin insan toplumunu ve yaşamını nasıl belirlediğini söyledik," diyor. "Yani sadece işin formel kısmını söyledik. Aradaki aşamaların" ya da dolayım diyelim, o kelimeyi kullanmıyor ama aradaki zincirin halkaları yani, "bunların üzerinde duramadık," diyor. "Çünkü vaktimiz yoktu. Ve başka şeye yöneldik," diyor. Şimdi bazıları onlar bunu istemediler de, görmediler gibi bir şey çıkarır. Zaten başka sorular da vardır bu şekilde, altyapı üstyapıyı belirler. Bu düz çizgi halinde A'dan B'ye giden bir belirlenme midir? Mesela kendileri bunun tersini söylüyorlar. Üstyapı da altyapıyı belirli bir ölçüde etkiler. Diyalektik düşünce A'dan B'ye gitmez. Şimdi bunu söylediler, bunun anlamı: Diyalektik düşüncede mutlaka B, A'ya dönecek A'yı zenginleştirecek. Hayatta böyle olmuştur. Gerçek düşüncede de böyle olmuştur. Tabii, birtakım karşı-propagandalar, anlayamamalar var. Bunların sonucudur. Hegel'le ilişki anlaşılmayınca böyle bir sonuç doğabilir. Bütün sorun buradan çıkıyor. Bir de daha sonra belli şartlar dolayısıyla Sovyet Rusya'da Marksizm-Leninizm başta yaratıcı uygulama olduğu halde sonra dondurulması, kalıplaşması söz konusudur, bu da anlaşılabilir. Çünkü bütün dünya başına çullanmış. Tek ülkede sosyalizm kurulması daha önce Marx tarafından öngörülmemiştir. Yeni şartlarda bu şekilde kullanılıyor Lenin. Tabii, gittikçe içine kapanması. Diyalektik materyalizme indirgenmiştir. Henri Lefebvre, Marx'ın yazılarında diyalektik materyalizm sözünün olmadığını saptamıştır. Diyalektik materyalizmi, Stalin dönemi düşünürleri dört maddeye indirgemişlerdir, özet haline getirmişlerdir. Bir nevi skolastik hale gelmiş. Bunun Marksizmle, Marksizmin özünü bir ilgisi yoktur. Fakat anlaşılabilir bir şey. Mücadele içinde hayatta kalmak için böyle şeyler oluyor.

S.B.: Marksizmde birey sorununu, ferdin yerini konuşuyorduk...

S.H.: Evet. Gerçekten de Marksizmde, sözünü ettiğim gibi, Engels'in açıkladığı şekilde eksik kalan yerler var. Bunlar, onların yaşadıkları dönem ve yaptıkları mücadeleler dolayısıyla anlaşılabilen şeyler. Yani, iki devrimci düşünürün, bütün insan ve toplum sorunlarını çözmesi, dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş. Böyle bir şey olmaz. Ama eksik olan şeyi görmek de Marksistlere düşer. Birey meselesi tabii çok önemli. Birey meselesiyle beraber sosyal psikoloji meselesi var. Şimdi burada aradaki halkalar, demin sözünü ettiğim, benim varoluşçuluğa ilgi duymamla ilgili olduğu için söylüyorum. O halkaları görmek lazım. Ve onu görmek isteyen düşünceler, ki ayrı bir felsefi anlayıştan gelmesine rağmen, çok önemli. Bu halkalar, belli açılardan metafizik bazı temellerden hareket eder, idealist bir yapısı var. Ama mesela sosyal psikoloji çalışmaları da var, tamamen bilimsel şeyler. Orada somut insanın psikolojisinin, tinsel dünyasının nasıl oluştuğu açıklanıyor. Onlar da tabii çok ilginç şeylerdir. Sonra sanat meselesi var, edebiyat meselesi var, nasıl etkiler insanları, onların somut varlığını nasıl etkiler? Birçok sorun var. Bunlar aradaki halkalardır. Ekonomik yapının insan bilimini belirlemesi bu halkalardan geçiyor. Tinsel hayat bakımından alırsanız gene aynı şey. O zaman da Freudizm, psikanaliz önemli. Bunlarla hesaplaşma düşüncesi; bence hesaplaşma gerekir, diye düşünüyorum. Düşünen başka çok insan var. Beni varoluşçuluğa ve psikanalize, bir de edebiyata... Bu açıdan ancak anlam taşıyan gerçek edebiyat ürünleri beni ilgilendirir...

Freud ve Psikanaliz

V.T.: Hocam, az önce Gerçeküstücülük Antolojisi'nde kalmıştık. İki ciltlik antoloji çevirinizden sonra 1963'te Freud'dan Cinsiyet ve Psikanaliz, 1964'te de Psikanaliz Açısından Edebiyat çeviriniz var. Bunlarda sizi çeken şey neydi?

S.H.: Daha önce söylediğim gibi, gerçeküstücülük de Freudculuk da, bir bakıma somut bireye ilişkin düşünceleri birlikte getiriyor, Klasik Marksizmin eksik bıraktığı yerleri tamamlıyor gibi. Ama herhangi bir bilimsel çalışma da bunu tamamlayabilirdi. Gerçeküstücülükte ve Freudculukta ilginç olan yan,

her ikisinin de non-konformist olması, yani düzene karşı hareketler olmasıdır. Daha evvel de sözünü ettik; gerçeküstücülük özgürlüğe, isteğin, sevginin sınırsız gerçekleştirilmesine yönelik bir harekettir. Çıkış kapısı budur. Buna değinmiştim; Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük yıkım, bütün değerlerin paramparça olmasına yol açmıştır. Batı'nın kendisi hakkında söylediği sözlerin hepsinin yalan olduğunun ortaya çıkması. Şimdi bunlar ve tabii Marksizmin bambaşka şekilde yaptığı eleştiriler... Freud'a gelince, gerçekten de ileri sürdüğü öğreti, klasik psikolojiye karşıdır. Yani bu klasik psikoloji, "ben psikolojisi". Ve bütün toplumun, kendisine empoze ettiği şu ya da bu yolla kabul ettirdiği düşüncelerle sınırlı kalan bir ben'dir bu. Kendi bireysel varlığının daha başka katmanlarını bilmiyor. Oysa bilindiği gibi Freud'un en önemli yanı temel insan ruhunun... Freud insan ruhunun, ki bunun için Yunanca psike sözcüğünü kullanır, zaten Freud, Yunanca ve Latince terimler kullanır, niye? Çünkü yeni bir öğreti ileri sürdüğünüz zaman eskisiyle karışmasını diye yeni düşüncenizi yeni terimlerle anlatmak durumundasınız, yeni terimler kullanmak yanlış anlamaları ortadan kaldırıyor. Felsefe de de bilimde de böyledir.

Bu bile ufak çapta, dil açısından ufak bir değişiklik. Birçok alanda görülüyor. Felsefede de görülüyor. Örneğin, Russell hep Yunanca terimler kullanır, kendi terminolojisine getirdiği yeni yanı açıklamak için. Şimdi burada dil meselesinin ötesinde, kurulu düzene karşı olan yani bir ölçüde devrimci yan taşıyan bu iki öğreti, bu nitelikleri dolayısıyla benim dikkatimi çekmişlerdir. Ve bunlar, her ikisi de, birey alanında olduğu için ve bireyin gerektiği gibi Marksizm tarafından ele alınmadığı için buradaki çözümler, ileri sürülen düşünceler çok ilginç oluyor. Ayrıca kendinde ele alındığı zaman tabii apayrı bir dünya olduğu, özellikle cinselliğe değindiği biliniyor. Cinsellik zaten Batı toplumlarında ve genellikle büyük dinlerin etkisindeki toplumlarda, en fazla sınırlandırılan, üzerinde en fazla yalan söylenen ve dolayısıyla insanların, bireylerin beynini şu veya bu şekilde süngerleştiren bir konudur. Çünkü bunun nedenleri var, tabii ve cinsellik, cinselliğin getirdiği ilişkiler ve bunların resmi görünümüleri, örneğin hukuki görünüm olarak evlilik, edebiyatta aşk meselesi, al-

datmacaları içinde taşır ve bu aldatmacalar kurulu düzenin işine yarayan aldatmacalardır. Hem kurulu düzen tarafından yaratılmıştır hem de onun işine yarar. Yani tamamen ideolojik, Marksist anlamda ideolojik yapı söz konusudur. Şimdi Freud buna karşı çıkıyor ve demin söylediğim gibi, “ben” psikolojisini bir yana iterek, derinlikler psikolojisi ya da meta-psikoloji, yani psikoloji ötesi... Bir insan ruhu şeması diyelim, yapıyor. Bu alanda kullanılan teknik terim, *topik* terimidir. Yani insan ruhunun katmanlarını anlattığı, onu dile getiren yapıya *topik* deniyor. Ne diyor? “Önce” diyor ki, en altta “id” var. Bilinç dışının bütün malzemesi orada depolanmıştır. Bunlar toplumsal baskıların etkisiyle oraya depolanmışlardır. Meşhur bastırma terimidir. Onun üstünde “ego” var, yani “ben”. Normalde psikolojide karşı çıktığı şey bu ama onu kendi açısından koyuyor, tabii. Ve onun üstünde de “süper ego”, yani toplumsal yapının alanı, bireyin toplumda bir kişi olmasının basamağıdır. En altta olanın etkisi hepsinden fazladır. Altta bastırılmış olan malzeme toplumsal kısıtlamalar ya da yönlendirmeler ve normlarla enerjisini ve yapısını değiştirerek yüceltir, süblimasyona uğratar. Hem toplumda olanları anlatıyor hem eski psikolojiye karşı geliyor. Bu, dışarı çıkarken, yani süper egoda oluşurken, insanda yine ilkel bazı eğilimler kalır; mesela savaş. Tamamen değişik bir açıklama ve daha önce yapılandan çok farklı. Dediğim gibi, başkaldıran, non-konformist tarafı var, müthiş eleştiriler getiriyor. Sürrealizm zaten doğrudan doğruya karşı çıkıyor. Ama, o da bilinç dışının boşaltılması üzerinde, yani özgürlük üzerinde. Kısacası iki öğreti de, özgürlüğe kendileri açısından, kendi yolunda yönelen öğretilerdir. Beni ilgilendiren yanları bunlardır.

V.T.: Hocam, az önce sözünü ettiğiniz çevirilerin yanında 1963 yılında Schopenhauer'dan çevirdiğiniz Aşkın Metafiziği var. Onun felsefesi üzerine yaptığımız bir değerlendirme yazınız da var. Aşkın Metafiziği'nin yukarıdaki düşüncelerinizle bir ilintisi var mı?

S.H.: Schopenhauer ilginç bir filozoftur. Zamanında pek üzerinde durulmamış ve önemsenmemiştir bir filozoftur. Ancak altmış yaşlarından sonra ün kazanıyor. Üniversitede ders verirken ders saatlerini Hegel'in dersleriyle aynı saate denk getiriyor. Çünkü Hegel'den nefret ediyor. “Birahane sahibi suratlı herif”

diyor Hegel için. Aynı saatte Hegel'in dersinde salon dolmuş dışarı taşıyor. Schopenhauer'ın dersine dokuz kişi gelmiş. Bunun üzerine bırakıyor doçentliği. İlginç bir adam. Schopenhauer insandaki duygu dünyasını, içgüdüler dâhil, Freud'un "id" dediği bilinçdışı şeyler üzerinde duruyor ve metafiziğinin temelinde istek ve irade var. İrade ve istek kelimeleri arasında bir geçiş var... Schopenhauer diyor ki: "Bütün varlıkların temelinde kör bir irade vardır. Kendini gerçekleştirmeye yönelen irade." Bu irade nasıl gerçekleştiriyor kendisini? İdelere, formlara uyarak. Schopenhauer'da içgüdülerin, isteklerin vurgulanması var. Şimdi kör irade insanı belirliyorsa, insanın davranışlarında manevi değerler, tinsel alan bakımından ne gibi önemi var? *Aşkın Metafiziği*'nde somut olarak açıklar. Diyor ki: "Aslında aşk meşk denen meselelerin altında türlerin devamı vardır. Yani insanoğlunun zürriyetinin devamıdır." Ama insan bilincinde onu yanıltarak yansıtıyor. Şimdi bu çok ilginç. Freud'a çok yakın bir düşünce. Bir de kendini kandırma var, Bovarizm var. Birçok mutsuzluğumuzun, aldanmamızın, zavallılığımızın nedeni de budur. O da bir bakıma gerçeküstücülük, Freudculuk gibi öğretilerin bir nevi temelinde (kaynağında) olan bir düşündürüdür. Ayrıca edebiyatçıları çok etkilemiştir; Dostoyevski vb. Bir de Almanca'yı çok iyi kullanan bir yazar olduğu söylemek lazım. En büyük yazarlardan biridir.

Marx, ideoloji dediği zaman belli bir zümrenin ya da zümrelerin çıkarları yönünde ürettikleri, hatta salgıladıkları birtakım düşünceler topluluğunu kasteder. Bu düşünceler topluluğu, o sınıfın ya da zümrelerin gerçek çıkarlarını örten ve başka türlü gösteren şeylerdir. Yani bugün resmî ideoloji dediğimiz şeyde de bunu kastediyoruz. Çünkü resmî ideolojide, o ideolojiyi ileri süren sınıfın gerçek varlığı ve yöneldiği amaçlar görülmez, başka türlü gösterilir. Bütün mesele burada. Şimdi bunun iç yüzünü ortaya çıkaran da Marksist düşüncedir. Şimdi burjuvazi ve burjuvazi ideolojisinin hem ekonomi alanında yaptıklarını olumlu ama hem de kendisi hakkında söylediklerini, insanlara yaymak istediği düşünceleri karşılaştırırsanız, bu aradaki şeyi görürsünüz. Yani hiçbir zaman burjuvazi iddia ettiği amaçları gerçekleştirmiş değil. İnsanların eşitliği, özgürlük, kardeşlik, bunlar bur-

juvazinin ideolojisinin kavramlarıdır. Gerçi insanların da ideali olarak kalır. Ama o sınıfın uygulamaları, praksisi yani, hiçbir zaman o amaca yönelik değil.

S.B.: *İdeoloji o zaman negatif bir şey ifade ediyor.*

S.H.: Gayet tabii. Ama bugün herkes o ideolojiyi kullanır. Çünkü geçmişte... Bu da bir aldatmaca. Ve burada yabancılaşmalar var tabii dikkat ederseniz. Siz yanlış bir şeyi gerçek ya da doğru gibi kabul ettiğiniz anda o düşünce size hâkim olur; beyninizden kaçıyor ve sizi belirliyor. Aynı, ekonomik ürünlerin elden kaçıp insanı belirlemesi gibi. Bu da fikir alanındaki yabancılaşma.

Bu konuyu dil açısından da kısaca ele almıştık. Şimdi hangi açılardan ele alacağız? Dil ve çeviri açısından, bizde dil ve çeviri açısından... Evet, Türkçenin Osmanlıcadan sonra geçirdiği macerayı biliyoruz. Cumhuriyet döneminde, bir yandan yazarlar Türkçeyi kendi yöneldiği çıgırlar içinde geliştirmeye çalışıyorlar. Öte yandan siyasal ideolojinin dayattığı bir dil anlayışı da var. Çeviri alanına da yansımıştır, bu ikilem. Bir kısım çevirmen, ki belli bir dönemde biz de öyle düşünüyorduk, Osmanlıca terimleri bırakırsak halk daha iyi anlayacak diye. Tabii bu düşünce ideal bir düşünce olması açısından doğrudur. Ama somut olarak bilim yanlılığı açısından doğru olduğu söylenemez. Sonra da anlamış olduk. Çok başka arkadaşlarımız, yazarlar, fikir adamları da... Edebiyat çevirileri özellikle canlı dile çok yakından bağlanmak zorundadır. Çünkü edebiyatta ya da şiirde bir sözcüğün sadece kavramsal anlamı değil, yaptığı çağrışımlar, uyandırdığı duygular, heyecanlar, beklentiler, hatıralar söz konusudur. Ve yazar ya da şair bu şekilde kullanıyor dili. Bu bakımdan öz Türkçe dayatmacılığı aslında edebiyat çevrelerinde kötü sonuçlar vermiştir. Ama pek de fazla değil. Çünkü bu çeviriyi yapan insanlar resmî dil anlayışının yeterli olmadığını hissediyorlardı. Özellikle şiir çevirisinde hele hiç mümkün değil bu. Ama eski sözcükleri de kullanmak pek mümkün değil. O zaman ne yapacaksınız? Dilin nabzını tutmanız lazım. Neler hâlâ yaşıyor ve yaşayan kelimenin yerine suni olarak herhangi bir kelimeyi kullanmak doğru değildir diye düşünmek gerekir. Ve bu doğru bir düşüncedir. Çeviride bu sorun ortaya çıkmıştır. Hele felsefe çevirisi

söz konusu olduğu zaman bu daha da belirgin şekilde görülür. Çünkü felsefe çevirilerinde sözcüklerin pek önemi yok ama terimlerin önemi var. Çünkü felsefe bir terminolojidir. Yani teknik bir dildir. Yani teknik dil ne demek? Kullanılan bir terim kavramına bire bir tekabül etmeli, ona denk düşmeli. Dolayısıyla, terimlerin seçimlerinde titizlik göstermek lazım. Eğer bu titizliği göstermezseniz, bir felsefe çevirisinde başarılı olmanız mümkün değildir. Ama demin sözünü ettiğim öz Türkçe eğilimi genellikle kabul edildi. Ya da istenmeden kabul edildi vs... Bunlar birtakım terimlerin kullanılması gerektiği düşüncesi yarattı. Oysa biraz geriye dönüp Osmanlıca felsefe terminolojisine baktığı zaman orada çok sağlam bağıntılar kurulduğu görülür, yani kavramla terim ve terimle kavram arasında. Ne var ki, Osmanlıca terimler de yaşayabilirliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Ama bugün bile bazı terimler vardır, onlar yaşayabilmişler ve bu güne kadar kalmışlardır. Bununla birlikte Osmanlıca felsefe terminolojisi kısıtlıdır. Tabii, hem tarihsel olarak kısıtlı hem de genellikle Osmanlıcanın ölümüne koşut olarak da yavaş yavaş ortadan kalkmışlardır. Bu durumda, Türkçede felsefe terminolojisini canlı dili göz önünde tutarak gerçekleştirmek, daha doğrusu geliştirmek gerekiyor. Bu konuda çok çaba harcanmıştır ama yine de öz Türkçecilik eğilimi dolayısıyla belli ölçüde bir kargaşa ortaya çıkmıştır. Bir de şu var. Öz Türkçecilik eğilimi, herkes istediği terimi kullanır, yani Türkçe sandığı terimi kullanır gibi, bir yanlış anlamaya da yol açtı. Dolayısıyla, aynı terim üzerinde birçok öneri ileri sürüldü ve bu, kargaşayı daha da artırdı. Bütün bunlara rağmen, gerçek felsefecilerin yaptığı çevirilerde ya da yazdıklarında Türkçe felsefe terminolojisinin yavaş yavaş yerine oturduğunu görüyoruz.

V.T.: Hocam, J. Moch'un Sosyalizme Giriş kitabını Doğan Avcıoğlu ile birlikte Türkçe'ye çevirmişsiniz. Yine 1964 yılında Engels'ten Sosyalist Düşüncenin Gelişmesi, I. Murdoch'tan Sartre: Yazarlığı ve Felsefesi çevirileriniz var. 64 yılındaki çeviriler bu kadar...

S.H.: Evet. Şimdi Doğan'la yaptığımız kitap, Doğan. Türkiye ile ilgili birtakım belgeler ekledi, çeviriye katkı yapmadı. O metni ben çevirdim. J. Moch sosyalist bir milletvekilidir. Yani sosyal-demokrasi çerçevesinde yer alan bir insan. Bunun ama-

cı şuydu: İlk defa Türkiye’de sosyal-demokrasiyi doğru dürüst anlatan bir kitabı okura iletmek, sunabilmektir. Doğan’ın koyduğu belgesel bilgiler de verdiği belgeler de tabii bir bakıma ilginçtir. O zamanki Türkiye’nin durumunu gösterir. Bu didaktik bir kitaptır. Sosyal demokrasiyi öğreten ya da açıklayan bir kitap. Ondan sonra Engels’in *Sosyalist Düşüncenin Gelişmesi* adlı kitabı doğrudan doğruya Marksizmin iki büyük temsilcisinden birinin kitabıdır. O kitap da Marksizmin temel ve felsefi meselelerinden çok ütopyacı Sosyalizm ile bilimsel tarih ve Marksizm diyelim ya da tarih anlayışını ardarda açıklayan ve böylece arasındaki bağıntıyı ve bir açıdan da tabii bağdaşmazlıklarını gösteren bir kitaptır. Ve çok ünlüdür, çok etkili olmuştur. I. Murdoch’tan çevirdiğim kitap da yine benim Sartre’a olan ilgimin devamının bir örneği gibidir.

V.T.: *Hocam, bir yıl sonra, 1965’te de Garaudy’dan Jean-Paul Sartre ve Marksizm ile Sosyalizm ve Ahlak adlı kitapları çevirmişsiniz...*

S.H.: Evet, *Jean-Paul Sartre ve Marksizm* diye çevirdiğimiz kitabın asıl adı *Sartre’a Sorular*, “*Questions à Sartre*”dır. O zaman, bu konu çok tartışılan bir konuydu, hatta toplantılar yapılıyordu. Çünkü Sartre’ın Marksizmi belli bir yere kadar benimsediği bilinen bir şeydi o tarihlerde de. Ama bazı konularda, Sartre Marksizmin genel kuramına karşı çıkıyordu. O da Sartre’ın felsefesi açısından tutarlı bir karşı çıkıştır. Asıl doğada acaba diyalektik geçerli midir, sorusudur burada tartışılan. Yani tarihte geçerli olduğunu Sartre kabul ediyordu ama doğada geçerli olduğunu kabul etmiyordu. Aslında bu anlaşılır bir şeydi. Çünkü varoluşçu düşünce doğrudan doğruya insanla ilişkilidir. Ve diyalektik gelişmeyi insanda bulur. Niçin? Çünkü insan proje yapan bir canlıdır. Bu projesiyle dış dünyayı ve toplumu diyalektik olarak değiştirir. Yani diyalektik olarak değiştirme olması için bir proje olması lazım, yani başka bir şekilde ortada olmayan, düşünülen ve gelecekte olan bir şey olması lazım. Bunu da ancak insan düşünür. Varoluşçuların bu düşüncesi gerçekten de belli bir ölçüde geçerli ve doğrudur. Nitekim Alexandre Kojève de bu açıdan Hegel’in felsefesinin ya da görüşünün diyelim, sadece tarih için geçerli olduğunu ve doğa için geçerli olmasının söz konusu

olmadığını söylüyor ve dolayısıyla kendi felsefesi, felsefi görüşü açısından ikili, düalist bir ontoloji yapmak gerekir diyor; birisi insana ve tarihe ait olan, öteki de doğaya ait olan. Ama Kojeve aynı zamanda şunu söylerdi. Bu tartışmaya giren birçok filozofun söylediği gibi, "İnsan dünyası, yani tarihle doğa birbirinden tamamen ayrıdır," da demiyor. Diyor ki: "İnsanın eylemleriyle, olumsuzlamalarıyla yarattığı insan ve toplum dünyası, yani kültür dünyası, yani tin denilen şey doğa içinde olmuştur. Yani doğadan, insan doğadan özgürleşerek ancak bu dünyayı kurabilmiştir ama doğaya dayanarak." Şimdi bu, demin sözünü ettiğim tartışmaya giren birçok düşünürün, ileri sürdüğü görüşlerden farklı. Bu açıdan, Sartre'ın ne cevap vereceği tabii ilginçti bu tartışmalarda. Demin de söylediğim gibi, hem Sartre'ın düşüncesi hem Marksizm beni çok yakından ilgilendirdiği için bu çevirinin yapılması gerektiğini düşündüm.

Garaudy'nin *Sosyalizm ve Ahlak*'ına gelince, bilindiği gibi Marksizmde ahlak sorunu, tıpkı estetik sorunu gibi, çok fazla geliştirilmiş değildir. Tabii birçok ipucu vardı. Fakat başlangıçta, yani Marx'ın ve Engels'in eserlerinde bu konular fazla yer almıyor ama çok ilginç değinmeler var. Daha sonraki Marksistler bunun üzerinde çalışmışlardır. Garaudy'nin bu kitabı sözünü ettiğim değinilmemiş sorunları bir yer kadar ele alması bakımından tabii ilginç bir çalışma gibi görünüyordu ve bir bakıma öyledir. Dolayısıyla, bunu çevirmenin gene Marksist düşüncenin açıklanması açısından yararlı olacağını düşündüm.

V.T.: Hocam, yıl yıl çevirilerinizi takip ediyoruz. 1966 yılındayız. Altmış altı yılında Marx'tan Türkiye Üzerine ile Marx ve Engels'ten Sömürgecilik Üzerine adlı çeviri kitaplarınız var...

S.H.: Evet, *Türkiye Üzerine*. Çünkü tabii daha önceki konuşmalarda belirttiğim gibi, bizi çok ilgilendiren bir konu. Türkiye'nin, Osmanlı'nın ekonomik yapısının, dolayısıyla sosyal psikolojik yapısı, üstyapısı nedir? sorusu. Yani tamamen özel bir soruya cevap vermek için bizim yaptığımız araştırmalar içinde Marx'ı okurken ortaya çıkmış olan metinlerin çevirisidir. Bunlar makalelerdir, kitap değildir ve Marx'ın *Toplu Eserler*'inde "Şark meselesi" diye geçer. Bunların çoğu dergilere yazdığı yazılardır. Çünkü o zaman "Şark meselesi" çok önemli. Yani Osmanlı'nın

akıbeti demektir. Orada Engels'in de mektuplaşmalarında Marx'a aktardığı bazı bilgiler var. Ve genel olarak bu konuya felsefi ve sosyolojik olarak fazla değinmedikleri halde ama politik olarak değindikleri halde, felsefi ve sosyolojik bazı temel açıklamalar görüyoruz. Mesela Engels'in mektubundadır sanıyorum. (*Marx'ın mı yoksa. SH*). *Türkiye Üzerine*. Yani sorun şu: Marx'ın ne düşündüğü ve tabii onunla ilişkili olarak Engels'in ne düşündüğü, Doğu toplumları ve özellikle de Yakın Doğu toplumları üzerine, yani bizim de içinde bulunduğumuz yöreyle, bölgeyle ilgili açıklamalar. Bunlar tabii bizim için çok aydınlatıcıydı. Ayrıca o kitapta Rusya ile ve Çin'le ilgili bazı bölümler de var. Bazı açıklamalar da vardı. Onlar da daha sonra olabilecek olan şeyleri göstermesi açısından çok ilginçti. Bu, Attila Tokatlı ve beni çok ilgilendiren ve Kemal Tahir'i de ilgilendiren bir konu olduğu için bu kitabın çevrilmesine karar verdik ve çevirdik.

Marx ve Engels'in *Sömürgecilik Üzerine* kitabı, konusu dolayısıyla her zaman güncel olan yazılar topluluğudur. Tabii, o dönemlerde yeni sömürgecilik tartışmaları var. Özünü değiştirmeden sömürgeciliğin dünyanın yeni durum ve koşullarına uyarlanması ve ona göre politikalar izlenmesi sorunu vardı. Ama bunu tabii Marx ve Engels bilmiyorlardı. Çünkü o dönemde, yani çevirilerin yapıldığı o yıllarda yaşamadıkları için, o açıdan birtakım değerli ipuçları vereceği düşüncesiyle çevrilmiştir o kitap. Gerçekten de orada ilginç metinler vardır.

V.T.: Hocam, 1968 yılında Marx ve Engels'den Alman İdeolojisi ve Henri Lefebvre'den Marx'ın Sosyolojisi çevirileriniz var...

S.H.: Alman İdeolojisi Marx ve Engels'in felsefi gelişiminde çok önemli bir kavşak noktasını temsil eder. Daha evvel Marx'ın 1844'te yazdığı ekonomi ve felsefe *El Yazmaları*'nda Marx, Hegel ile belli bir ölçüde hesaplaşmaya girişmiştir. Ama Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde hem Hegel'le hem de sol Hegelciler ile hesaplaşmaya girişiyorlar. Feuerbach da dâhil, Max Stirner de dâhil... Ve böylece, Hegel karşısında kendi duruşlarını, tavırlarını daha belirginleştiriyorlar. Bu bakımdan kitap çok önemlidir. Yani felsefi gelişme açısından temel bir metindir. Bu kitapta, bu sözünü ettiğim eleştirilerin yanı sıra tarih biliminin önemi yani tarihselci anlayış ve ideolojilerin Marksizm açısından ne anlam

taşıdıkları belirtilmiştir. Bu ayırım Marksizm'in kendi özel karakterinin belirlenmesini de birlikte getirir. Yani daha sonraları, bugün de ideoloji denince siyasal bir işlevi olan düşünce topluluğu anlaşılır. Bu çok geneldir. Tabii, Marksizm de böyle bir işlevi olduğunu söylüyor. Ama aynı zamanda ideolojilerin belli bir sınıfın ya da belli birtakım zümrelerin ürettiği fikirler olduğunu ve bunun o toplumun gerçeklerini çarpıttığını da söylüyor. Marx ve Engels şunu söylüyorlar: "Marksizm bir ideoloji değildir. Çünkü Marksizm bilimsel temellere dayanan bir araştırmadır ve o araştırmadan çıkarılabilecek genel birtakım açıklamaların toplamıdır. Yani bir dünya görüşü, bilimsel bir görüştür." Bu çok önemli bir nokta. Bu kitapta çok açıkça ortaya konmuştur. Henri Lefebvre'e ve *Marx'ın Sosyolojisi* çevirisine gelince. Henri Lefebvre Fransa'da Marksizmin en has, en otantik temsilcilerinden biridir. 1958'de *Marksizmin Güncel Sorunları* kitabıyla Ortodoks Marksizmin eleştirilmesine ve yeni birtakım yollara, birtakım bilimsel yollara yönelinmesinde önemli bir rol oynamış bir insan. Ama gene Marksist temellere dayanarak. O bakımdan Lefebvre'in yazmış olduğu *Marx'ın Sosyolojisi* kitabı benim için çok ilginçti. Burada dikkat edilecek olursa Marx'ın sosyolojisi diyor. Biraz önce söylediğim konuyla ilgilidir bu. Yani Marksizmin felsefi bilimsel bir görüş olduğu düşüncesinden hareketle yazılmış bir kitap. Ve Marx'ın kendisinin geliştirmedeği sosyoloji kitabı ve bilim olarak, sosyoloji ya da sosyolojik olarak nasıl araştırmalar yapılabilir konusunda geliştirmedeği düşüncelerini, kendisi yani Lefebvre daha ileri götürmeye çalışıyor. Bu bakımdan da gerçekten ilginç ve önemli.

V.T.: Hocam, 1969 yılında Isaac Deutscher'in *Stalin biyografisini* çevirdiğinizi görüyoruz.

S.H.: Evet. Tabii, Stalin birçok şekilde tanınmıştır ve değerlendirilmiştir. Ve bu bir tarih süreci içinde olmuştur. Tabii, başka türlü de olamazdı. Dolayısıyla, hakkında çok farklı görüşler ve değerlendirmeler ileri sürülen bir insan. Destalinizasyon'dan sonra bambaşka bir Stalin portresi ortaya çıkıyordu. Ama daha evvel de yaptığı bazı şeyler biliniyor. Bu durumda, tabii Stalin gibi tarihte çok önemli rol oynamış bir insan hakkında yazılmış nesnel bir kitabın (bilimsel demek istiyorum, tabii ne kadar olur-

sa) çevrilmesinin yararlı olacağını düşündüm. Hem hakkında bilgi edinmek hem hakkında verilen değer yargılarının ne olduğunu anlamak açısından. Yazarı Isaac Deutscher, Troçkisttir, fakat çok ciddi bir bilim adamı. Kitabı bütün ayrıntılarıyla ve hesabını veremeyeceği hiçbir şeyi söylememecesine yazılmış bir kitap. Stalin'in baskıcı yanını da anlatıyor ama Sovyetler Birliği'nin inşasında oynadığı rolü ve Nazilerin yenilmesinde böylece dünya tarihindeki rolünü de anlatıyor. Çünkü, bilindiği gibi, Batılı müttefikler, Nazilerle Sovyetleri karşı karşıya bıraktılar, birbirlerini kırsınlar diye. Tüm mesele buydu ve katiyen ne yardım ettiler ne desteklediler belli bir süreye kadar. Fakat hesapları tutmadı. Bu sefer Kızıl Ordu, Batı'ya doğru inmeye başlayınca, tabii onlar da siyasetlerini değiştirdiler. Şimdi bu kadar karmaşık olaylar içinde bir insan. Tabii dolayısıyla bunun hakkında nesnel bilgiler edinmek gerekir. Gerçekten de Deutscher'in kitabı bu konuda yazılmış çok iyi bir kitap. İnsana bu konulara bakışını, yani İkinci Dünya Savaşı, Sosyalizm, Sovyetler konusunda gazeteler, söylentiler ya da anti propagandalarla çizilen resmin ötesinde ve bir başka felsefedeki bakış açısını anlama olanakları sunan kitap.

V.T.: Hocam, 1969'dan sonra uzun bir süre çeviriye ara vermiş görünüyorsunuz. 1983 yılında J. P. Sartre'dan Sözcükler, 1992'de Michel Foucault'dan Ders Özetleri, 1993'te yine Foucault'dan Bu Bir Pipo Değildir, 1996'da Diderot ve d'Alembert'den Ansiklopedi, 1998'de Bazin'den Sanat Tarihi (ortak çeviri), ve 2000'de Alexandre Kojève'den Hegel Felsefesine Giriş, 2004'te Gérard de Nerval'den Doğu'da Seyahat.

S.H.: Evet. Sartre'ın Sözcükler'i, Sartre'ın hayatını anlatıyor. Tabii çok ilginç bir kitap. Benim Sartre'a hayranlık duymamın sonucudur. Foucault ise son dönemin ilginç bir düşünürü. Çok geniş bilgisi olan, hem felsefi hem bilimsel açıdan çok yüksek düzeyde olan bir insan. Ve son yirmi, otuz yıldaki Fransa'da ortaya çıkan akımlarla yakından ilişkisi vardır: Yapısalcılık vb. gibi. O açıdan, dikkatleri üzerinde toplamış olan gerçekten de nitelikli kitaplar yazmış. Yani bu benden istediği zaman çevirdim. Hem beni ilgilendiren hem de karşı tarafın istediği kitaplar olarak. Ansiklopedi'ye gelince; Diderot ve d'Alembert'in başında bulunduğu ama o dönemin en büyük düşünürlerinin de katıl-

muş olduğu bir girişim, yazılarıyla tabii. Yazarlar arasında Jean-Jacques Rousseau var, Voltaire var, d'Holbach var. Bilindiği gibi büyük Fransız Devrimi'ni hazırlayan hareketin kaynağı da Ansiklopedist harekettir. Bu düşünürler Ansiklopedistler diye anılırlar. O açıdan ilginç. Felsefe açısından da çok ilginçtir. O zamana kadar Fransız felsefesine hâkim olan Descartes'çı diyelim, rasyonalist düşünceye karşı bu düşünürler John Locke'tan hareket ederler. Locke'un amprisizminden hareket ederler. Yani bilime, tekniğe, sanayiye ve bunların vurgulanmasına, bu harekete çok büyük önem veren, başka bir şekilde söylemek gerekirse, çağın değişimleri üzerinde duran insanlardır. Bunların daha sonra kesin sonuçlar vereceğini anlamış olan insanlardır. Nitekim ondan sonra Fransız Devrimi oluyor. Toplumsal ve siyasal alanda insanlık tarihinin gördüğü en büyük olaylardan biri ve daha sonra da Sanayi Devrimi başlıyor. Bunlar, daha sonraki bütün dünyanın çehresini belirlemiş olan olaylardır. Bu bakımdan Aydınlanma Hareketi ve onun temsilcileri, yani Ansiklopedistler büyük önem taşır. Ama Aydınlanma felsefesinin daha sonra geçirdiği macera ayrı bir konu. Yani çeşitli anlaşılmaları var Aydınlanma felsefesinin. Almanya'da mesela bambaşka bir şekilde gelişir; Rousseau kanadından gelişir ve romantizme doğru gider. Başka yerde rasyonalist ve dogmatik düşünceler doğru ve insanı sadece bir akıl varlığı olarak gören bir görüşe gider. Bunların sonuçları da farklı tabii ama bunlardan Ansiklopedistler sorumlu tutulamaz. Daha sonra çok uygulamalar var. Bizde de var. Bizdeki aydınlanmaya bakarsanız o zaman aydınlanmanın başına neler gelmiş görürsünüz. (Gülüşmeler)

Evet. Germain Bazin'in *Sanat Tarihi* ilginç bir tarihtir. Bazin o zaman morfolojik denen bakış açısına sahip, daha sonra struktüralizm diye anılıyor. Zaten sözcükleri anlamı bakımından da birbirine çok yakındır. Morfoz veya morf şekil demek. Ve sanat eserlerini bu açıdan ele alıyor. Ama sadece burada kalmıyor. Yani mutlak bir formalist de değil; toplumsal nedenler, tarihsel koşullar da onun için çok önemli. Bu açıdan, beni ilgilendiren bir kitaptı. Sosyal Yayınlar'ın sahibi ve yöneticisi dostum Enver Aytekin bu kitabı isteyince çevirdim. Gerçekten de hoşuma giden bir çalışma oldu.

Kitaplar

V.T.: *Hocam sizin telif yazılarınıza baktığımız zaman, özellikle felsefe ve edebiyat yazılarınız, aşağı yukarı aynı yıllara rastlıyor; 1962'de başlayan yoğun bir yazı faaliyetiniz var. 1966'da Diyalektik Düşüncenin Tarihi, 1970'te Felsefe El Kitabı. Sonra öteki yazılarınız toparlanıyor. 1993 yılında Edebiyat Yazıları, Felsefe Yazıları olarak iki ayrı kitap Yapı Kredi Yayınları'nda yayımlanıyor. Şimdi yazılarınıza dönecek olursak, 1962'den başlayarak, sizi bu yazıları yazmaya iten genel problemler nelerdir, bunlardan söz edebilir misiniz?*

S.H.: Tabii. Daha önce de kısaca değinmiştik. Beni asıl ilgilendiren sorun yaşamla ilgili, yani belli bir toplumda, belli bir düzende ne olup bitiyor ve nasıl olup bitiyor? Bunun aslı nedir? Ve bu sadece sosyolojik açıdan bir bakış değil, etik tarafı var. Yani birtakım insanlar ötekileri eziyor ve çoğunlukla onlar iktidarda. Onların sözü geçiyor. Bütün bunlar nedir? İnsan bunların içinde nasıl oluşuyor ve özellikle Türkiye'de nasıl oluyor bu? Bu durum ve bunun doğurduğu sonuçlar. Böyle bir problematik insanı birçok felsefi görüşe götürebilir. Yani tamamen ahlakasal bir görüşe de gidebilirsiniz, dinsel bir görüşe de gidebilirsiniz. Bunları bu açıdan inceleyebilirsiniz. Tamamen soğuk bir pozitivist anlayışla da bilimsel olarak da inceleyebilirsiniz. Ama benim bu sorunlarla karşılaştığım zaman, bana en yakın gelen düşünce Marksist düşünce olmuştur. Dolayısıyla, daha çok genç yaşlarda Marksist düşünceye karşı büyük bir ilğim var. Onu gerektiği gibi öğrenmek ve sindirmek çabası içindeydim. Bunun yanı sıra somut insan problemleri de çok önemli. Sadece ekonomik belirlenmelerle insanları ve toplumları açıklayamıyorsunuz kolay kolay ya da arada başka düzeyleri, başka aşamaları göz önünde tutmanız gerekiyor. Somut insanla ilgili problemler de el atmanız gerekiyor. Nasıl oluyor da bir insan psikolojik yapısı doğrultusuyla şu veya bu şekilde davranıyor? Bunun nedenleri nelerdir? Nereye kadar gider? Ve asıl belirleyiciler nelerdir? Ya da bunlar ikisi birbirine paralel midir, aralarında ilişkiler olup da paralel midir? Bu tür sorular tabii ister istemez Marksizmin yanı sıra somut felsefe ile yani bireysel olanla yani varoluşla ilişkili felsefelere de ilgi duymama yol açtı. Benim yazılarımda bu iki kaygı, bu iki arayış görülür. Belki Marksist taraf ağır basar

ama öteki taraf da ihmal edilmemeye çalışılmıştır. Daha doğrusu bunların arasındaki derin ilişki nedir? Bütün sorun burada. Çünkü ikisini ayrı ayrı düşünmek olanaklı değildir. Kaynaşmışlığını bulmak, ele almak gerekiyor. Bundan ötürü, mesela *Edebiyat Yazıları*'ndaki gerçeküstücülükle ilgili olan yazı, somut bireyin umutları, özgürlük tutkusu, istekleri dolayısıyla önem kazanıyor. Çünkü biliyorsunuz, gerçeküstülerde bunlar çok önemli şeylerdir. Ama burada gene özgürlük isteği var. Öbür taraftan, sınıf mücadelesini alsanız, orada da özgürlük yönelişi ve araması vardır. İki ayrı planda ve bunlar da birbirinin içine geçmiş durumdadır. Somut olarak kişilerde görüyoruz bunları. Tabii, bu konuda daha evvel teorik açıklamalar da yapılmış. Mesela Politzer, ilk defa, Marksist Fransız düşünürü, Freudizm'le ilgili çalışmaları var, Frankfurt Okulu'yla başlar... Bazı düşünürlerde var. Bu doğrultulardadır benim yazılarım. Bu genel çerçeve. Türkiye toplumu ve Türk insanı daha somut ve sınırlı bir alana giriyoruz. Burada da ekonomik belirlemeler, ekonomik etkinlikler, üretim tarzları çok önemli. Ama sosyal psikoloji olarak insanları oluşturan nedenler de çok önemli. Şimdi bu tabandan hareket ettiğimiz zaman birey meselesine giriyoruz. Daha ilk bakışta yani kolay gözlemlenen bir şey. Bizdeki birey, Batı'daki birey değildir. Bunu edebiyat alanında görürsünüz, başka alanlarda görürsünüz, davranışlarda görürsünüz, siyasette görürsünüz. Bunun nedenleri nedir? Şimdi bu bizim yazılarda da görüldüğü gibi, felsefe yazılarında özellikle, klasik marksizmin içinde daha başka şeyler aramaya yöneltti. Yani yeterli olmuyordu Klasik Marksizmin şeması ve bu, bizim arkadaşlarımızla beraber Asya-tipi üretim tarzı'yla ilgilenmemize yol açtı. Ve daha sonra yazdıklarım, biraz önce açıklamaya çalıştığım bu iki yöneliş, bu iki arayış sonucu olan yazılardır.

V.T.: *Hocam, 1966 yılında Diyalektik Düşüncenin Tarihi adlı kitabınız çıkıyor...*

S.H.: Marksizmin dinamiği, ruhu diyelim, yöntemi olan diyalektik genel düşünce tarzlarından farklı bir düşüncedir. Örneğin, günlük düşüncede diyalektik geçerli değildir, gerekli de değildir. Çünkü günlük hayatın nesneleri birbirinden ayrı, kesin belirlenmiş şeylerdir. Geleneklerle düşünmek, onlara ilişkin so-

runları çözmeye yetiyor. Ama daha derine indiğiniz zaman gerçeğin ayrı ayrı varlıklar değil de bir bütün olduğunu, birbiriyle ilişkili olduğunu görüyorsunuz. Bu görüş ve bu görüşe dayanan yöntem zaten diyalektik dediğimiz şeydir. Ben Türkiye’de bu düşüncenin, diyalektik düşüncenin ve yöntemin gerektiği gibi ele alındığını hiçbir zaman görmedim. Bizim üniversitede, felsefe okurken bile sözü edilmezdi. Diyalektik, Marksizmle dolayısıyla sosyalizmle, komünizmle birlikte ele alındığı, düşünüldüğü ve öyle sanıldığı için de bir bakıma tehlikeli bir konu. Şimdi, ilk olarak bu yöntemin açıklanmasının yararlı olacağını düşündüm. Dolayısıyla, bir ölçüde bilimsel sayılacak olan bu kitabı hazırladım. Çünkü orada diyalektiğin iki anlamı, Eski Yunan’daki diyalektik ve modern diyalektik. İşte bu iki çağır içinde yer alan filozofların görüşleri, tarihsel olarak verilmiştir. Ve sonunda da Marksizmle de ilgili olarak geniş bir bölüm var. Yani bu didaktik açıdan yararlı olur diye. Ben burada özel fikrimi anlatmadım da, diyalektik düşüncenin ve yöntemin ne olduğunu, tarih içinde nasıl geliştiğini aktarmaya çalıştım.

V.T.: *Hocam, 1970’te Felsefe El Kitabı’nı yayımladınız...*

S.H.: Bu kitabın yazılması da ilginçtir. Daha doğrusu dostlar arasında konuşmanın, kararlaştırmanın bir sonucudur. O tarihlerde Fethi Naci’yle Firuzağa’da aynı apartmanda altı üstü oturuyoruz. Fethi Naci benim çok eski bir arkadaşım, 17-18 yaşından başlayarak... Yüksek Tahsil Gençlik Derneği’nde beraberdik. Tabii, aradan yıllar geçti. Naci yüksek tahsilini bitirdi, ben Fransa’ya gittim. Dönüşte tekrar buluştuk tabii. Firuzağa’da oturuyor ve yeni yayınlar yapıyor. Nasıl bir dizi yapsak, diye konuşuyoruz. Sonunda 100 soruda belli konuları ele alan kitapların çıkarılmasına karar verdik ve başladık. Kitap bu dizide çıktı. Bu kitap, adının da belirttiği gibi, didaktik yanı ağır basan bir kitap. Okura anlaşılabilir bir şekilde, rahat bir şekilde felsefeye yaklaşma olanağını sağlayabilmek amacı güdülerek yazılmış bir kitaptır. Tabii, genel sağlam bilgileri de vererek. Bunun çekici olsun diye sorular şeklinde verilmesi daha rahat oldu. Çünkü arka arkaya gelen paragraflar ve onlardan oluşan bölümlere dayanan bir kitap, okura birdenbire itici gelebilirdi. Sorular daha sıcak, samimi bir şekilde o kitabı yazdık. Ve kitap arka arkaya baskı

yaptı. Felsefeyi sevdirmek, felsefenin bir öcü olmadığını, anlaşılabilir olduğunu ve ona meraklı insanların felsefeye yaklaşmasını sağlamak amacıyla yazılmış bir kitaptır.

S.B.: Kemal Tahir'in ölümünden sonra Bağlam Yayınları tarafından yayımlanan *Kitap Notları*'yla ilgili 14. cildinde Felsefe El Kitabı'yla ilgili bir değerlendirmesi var. Bir bölümünü aktarmak istiyorum: "Selahattin Hilav'ın özelliği ve gücü, genel olarak eski ve yeni felsefe bilgisinin sağlamlığında, genişliğinde ve derinliğinde değil, bu bilgiyi en ileri görüşlerle birleştirebilmesi özelliğinde, yeteneğindedir. (...) Modern felsefede büsbütün kendi alanına girmiş olan Selahattin Hilav, burada Marx'ı hazırlayan büyük düşünce ırmağını, Batı'da bile çok az rastlanan bir sağlamlıkla izlemekte, Marksizmin günümüzü etkileyen yönlerine ayrıca önem vererek, Batı'daki çalışmaları aydınlattığı gibi, bizim belli anılarda kalmış kalıp aktarıcı Marksist geçinenlerimizi de uyardırmaya çalışmaktadır. (...) Kitabın asıl üzerinde durulması gereken bölümü 7. bölümdür. Bu çok önemli 14. sayfada, Selahattin Hilav, ciltlerle kolay anlatılamayacak bir tarihsel gerçeği, şaşılacak bir güçle özetlemiş, sosyal yapımızın temel gerçeklerinden birini aydınlığa çıkarmıştır. Bu gerçek, Anadolu Türk insanının tarih içinde felsefeyle ilintisi özelliğidir. Selahattin Hilav'a göre bu ilinti tarihsel, sosyal, ekonomik oluşun etkisiyle felsefenin yerini ideolojinin alabilmesi, doldurabilmesidir. (...) Selahattin Hilav, bu bilimsel tespitle, bir romancı olarak benim yıllardır düşündüğüm romanda insan dramı meselesine, bir türlü bulamadığım tarihi oluşun bilimsel temelini vermiş oldu. Selahattin Hilav, genellikle Batı'ya ait konularda, yerlileşebilmek için nasıl çalışmak gerektiğini de güçlü bir örnekle göstermiş bulunuyor..."

V.T.: Hocam, "Doğu toplumlarında birey, toplumdaki göbek bağı koparamamıştır," diyorsunuz. Bunu biraz açabilir misiniz?

S.H.: Tabii. Bu, Marx'ın çok sevdiği bir deyiştir. İlk ağızda anlaşılabilirliği gibi, bu, bireyin özgürleşmemesini gösteriyor. Ne demek özgürleşmemesi? İçinde bulunduğu topluluğun organik bir ögesi olması, bir unsuru olması. Yani kendisinin bu yapıdan farklı olmaması ya da olamaması demek. Bunun tabii nedenleri, birçok şekilde etmenleri üzerinde duruluyor. Ama Marx'ın da belirttiği gibi önemli olan şu: Özel mülkiyetin oluşabilmesi bir toplumda, ancak bireyin bu bağı koparmasına yol açıyor. Böyle bir sonuç veriyor. Özel mülkiyet, bir insanın öteki-

lerden farklılığını gösteren bir şey. Eğer ortaklaşa bir mülkiyet varsa, bütün insanlar ona katılırlar ve hepsi matematiksel olarak eşittirler. Ama insan olarak farklı değiller. Nitekim, bu ekonomik yapı dinsel alana da yansır. Dinsel yapı da bu ekonomik yapıyı devam ettirir. Şimdi bizde, bütün İslami çevrede tabii genellikle Doğu'da deniyor ama Uzak Doğu ayrıca incelenmelidir. Yekpare bir ideoloji, yani insanların yerinin ne olduğunu kesin olarak belirleyen bir ideoloji. Yani Yunanca çok kullanılan bir kelime vardır: "Topos'larını", yani evrendeki yerlerini, dolayısıyla toplumdaki yerlerini kesinlikle belirleyen bir ideoloji ve onunla at başı giden bir ekonomide, yani özel mülkiyeti olmayan bir ekonomide, insan göbek bağı koparamaz. Bütün mesele burada. Ama buna paralel olan bir şey de var. Bu ekonominin de bağimsızlaşmış olmaması demektir. Yani ekonomi toplum hayatında özerkliğini ele geçiremiyor. Marx, bunun üstünde çok duruyor. Şimdi ekonomi özerkliğini ele geçirmeyince, ekonomik etkinlikte bulunan insan da kendi özerkliğini eline geçiremiyor ve sürekli olarak dinsel ideolojinin etkisinde ki o ideoloji insanları eşit kılıyor ama bu, matematiksel bir eşitliktir. Yoksa herkesin kendi yaptığı, becerdiği şeye göre karşılığını alması anlamında değil. Zaten dinin bir özelliği de bu. Büyük dinlerin hepsinde var hemen hemen. Şimdi daha yakından bakarsak ekonomilerine, bu çeşit ülkelerde ve dinsel ideolojinin egemen olduğu ülkelerde bir ulusal pazar yoktur. Bir pazar için üretim yoktur. Üretim içe kapalı bir üretimdir, insanların, bir ailenin, bir köyün kendi geçimini sağlayacak kadardır. Fazla üretim olmadığı için pazarın da oluşması çok zayıftır. Ama niçin böyle durgun ekonomi oluyor? Başka faktörlere bakmak lazım gene dinle ilgili ve ekonomiyle ilgili. Demin söyledim, ekonomi özerk değil. Bizde çok güzel örnekleri var. Mesela, hâlâ da öyle zannederler. Yasak koyarak ekonomiyi düzeltmek mümkündür zannederler. Halbuki biraz gelişmiş bir ekonomi yasakla düzelmez. Bu konuda meşhur olmuş bir hikâye de vardır: Şam'da ya da Halep'te kasaplar et fiyatlarını artırdıkları zaman Cemal Paşa bunların içinden beş kişiyi astırmış, fiyatları düşürürüm diye. Tabii ki düşmemiş fiyatlar. Biraz gelişince, ekonomi kendi yasasıyla yürümeye başlar. Bunun apaçık örneği kapitalist sistemdir. Katiyen kapitalist ekonomiye

emirle müdahale edemezsiniz. Tam tersine o size emir verir. Bugün de görüldüğü gibi. Bu gelişme olmayınca, birey de olmuyor. Bütün mesele bu. Çünkü genel bir baskı, genel bir dünya anlayışı ve genel bir eşitlenmişlik, yani durağanlık demektir bu. Onun içinde geliyor, değişiklikler oluyor, tarihsel süreç oluyor. Böyle bir tablonun altındaki ekonomik yapı da şudur: Daha önce bir ekonomik etkinlik var. Bu ekonomik etkinlik daha evvel de sözünü ettik sanıyorum gaza anlayışına dayanıyor. Başka ülkeleri din adına ele geçirmek, savaşlar yapmak, onları İslamiyet'e döndürmek. Dönüyorlarsa, ellerindeki üretimlerine el koymak ve belli vergiler şeklinde sürekliliği sağlamak. Şimdi burada gerçek anlamda yaratma yoktur. Bu, olanı toplayarak organize etmektir ya da onların elde ettikleri ürün üzerinden belli bir vergi almak ya da haraç almak demektir. Bu da belli bir insan kimliği ortaya çıkarıyor. Şimdi, özel mülkiyet, o mülkiyetin getirdiği mücadele, insanın ekonomik yaşamı değiştirme çabası yok buralarda. Dolayısıyla, bireyin de gelişmesi yok. Bu birey, bin sene önce nasılsa ruhsal olarak, bin sene sonra da öyledir. Ufak tefek gelişme olur ama içsel olarak bir gelişme yoktur. Kemal Tahir'in sözünü ettiği bu aslında. Türkiye'yi, Türk insanını, bütün İslami çevreyi de düşünürseniz. Bugünkü hale de bakarsanız... Bugün ellerindeki bütün teknik şeyleri kullanırlar ama kendileri hiçbirini yapamıyorlar. Varsayımsal olarak, bunların ellerinden hepsini çekip alırsanız, bilmiyorum kaçınıcı yüzyıla geri dönerler. Kendileri hiçbir şey yapamazlar, üretimleri yok... Bunları yapmak için insanların demiri eritmesi, büyük haddehanelerde ateşten geçirmesi, yüzyıllardır uğraşmış şeyler. Bunlar gelişmiş, bunu dökmesi, makine yapan makineyi yapması. Siz makineyi alıyorsanız ama makine yapan makineniz yok. Bunları yapanlar belli bir üretime girmiş olan insanlar. Ve dolayısıyla ayrı bir birey oluyorlar. Tabii bunun sonucu tamamen değişik bir toplum hayatıdır. Yani üstyapıda, hukuk açısından mesela. Mücadeleler aslında hukuk mücadelesi, devrimlerle sonuçlanan. Bunlara dayanıyor, bu dinamizme dayanıyor. Dikkat ederseniz, Doğu'da bu çeşit bir devrim yoktur. Burada isyan vardır. O da devletin kendisine değil de, herhangi bir yüksek görevli kötü davranıyor diye ona karşı. Onu ipe göndermek ya da indirmek için.

V.T.: Hocam, Eylem dergisinde 1 Mart 1965 tarihli "Asya-tipi üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar" başlıklı yazınızda, bu üretim biçimindeki sınıf ilişkilerinin başka üretim biçimlerindeki sınıf ilişkilerinden farklı olduğunu söylüyorsunuz. Buradaki sınıf ilişkileri nasıldır?

S.H.: O zamanlar, yani 1960'larda sınıf kelimesini kullanıyorduk. Sınıf dediğimiz zaman Batı'daki sınıflar anlaşılıyor. Ama Batı'daki gelişim evresine ulaşmamış, yani sanayi toplumundan geçmemiş toplumlarda gerçek anlamda sınıftan söz edilemez. Terimi o şekilde yaymak doğru değildir. Ama yoksulu ya da köylüyü bir sınıf sanma vardır bizde genellikle. Radikal solda bile var, var olagelmıştır. Yoksulla zengin arasında bir mücadele gibi görülüyor. Devrimci mücadelenin temeli, tabanı burada görülüyor. Aslında mesele, zengin ile yoksul arasında değil, sömüren ve sömürülen arasında. Ve sömürü tarzında, ekonomik yapıda. Asya Tipi Üretim, demin söylediğim gibi, bireyin toplumdan göbek bağıını koparamaması, Türkiye de dahil olmak üzere, kültür seviyesi düşük ülkelerde de insanın, bireyin belli bir biçimde olması, ekonominin yapısı, bunlar araştırılırken ele alınmış olan konulardır. Tabii o zaman sınıf yapısı da giriyor, daha doğrusu toplumsal katmanlaşma da giriyor. Şimdi Asya Tipi'nde bu yazılarda vardır, başka yerlerde de vardır. Tabii bu araştırmaları, temel kavramları biz aynı zamanda Fransızların yaptığı incelemelere de dayanarak ileri sürdük. Bir de kendimiz aradık Marx'la Engels'e başka kaynaklar bulmak için. Şöyle diyor, yani genel olarak çizdikleri tablo şudur: Bu topluluklarda bir yönetici kadro var, bunlar genellikle askerdir. Askerlerin çevresinde din adamları, onlarla birlikte devlet işlerini gören bürokrat dediğimiz insanlar, tabii askerler aynı zamanda kolluk kuvvetleridir; bunun dışında köy toplulukları var. Yani bunlar bir sınıf oluşturmuyorlar, kitle oluşturuyorlar. Üstteki yönetici kadro da onlara oranla bir sınıf değil. Çünkü sınıf ilişkisi yok burada. Ama o topluluk içinde yönetici olan ve tabii gerektiği zaman baskı yapan ve elde edilen ekonomik kazanımdan kendi payını istediği gibi belirleyen, rahatlık dönemlerinde kitlelere iyi davranan ama işler tersine dönünce bambaşka şekilde davranan, gayet müstebit ve baskıcı bir topluluktur. Ve bu topluluk, Anadolu toplumunda da dinsel temel üzerindedir. Tabii biliyorsunuz, as-

kerler var, ulema var, mülkiye var, yani bürokratlar... Şimdi böyle bir durumda tabii bir farklılaşma var tabii, yönetenler yönetilenler arasında. Onun için bu tür topluma zaten sosyete denmez ve Marksist söylemde formasyon diyorlar. Sosyete deyince sınıflı toplumlar akla geliyor. Şimdi burada önemli olan şu: Hep birlikte ekonomik ilişkiye, kazanca, kazanıma yöneliyorlar. Yani yönetenler, o zümre, köylülerin ürünlerine de el koyuyorlar ama o pek önemli değil, asıl gaza yaptığı, yani yabancı ülkelere yöneldiği zaman köylüyü asker deposu olarak kullanıyor. Ele geçirilen ülkelerden onlara da paylar veriliyor. Bunlar çok iyi bir şekilde organize edilmiştir Osmanlı toplumunda. Dolayısıyla aralarında organik bir bağ var, birisi egemen, öteki egemenlik altında olan. Dikkat edilecek olursa, ekonomik etkinliğin kendisinde beraberler. Ekonomik etkinliğin içinde çıkarları çatışmıyor. Bu çok önemli bir konu. Halbuki sınıflı toplumlarda, işçi sınıfıyla kapitalist arasındaki üretim tabanı içinde birbiriyle çatışıyor. Şimdi bu çatışma sosyal bilinç, siyasal bilinç yansıyor. Dolayısıyla Batı'da, orada olup bitenler bambaşkadır. Burada bu yansımaz tabii. Bir de dinsel şey var, yani her şeyi kabul etme. Tabii bunun yanı sıra şunu da söylemek lazım. Dinsel ideoloji çok önemli. Bu dünyanın önemi yoktur, öteki dünya önemlidir ilkesi... Tabii, dikkat ederseniz, bütün bunların hepsi güzel bir şekilde bir araya geliyor. Hepsi birbirini destekliyor ve pekiştiriyor. Ama Batı'da bulunan Sanayi Devrimi'nden sonra siz askere hiçbir zaman şey diyemezsiniz yok öyle bir şey. Napoléon'un ordusundaki askerlerin hepsi devrimcidir. Birbirlerine "citoyen" diye hitap eden, o fikirle birleşmişler, büyük Fransız Devrimi'nden sonraki o düşüncelerle birlikte oluşmuş insanlar bunlar. Taa Rusya'ya, Moskova'ya kadar gitmek. Yani "o fikri yayacağım" diyor adam. Halbuki bizde böyle bir şey olduğu zaman "dini yayacağım" diyor. Bu farklar çok önemli. Tabii bugün de aynı şeyi görürsünüz. Şimdi Cumhuriyet döneminin siyasal hayatı, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiler, bu temel ilkeler göz önüne alınmadan katıyen anlaşılmaz.

Bizde 1950'den sonra çok partili olduğu için demokratik diye anılan hayatı başka türlü anlamak mümkün değil. Fakir fukara gidiyor bir partiye oy veriyor. O parti de dışarıdaki

ilişkileriyle büyük devletlerden, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nden birtakım paralar alıyor, mal yardımı alıyor ve bu paralar ve mallar dağılıma giriyor. Yöneticiler biraz daha fazla alıyor, halka biraz daha az veriyor. Şimdi halk, yani hep kendisine bir şey veriliyor. Daha evvel de böyleydi, gaza olduğunda, ele geçirilen ülke ve gelirinden. İçeride bir şey yok. Dolayısıyla çalışma da yok. Ondan sonra, efendim onu sevmiyor, çünkü fazla para veremiyor. Demokrasi. Haydi gene başkasına veriyor. O da aynı şeyi yapıyor ve bu şekilde devam ediyor. Hiçbir zaman herhangi bir fikir veya bu adam bunu yapıyor, buna vermeyin, bambaşka bir şey yapacak adama verelim diye bir düşünce olamaz. Böyle düşüncenin olması için... Bu da birtakım ekonomik etkinliklere dayanır. İnsanların bir şey üretmelerine dayanır. Fabrikada çalışan insan düşünür böyle bir şeyi. Yoksa köyde çobanlık yapan adam, gelmiş şehre, kalifiye olmayan, vasıfsız adam bunları düşünemez. Dolayısıyla, politik hayatın mekanizması da bu. Tabii, bu arada şunu da söyleyeyim: Cumhuriyet dönemi söz konusu olursa, tabii başta böyle iyi şeyler yapılmak istenmiştir. Ama her şeyin yapılma sınırı vardır. Yani bazı temellere dayanamazsanız ileri gidemezsiniz. İyi niyetle hiçbir şey olmaz. Marx'ın meşhur sözü vardır: "Fikirlerle belli bir ekonomik yapının ötesine geçilemez," diyor. Yapı olarak müsait değil. Mesela askerî zümredir iktidarı elinde tutan. Tabii, biraz oranlar değişmiştir ama askerî zümre hiçbir zaman köklü bir değişiklik yapamaz. Köklü bir değişiklik yaptığı zaman kendi varlığı ortadan kalkıyor, varlık nedeni ortadan kalkar. Ülkeyi korumak, tehlike var olmadığı zaman da hayali tehlikeler yaratarak. Mesela, hiçbir zaman köklü bir toprak reformu yapamamıştır ve yapamaz da. Durmadan bahsedilir, değil mi? O zaman, toprak reformu yaptığı zaman bambaşka bir sınıf oluşacak. Sınıf ilişkileri böyle olduğu için... Bir insan böyle her şeyi düşünemez, yani katiyen düşünemez, bir çerçeve içindedir, kültür dediğimiz de budur. İnsanlara öğretilen de budur aile içinde büyüklerimiz bilir ne demek? İşte ben bilmiyorum. Anlatabildim mi? Bilmiyorsan nereye oy verdiğini de bilmezsin ya da umut edersin.

S.B.: *Günümüzde maddi hayatın koşulları bir ölçüde değişmiş olmasına rağmen, manevi hayatımızda, siyasal hayatımızda ve fikir hayatımızda demin söylediğiniz görüşlerin büyük oranda etkisinin sürdüğü görülüyor. Bu durum, onların tarihsel olarak bugüne taşınması olarak yorumlanabilir mi?*

S.H.: Tabii. Çünkü temel belirlenmeler değişmediği için sadece yüzeyde ve görünüşte değişmiş oluyor. Şimdi işin biraz daha derinine gitmek lazım. Demin askeriye, mülkiye ve ilmiye arasındaki iktidar paylaşımından söz ettik. Seyfiye, mülkiye, ilmiye, Meşrutiyet yönetiminde, bu üç unsurlu iktidar içinden askeriye öne geçince özellikle ilmiye sınıfında gerileme olmuştur. Bu durum ister istemez dine karşı baskı oluşturmuştur. Bu baskı olunca halkın zaten din dolayısıyla kader diyerek kabullendiği hayat şartları daha ağır gelmeye başlamıştır. Yani o umut da kaldırılıyor. Ama o umut, aslında hiçbir zaman kaldırılamıyor. Çünkü köklü bir değişiklik yapıp da yerine bir şey konamıyor. Maddi refah gelmemiştir. Cumhuriyet döneminde 6 lira yol vergisi veremeyeni zorla çalıştırıyorlar. Şimdi halkın bu eskiden onu yönetenlerle birleştiren duygu, yani din yarılmış oluyor, kesilmiş oluyor. Ve baskı altında diye düşünülüyor. Tarikatlar vesaire yasa dışıdır. Bu gizli gizli alttan işleyen şey 1930' lar da Serbest Fırka'da da patlak vermiştir. Parti hemen kapatıldı. Terakkiperver Fırka'da da benzer durum söz konusudur. Yine benzer bir durum Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki'nin karşısında yer alan partilere karşı silahlı baskı yapılmıştır. Adamları öldürmüşler. Şimdi bu demokratik oyunla (oyundu tabii hiçbir temele dayanmıyordu) ideolojinin ideolojisi, kapitalist demokrasi-nin kötü kopyası. Adnan Menderes olayı budur. Sonucu da belli, gayet açık. Her on yılda bir yapılan hükümet darbeleri de oluyor. Çünkü siyasiler bazen şey zannediyorlar. Kendilerine özerklik verildi hayaline kapılıyorlar. Tabii, kötü bir hayal. Sonra hayatlarıyla ödüyorlar. 1980'e kadar öyle. Baskılar bazı ufak tefek değişiklikler getiriyor. Çünkü bu toplumlarda zaten iç dinamik olmadığı için ancak dış etkilerle, uluslararası durumla, teknolojik ve bilimsel gelişmelerle, internet vb. Çünkü bu tür zümre iktidarlara baskı-cıdır, haber alışverişini kısıtlarlar. Başka fikirlerin ortaya çıkmasını da, bütün Cumhuriyet döneminde yazarlara, çizilere yapılan baskılar bunu gösterir. Resmî ideolojiden dışarı çıktığınız zaman

hayatınız sönümüştür. Bu, zamanla örtüşür mü, siz aynı kalıyorsunuz, dünya inanılmaz bir şekilde ilerliyor. Siz bu baskıları yaparken insanlar Batı'da her dakika bir buluş, bir keşif yapıyor.

Bu bilimsel buluşlar, icatlar, teknoloji, keşifler, coğrafya keşifleri doğrudan doğruya demin anlatmaya çalıştığımız gerçeklerle ilintili konular. Yani dünyayı, dinsel açıdan bir hayal gibi gören ve ekonomik yapısı da bir dinamizme dayanmayan, gerçek üretime dayanmayan bir yapı bizde olan. Asya Tipi bir üretim tarzının yapısıdır. Dünyaya açılma eğilimi yok. Sadece başka ülkelere gazâ için gidiyor. Dolayısıyla, hiçbir zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Akdeniz bir iç deniz gibi olduğu halde hiçbir zaman, dışarı çıkma söz konusu olmamıştır. Okyanuslara açılma veya Kızıldeniz'den aşağı inme olmamıştır. Kızıldeniz'den dönüyorlar. Kristof Kolomb meşhur Baharat Yolu için... Çünkü ticaret sınıfı o kadar gelişmiş ki buna ihtiyaç duyuyor. Ve geliştikçe yavaş yavaş sanayi başlıyor, Rönesans başlıyor. Yani bütün bu tablo başka bir insan tipi işte. Yine aynı şey. Araştıran, soru soran, keşif peşinde, bilimsel arayış içinde. Yani, Galileo gibi büyük deha sahibi adam kendi aletini yapıyor mercek yapımı... Tabii, mercek yapımı. Ondan sonra, bütün dünyayı değiştiren şeyler. Dünyanın yuvarlak olduğu düşüncesi olmasa Kristof Kolomb Amerika'ya gitmeyecek. Çünkü o Hint Adaları'nı bulmak istiyor. Dünyanın yuvarlak olduğunu düşündüğü için. Ama İslami düşüncede dünya yuvarlak değil. Bunlar yani her yandan, bir veya iki neden bağlanamaz bunlar; ama nedenler birliği vardır. Bu üst üste gelen, Althusser'in söylediği sürdeterminasyondur bu, katmerli belirlenme yani... Biraz önce yine bugünkü durumdan bahsediyorduk. Dinin toplum hayatında oynadığı rol açısından, hayatın altından yürümüştür ve etkili olmuştur. Çünkü orada bulabiliyor onu, başka yerde bulamıyor. Sosyal mücadeleye girmesi diye bir şey yok. Böyle bir yapı da yok, düşünce de yok. Bana vermiyorlar, kaderim böyle. Hiç olmazsa dinde kendimi bulurum. Onun için bizde fakir fukara köylü ahalî; başka ülkelerde sınıf mücadelesi olduğu zaman, mesela mücadelenin başını çeken sınıfa işçi sınıfı diyoruz. Kitleler burada dini anlayışa yöneliyor. Bugün biraz daha bu son seçimlerde daha liberal durum olduğu için, hemen bunlar öne çıktı. Başka türlü ola-

maz. Sosyolojik terimi yok. Bu birkaç kişinin yaptığı bir şey de değil. Ama bazı insanlar, bazı şeyleri yapamadıkları için hayatın gidişini ortaya çıkardığı bir gerçektir. Bu kişi, o kişiyle ilgisi yok. Bizde öyle zannederler. Biri gelip onu kurtaracak. Politik mücadele de böyle.

İslam felsefesi

V.T.: *Hocam, 1975 yılında Türkiye Defteri dergisinde, Selahattin Bağdatlı'nın sizinle yaptığı bir konuşmada, siz, İslam felsefesinin belli bir özgünlük gösterdiğini söylüyorsunuz ve daha sonra, başka bir yazıda, XIV. yüzyıldan başlayarak bu özgünlüğü yitirdiğini söylüyorsunuz. Şimdi, İslam felsefesinde ne oldu da bu özgünlük yitirildi?*

S.H.: Evet. Bu zaten bilinen bir şey, bir tarihî gerçektir. Bilindiği gibi, İslam felsefesinin başlangıcı Yunan felsefesi etkisinde oluyor çünkü. O arada, özellikle X. yüzyıldan başlayarak XI. yüzyılda büyük ölçüde çeviriler yapıyor. Bu çevirilerin çoğunu yapanlar Museviler, Süryaniler'dir. Arapça'ya çeviriyorlar klasik filozofların eserlerini, Aristoteles, Thales, Platon ve daha başka filozofların. Bunlar okunmaya başlıyor. O dönem henüz İslamiyet'in daha kalıplaşmadığı bir dönem. Ülkeleri ele geçirme devam ediyor. Bilinen coğrafyada bir açılım var. Böyle bir hareket ister istemez fikir alanında da bazı şeyler getiriyor. Belli ölçüde özgür düşünceyi denebilir tabii. Özellikle Farabi'de ve İbni Sina'da görülür bu. Gazali de var. Fakat bütün ortak payda şudur: Filozoflar, sözünü ettiğimiz filozoflar dinsel ideoloji içindedirler. Ve onun belirlediği sınırlar içinde düşünüyorlar. Gerçi Batı'da da bu böyle olmuştur. Daha sonra, o sınırları ortadan kaldıran ya da gerileten birtakım olaylar, ki toplumsal, ekonomik olaylardır. Onlar olduğu için felsefenin önü açılmıştır. Fakat İslami toplumun ekonomik yapısı zaten demin anlatmaya çalıştığım gibi, böyle bir evrime yatkın değil. Dediğim gibi, dinsel amaçlı gaza vs, ürüne el koymak, yani iç dinamiği olmayan bir ekonomi. Böyle bir dinamik olmayınca felsefeden, genellikle düşünce-den ve bilimden açılımlar göstermesi beklenemez. Ve olmamıştır. Ama başlangıçta Yunan felsefesini gerçekten anlamaya çalışıyorlar. Tabii, karşılarına çıkan ilk mesele şu oluyor: Varlıkbilimsel, ontolojik bir sorun, çok ünlüdür. Kâinat, evren kadim midir?

Yani ezeli midir? Yani geçmişte bir sınırı yok mudur? Hep var olmuş mudur? Yoksa, muhdes midir? Yani ihdas edilmiş midir, yani yaratılmış mıdır? Bu, felsefi bir şey. Yunan felsefesinde bu yok. Çünkü Yunan felsefesindeki tanrılar, maddeyi yaratmamışlar, evreni de yaratmamışlardır. Onlar birer “deni yorgos”, yani şekillendiricidirler. Onlar zaten maddenin ezelden beri var olduğunu kabul ederler... Şimdi bu kısaç tabii. Filozoflar bunun içinde debelenmişlerdir. Tabii yaratılmış olduğunu bir felsefecinin kabul etmesi mümkün değildir. Çünkü hiçlikten varlık çıkmaz. Aklın, rasyonel düşüncenin en temel ilkelerinden biridir. İnana bilir ama düşünemez...

V.T.: Evrenin ezeli ve ebedi midir, yaratılmış mıdır meselesinden sonra bireysel irade yaratılmış mıdır sorunundan sonra bir de özgür irade meselesi var.

S.H.: Evet, tabii. Bu da çok önemli bir mesele. Doğrudan doğruya Tanrı’yla insan arasındaki ilişkiyi konu alan bir sorundur. Yani insan yapıp ettiklerinde özgür müdür? Yoksa daha önceden belirlenmiş midir? Bu konuda çok tartışmalar oluyor, X. yüzyılda, XI. yüzyılda Mutezile akımı var İslam felsefesinde. Bunlar akla dayanan, bir nevi genel düşüncenin dışına çıkan felsefecilerdir. Aydınlanma... Bunların bir kısmı diyorlar ki insan özgürdür. O zaman tanrısal iradeyi olumsuzlamış oluyorsunuz. Bu anlayışları ifade eden kelimelerin anlamları değişmiştir. Kaderiye dedikleri aslında insanın özgür olarak tercihini yapanlardır. Kaderiye kudretten geliyor çünkü. Kudret, yapabilme gücü oluyor. Yazgı, kader değil. Cebriye ise insan davranışlarının daha önceden belirlenmiş olduğunu, Tanrı’nın iradesine bağlı olduğunu söyler. Bu tartışmalar çok ilginç fakat genel dini eğilim, yani Sünni eğilim ile birlikte bu tartışmalar da ortadan kalkıyor. İnsan yapıp ettiğinde özgür değilse ahlaki sorumluluğu yoktur. İnsanlar yüzde doksan kader diye bir şeye inanıyor. Kader diye bir şeye inanmak zaten insanın özgürlüğünü ortadan kaldıran bir şey. Ben ne yapsam ne etsem para etmez. Hiçbir ahlaki sorumluluğum da yok. İnsan eğer yapıp ettiğinde özgür değilse ahlaki sorumluluğu yoktur. Hukuken de böyledir. Hepsı birbirine bağlı. Gene bireyin bir boyutunu görüyoruz. Bunlar ideolojinin geniş alanlara sızması. Modern kafalı dediğimiz, bilim oku-

muş insanlar bile bakarsınız böyle düşünürler. Büyük etkiler insanların davranışlarını, dolayısıyla toplumun gidişatını belirleyen şeyler...

Daha önce değindiğimiz sorun, yani kâinatın kadim ya da muhdes olması sorunu tabii filozofları zor durumda bırakmıştır. İster istemez panteist yani vahdeti vücutçu, yani mistik bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra aslında İslam felsefesinin en özgün filozofu olan Gazali de bilgiyi ele alıyor, genellikle insan bilgisini ve özellikle filozofların bilgilerini açıkladıkları şeyleri ele alıyor ve eleştiriyor. Gazali'nin aradığı şu: Bilgilerin kesinliği meselesi, yani hangi bilgiler kesindir? Bu şekilde tabii felsefede böyle bir kesinliğin olmadığı sonucuna varıyor... Tasavvuf a yol açmıştır böylece. Çok etkilemiştir.

Tarihsel gerçeğimiz ve Felsefe

V.T.: *Hocam, Felsefe El Kitabı'nın "Tarihsel Gerçeğimiz ve Felsefe" bölümünde: "Osmanlı-Türk toplumunda, Kelâm ve dinsel düşünce felsefenin yerine geçmiş, felsefe tehlikeli ve kaçınılması gereken bir çaba olarak görülmüştür," diyorsunuz. Bu neden böyle olmuştur acaba?*

S.H.: Biraz önce de değindik. İslam felsefesinin ortaya çıkışı X. yüzyıl başıdır ve kapanışı da tam anlamıyla XIII. yüzyıl. Ama biraz gecikmeler var. İbni Haldun var. Şimdi dini düşünce, ilk başta daha tam oturmamış durumda. İmparatorlukta tam kalıplaşmamış, kısa bir özgürlük. Kısa dediğim iki yüz yıl tarihi süreç göre kısadır. Daha sonra, bu çeşit serbest araştırmaların (tabii felsefe de bunlardan biri) ve bilimlerin dinle uyuşmadığı anlaşıyor tabii. O arada şunu da söylemek lazım. Bu yüzyıllarda gene İslam düşüncesinde ve biliminde bazı ilginç gelişmeler de var. Mesela matematikte, optikte, tıpta... Bilimin ve felsefenin temelinde yatan özgür araştırma düşüncesi zaten dini şeyle bir arada olamaz. Özellikle İslam dininde. Hristiyan dini de başta böyledir. Fakat Hristiyan dinini zorlayan toplumsal, ekonomik ve tarihsel dinamikler gerçekleşmiştir ve bu, belli bir süreç içerisinde zaman yavaş yavaş Hristiyanlığın kendi içine çekilmesi, sınırlanması, kendi alanına kapanması sonucu vermiştir. Ama bu dinamiklerden ötürü olmuştur. Yoksa, hiçbir zaman din kalkıp da kendi kendini sınırlamamıştır... Tabii sosyal mücadeleler sonucu

olmuştur, kendini sınırlamıştır. Çünkü din zaten yönetici kadronun ideolojisi. Bunu zorlayan bir kuvvet yoksa kendini neden sınırlasın... İslam dininde her şey, bir insan davranışının her şeyi belirlenmiştir. Bunun değişmesi için dinamiklerin ortaya çıkması lazım. Bu dinamikler yok. Emeviler için de Abbasiler için de değişik bir şey yok. Bir ara böyle bir şey oluyor. Tabii yeni bir şey. Birdenbire, dini düşünce bunun önünü kesiyor. Felsefe dediğin zaten makbul olmayan, tehlikeli bir şey... Bu durum, sözünü ettiğim bazı bilimsel şeyler olmasına rağmen, felsefi bazı arayışlar olmasına rağmen devam edememesi bundan ötürüdür. Bir ara boş bırakılan bir şeyin hemen önünün kesilmesi. Çünkü ilke olarak katiyen ikisi bir arada bulunamazlar. Mücadele edecekler. Ama bu mücadelenin de ekonomik, toplumsal dinamiklerle desteklenmesi lazım. Din de tek başına mücadele edemez, felsefe de mücadele edemez. Yeni sınıfların, yeni zümrelerin ortaya çıkmasıyla, yeni dinamiklerin ortaya çıkmasıyla böyle bir taban bulduğu zaman ancak mümkün. Yoksa birtakım düşünceler her zaman var. Platon'dan beri ideal devlet tasavvuru var. Buna benzer şey ne zaman gerçekleşir...

S.B.: *Batı felsefesindeki gelişmelerde sosyal mücadelelerin olanaklarla, nefes aldırılmalarla oluyor...*

S.H.: Gayet tabii, arayışlarla, bilimin gelişmesiyle. Felsefenin gelişmesi bilime. Ama bilimin gelişmesi ekonomiye, ekonomik taleplere bağlıdır. Keşifler, Amerika'ya gitmeler... Bu süreç bütünsel bir süreçtir. Sürekli olarak birbirini etkileyen şeylerdir. Bunun politik tarafı da odur. Toplumsal mücadele, devrim yani. Öbür tarafta da bilimsel devrim... felsefi düşünce. Descartes'ın öyle bir çıkış yapabilmesi için belli bir yerde olması gerekir toplumun. Yoksa katiyen.

S.B.: *İslam toplumlarında buna benzer hareketler olmadığı için İslam felsefesi de yavaş yavaş kapanıyor.*

S.H.: Bir ara böyle bir şey oluyor. Ama din, politik meseleler... Din ve ideoloji bunlar kaynaşmış vaziyettedir bunlar, varlığını sürdürmeleri ona bağlı. Batı'daki süreç böyle. Orası da korkunç. Ortaçağ'da bundan daha beter, en azından, ya da engizisyon var biliyorsunuz İspanya'da, XVIII. yüzyıl başlarına kadar sürmüş. Düşünün yakıyorlar insanları. Ama işte dinamik de-

mokrası, insan hakları bunlar devrim dediğimiz şeylerdir bunlar. Yoksa oturup ben devrim yapayım demez. Bu kapanışlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun başları zaten daha bu kapanışa gerek yapıyor. Dolayısıyla kabuk tutmuş bir düşünce yani Kelâm. Kelâm mutezile... Bir nevi ehli sünnete yakın düşüncelerdir ancak o kadar okutuluyor. Bir de şey önemlidir Aristoteles'in formel mantığı okutuluyor. Çünkü bu günlük yaşamda gerekli bir şey. Ne olursa olsun hesap da yapsanız, sonra dinsel tartışmalarda karşıdakini mat etmek için. Çok alanda, doğru düşünmek. Askerlikten tutun da bilmem nereye kadar... Burada formel mantık kuralları okutuluyor. XVIII.-XIX. yüzyıl geliyor, orada doğa bilimleri gelişmiş, pozitif bilimler gelişmiş, metodoloji gelişmiş, ki bu bilimlerin metodolojisi değişmiş, formel mantıktan bambaşka bir şeydir Stuart Mill'in ortaya koyduğu, ki daha evvelden zaten uygulanıyor da. Bunlar var. Osmanlı ülkesinde böyle bir şey yoktu. Çünkü bilimin gelişmesi diye bir şey yoktu... Sonra Tanzimat olup da dış dinamikler artık Osmanlı İmparatorluğu zaten çökmeye başlamış. Bir türlü zafer kazanamıyor, durmadan yeniliyor. Tabii bunların getirdiği: Batıya yönelmek ve oradan bir şeyler almak. Ama alırken aynı yapı alıyor bunları. Dışarıdan alarak insan değişmez ki. İthalat. Onu aldığı şeyi kökünden yapabilirsen eğer gerçekten almış olursun. Özümsemiş olursun, bu özümsemek değil. Bu almak, ithalat. Bugün de uçaklar mesela montaj. Tekerlekleri burada yapılmıyor. 4-5 sorti yapınca tekerin değişmesi lazım dışarıdan alıyoruz. Her şey böyle... Burada ortaya çıkan taklit dünyası doğuyor. Gerçekte bir şey yapılmıyor ama görünüşte çok yapılıyor. Sanki onları yapınca, onu yapmış olanlar gibi olacağız zannediliyor. Bu askerlikten başlıyor biliyorsunuz. Sonra hukuk alanında, yeni kanun alınması. Bunlar hep kâğıt üzerinde şeylerdir. Çünkü toplumun kendi harcı hamuru inşa etmek lazım. Katıyen derinlik yok, sadece göstermelik. İktidarın işine gelen, kendinden olanı kayırıp fakir fukarayı uyut. Baklava çalan çocuklara altı yıl hapis, banka hortumlayana serbesti. Bu kadar. Kadınlardan bahsediliyor. Kadınlar bugün bile sokakta başını kaldırıp gezemez. Bunlar hak edildiği zaman, mücadele ile elde edildikleri zaman bir anlam kazanırlar. Mücadele eden insan da eğitimden geçmiş oluyor. Kadına da, başkasına da. O hale geliyor, düşünüyor. İnsana insan olarak

bakmak. Ne demek insan hakları. Bu insanın, insan olarak tanınması demek. Bunun için mücadele ediyor. Bu bir gelenek. Bizde böyle bir gelenek yoktur. İnsan kuldur. Tanrı ancak... Sen bakamazsın. Şimdi onun için. Bir şey olduğu zaman copla dövmek, vesaire. Uygar olmakla olmamak arasındaki fark.

Tanzimattan sonra

V.T.: *Hocam, Tanzimat'tan bu yana fikir alanında ne gibi gelişmeler olmuştur?*

S.H.: Evet. Bu gelişmeler de biraz önce sözünü ettiğimiz gibi, medeni olmayan bir başka gelenekle karşılaşma durumunun yarattığı özellikler gösterir. Yani Batı fikir hayatı, felsefe, onun özel bir şekli olarak felsefe, büyük rasyonel, akılsal geleneğe dayanır. Greko-latin kültürünün rasyonel geleneğine dayanır. Bu dünyanın irdelenmesidir. Bu irdelenme tabii aynı zamanda toplumun irdelenmesi sonucunu da getiriyor. Ve ekonomik toplumsal gelişmeler ve mücadelelerle bununla koşut olarak, paralel olarak yürüyor, birbirini etkiliyor. Bu süreç önemli. Bu süreç Batı'yı Batı yapmış olan süreçtir. Bütün özellikleriyle tabii, iyi ve kötü yanlarıyla. Şimdi Osmanlı Türk toplumu Batı'yla karşılaştığı zaman ve ona uyarlanmak isteyince, önce askerlik alanında bazı şeyler almak gerekiyor. Çünkü Osmanlı ordusu sürekli yenilmekte. Bu hem askerî olanakları, askerî eğitim eksikliği olarak ortaya çıkıyor. Dolayısıyla Batı'daki askerî teknoloji (ki bilime dayanır), belli bir sanayi toplumu olmayınca belli bir topu yapamazsınız. Çünkü bu bilimsel temellerden teknolojiye aktarılan bir sonuç, bir üründür. O topu döker. Almanların 1870'te Paris'i döverken kullandığı şişman "belta"ları yapmak için müthiş bir demir çelik teknolojisi sahibi olmanız gerekir. Bu, insanın isteyerek ya da imrenerek yapacağı bir şey değil. Bu sefer ne yapıyorsunuz, oradan getiriyorsunuz. İlginç şey vardır: Gazi Osman Paşa Plevne'de, tabii ilginç bir savunma ama ilk defa orada Almanların yaptığı "krupp" topları kullanılıyor. Bunlar ağızdan dolmuyor, arkasında bir mekanizma var oradan dolduruluyor. Müthiş bir ateş üstünlüğü var. Başarının ölçüsü budur. Koskoca Rus ordusunu hezimete uğratiyorlar. Ama bu, hep dışarıdan alınan şeylerle yapılıyor. Gene ithalat meselesine geldik. Daha ev-

vel Gabriel Tarde'den söz etmiş miydik? İlginç bir filozof ve psikologtur. Bütün toplum olaylarını taklitle açıklar. Bizde Ziya Gökalp ve başkaları üzerinde etkisi olmuştur. Bu askeri planda, sosyal planda, giyim kuşam meselesinde görülür. Dönemin marşını besteleyen kompozitör bile dışarıdan geliyor. Franz List gelmiş, Donizetti Paşa var. Tabii, fikir ve felsefe alanında da benzer bir durum var. Önce fikir planında bilimsel eserlere yöneliyorlar. Doğa bilimlerine önem veriliyor. Bunları öğrenmek, tabii ders programlarına alınmış durumda. Fizik kimya ön plana alınmış. Tabii, Batı'nın ürünlerinin alınması söz konusu. Daha soyut planda, yani felsefe ve fikir de aynı süreçten geçiyor. Fikir planında tabii politik düşünceler önemli. İlk defa Batı'daki liberal düşünceler Osmanlı aydınını etkiliyor. Felsefe düzeyinde de ithalat var. Ve daima ikinci, üçüncü elden yazarlar o zaman. Hiçbir zaman Batı'nın temel nitelikteki kitaplarına yönelme yoktur. Tanzimat'tan bu yana Cumhuriyet'e kadar ne Aristoteles ne de Platon doğru dürüst çevrilmiştir. Descartes'ın *Yöntem Üzerine Konuşması* XIX. yüzyıl sonunda çevrilmiştir. Tabii yine ilginç kişiler de var. Bunlardan biri de Beşir Fuad'dır. Beşir Fuad, hem bilim konularına çok yakın ve derinlemesine ilgi duyan ve araştıran hem de felsefe konusunda ciddi çalışmaları olan bir insandır. Beşir Fuad, bilim eğilimli bir insan olduğu için tabii felsefe de de İngiliz amprizmine yakın duruyor. Edebiyat üzerine de bazı açıklamaları var. Yani özgür bir tip olarak görüyoruz o koşullar içerisinde. Gerçekten hayranlık uyandıran bir kişi. Bunların hepsi yazılmıştır. Beşir Fuad'ın açtığı bu yol, bazı düşüncüler üzerinde gerçekten etkili olmuştur. Tabii ki yaygın olmamıştır. Çünkü onun fikirleri, genel dinsel ideoloji ya da törelerin getirdiği düşünce biçimlerine ters düşen, aykırı düşen bir anlayış. Ama Abdullah Cevdet gibi, Baha Tevfik gibi kişiler onun yolunda yürümüşlerdir. Bu arada siyasal alanda Namık Kemal'in Batı ürünleriyle ilgilenmesi var. Bunlar daha çok siyaset felsefesi diyebileceğimiz şeylerdir. Batı'dan bazı sistemli olmayan aktarmalardır bunlar. Çünkü köklü, sistemli bir şekilde alıp da düşünceyi ileriye sürmeyi sağlayacak toplumsal nedenler ve koşullar yoktur. Yeni sosyal dinamikler yok. Bütün tartışma yönetim planındadır. Yani Jön Türkler de, Abdülaziz'in ve

daha sonra II. Abdülhamid'in yönetimine karşıdır. Yoksa toplum yapısına karşı değildirler. Ekonomik ve sosyal yapıya karşı değildirler. Bunu değiştirmek akıllarının ucundan bile geçmez. Yönetimdeki insan değişirse daha iyi bir yönetim olacağını sanıyorlar. Daha sonra Prens Sabahattin, Le Play'in sosyolojisinden etkileniyor ve o konuda bazı araştırmalar yapmaya çalışıyor. İngiliz ampririk düşüncesine yakındır. Mehmet Ali Şevki var, onun yolundan giderdi anket yöntemini kullanarak. Fakat bunlar tabii yaygın, derin çalışmalar olmuyor. Sadece yüzeyde kalan ve yine de ithalat olmaktan kurtulamayan düşünceler.

V.T.: *Hocam, Felsefe Yazıları kitabınızda 1908-1980 arası düşünce tarihimizi özetlemişsiniz. Orada Rıza Tevfik'ten de söz ediyorsunuz.*

S.H.: Evet, Rıza Tevfik çok ilginç bir düşünür. İngiliz felsefe geleneğine bağlı. Hilmi Ziya Ülken hocamız onun üzerinde çok dururdu. Rıza Tevfik pragmatik, yüzeysel pragmatik felsefesini eleştiriyor. Aslında Batı'nın temelinde hemen başarıya ulaşmak değil, belki başarı sonuç oluyor ama daha derinlerden gelen bir çaba, dünyayı değiştirme, yaratma sürecine parmak basıyor. Bu açıdan, gerçekten eleştirisi ve daha başka yazıları da demin söylediğim gibi İngiliz amprizminin köklerine ilişkin yazıları ilginçtir. Onunla birlikte Baha Tevfik, Ahmet Şuayıp ve daha başka düşünürler de var. Onların belli bir düşünce yönleri var. Buna karşılık siyasal pratik kaygılar içinde kalan ve bir çözüm getirmeye kalkışan düşünürler de var. En başında gelen Ziya Gökalp'tir. Émile Durkheim'den etkilenmiş, Gabriel Tarde'tan etkilenmiş. Hiçbir zaman ekonomik ve sosyal koşulları göz önünde bulundurma, bu koşullardan hareket etme kaygısı görülmez. Kaba bir idealizmle, yani iradecilikle, yani emir demiri keser anlayışı ile hareket eder. Bu çok eskiden gelen, Osmanlı'nın mutlak merkezi yönetim anlayışının devamıdır. Ziya Gökalp'in kendisiyle ilgili felsefe yazılarında var benim. Belirttiğim gibi, bu konuları derinlemesine anlamış bir insan değil. Sadece o gün için yararlı bazı şeyler söylemek şu ya da bu düşünürden, hiçbir sistem olmaksızın birtakım fikirler alan bir insan. Medrese düşüncesinin bir temsilcisi olarak görürler onu. İktidarı elinde bulunduran zümrenin ideolojisini sürdürüyor. Bu açıdan etkilidir tabii. Sistemsiz ve ithalatçı düşüncenin, iktidarın temel siyasal ide-

olojisinin kökü olmasıyla karşı karşıyayız. Bugüne kadar da aşağı yukarı, ufak tefek değişikliklerden geçerek sürmüştür, süregelmiştir. Yani kaba milliyetçilik, şovenizm, yani yontulmamış milliyetçilik. Halkı, şekillendirecek bir madde gibi görmek ve bunun yapılabileceğini düşünmek. Ve bunu yapmak için en büyük baskı ve hatta şiddete başvurmak. Bu, yönetimin özelliğidir ve dolayısıyla sözünü ettiğimiz düşünce ile yakından ilişkili. Bunlar aslında gerçek felsefi düşünceler değil. Émile Durkheim'a bakmadan da başka türlü bunları yazabilir. Durkheim felsefesinden de sosyolojisinden de böyle sonuçlar çıkmaz. Durkheim toplumun, toplum hayatının çok önemli olduğunu söyler ama hiçbir zaman merkezîyetçi bir iktidardan yana değildir. Çünkü onun yetiştiği dönemde zaten böyle bir şey yok. Batı'da bambaşka mücadeleler olmuş. Sonra, Durkheim ikincil yapılar, diyor. Bugün bizim sivil toplum kuruluşları dediğimiz kuruluşlar, örgütler. Halbuki sivil toplum kuruluşlarından ancak son on-on beş yıldır söz ediyoruz biz. Katiyen izin verilmezdi bunlara. Evet. Çünkü merkezî bir iktidar, yani Osmanlı'dan devralınmış ve askerî güçle pekiştirilmiş olan iktidar, ikincil yapıları kabul edemez. Dolayısıyla demokrasiyi de kabul edemez. Çünkü bu ikincil yapılar demokrasinin en temel organları. Yani kamuoyunu oluşturan, kamuoyunun dile geldiği ve etkili olduğu, çoğunlukla da eğer Avrupa'da bile devlet ya da daha merkezde olduğunu söylediğimiz güç, eğer çizmeyi aşacak olursa onu, eleştiren ve harekete geçen güçlerdir. Tabii orada, bir de demokratik halk kitlelerinin tarih terbiyesi olduğu için daha etkili. Bu bir dengedir. Kamuoyu da dediğimiz şey budur.

Kitle, eskiden Osmanlı'da, hele Osmanlı'nın başarılı olduğu dönemlerde, dinsel ideoloji yönetenlerle yönetilenleri birleştiren bir şey. Henüz fazla memnuniyetsizlik yok o zaman. Asıl memnuniyetsizlik Tanzimat'la başlıyor. Niye? Çünkü devlet çöküyor. Gelirleri kısıtlanmış. Ama yöneticiler yine harcamalarını yapıyorlar. Bir de Batılı tarzda yaşam geliyor. Şimdi bunlar dinsel olan şeyler. Halk diyor ki "Bu bizden ayrıldı, bu bizle eskisi gibi beraber değil." O zaman muhalefet başlıyor. Ama bu tamamen dinsel bir muhalefet, toplumsal bir muhalefet değil. Tarihler da bunun içinde yer alır. Bugün de aynıdır. Çünkü Cum-

huriyet döneminde de bu devam etmiştir. Cumhuriyet dönemi, Serbest Fırka'nın ve Terakkiperver Fırka'nın, bunlar kuruldukları anda halkın memnuniyetsizliği oraya aktı. Aynen Demokrat Parti'de olduğu gibi. Yani şu çok önemli. Sınıf mücadelelerinden, belli bir tarihten geçmemiş olan yerdeki muhalefet başkadır, oradaki muhalefet başkadır. Tamamen, niteliksel olarak da farklıdır, sonuçları olarak da farklıdır. Bütün kültür hayatı olarak farklıdır. Üstyapı olarak farklıdır. Onun için hukuktan bahsettik. Orada hukuk bir temele oturuyor. Bizde modern hukuk hiçbir temele oturmaz. Çünkü öyle bir gelişme yok. Yani tarihî terbiyesi yok toplumun. Mücadeleden geçmemiş. Mücadele etmeden hiçbir şey elde edemezsiniz. İsterse birisi vermek istesin, emirle isterseniz siz, "çok hoşlandım almak istiyorum deyin," olmaz. Türkiye'de kültürel temeli bu. Sadece Türkiye'nin değil, bütün Yakın Doğu'ya bakın. Çünkü onlarda da aynıdır. Asıl mesele burada. Başka bir şey değil.

V.T.: *Hocam, Felsefe Yazıları kitabınızda düşünce tarihimizle ilgili bölümde şöyle diyorsunuz Prens Sabahattin'le ilgili olarak: "Abdülhamid istibdadının, Türk toplumunun yapısından ileri gelen bir olgu olduğunu, bu hükümdarın yönetimden uzaklaştırılmasıyla herhangi bir çözüm getirilemeyeceğini, önemli olanın toplumu değiştirmek olduğunu ileri sürdüğünü" belirtiyorsunuz...*

S.H.: Tabii, bunlar çok güzel saptamalar. Gerçekten daha derine iniyor. Öteki aydınlara oranla daha derine inen bir düşünce bu. Ama bu toplumsal kökü, temeli, altyapıyı diyelim, nasıl değiştirebilir insanlar? Bu düşünce çok güzel ama düşüncelerle bir toplumun altyapısı değişmez. Tabii bunları söylemek lazım o başka. Marx'ın meşhur cümlesi, "Fikirlerle belli bir maddi durumun ötesine geçilemez," diyor Marx. Maddi durum dediği ekonomik toplumsal gerçektir, toplumsal yapıdır. Bu bakımdan ana saptama doğru. Şunu da söyleyeyim, toplumu değiştirmek istemek aslında ekonomik yapıyı değiştirmektir. Şimdi, Prens Sabahattin de, karşıt olduğu askerî iktidar (İttihat ve Terakki SB) da toplumu değiştirmek istiyor. Ama o emirle ve yukarıdan değiştirmek istiyor, tepeden inmeyle değiştirilebileceğini zannediyor. Dikkat ederseniz başlangıçta ikisi de aynı fikirdedirler. Yani ne-

den aynı fikirdeler? Toplumu deęiřtirme konusunda. Ama nasıl deęiřtirilir meselesi ortaya konmuyor. Her iki tarafta da konmuyor... Bu bakımdan doęru da olsa dūřunceler havada kalıyor. Yani tam doęru deęiller, soyut kalıyor. Çūnkū dūřünce ile eylem arasında tutarlılık yok. Etkinlik bakımından tutarlılık yok. Nasıl yapılacak? Acaba yapılabilir mi?

V.T.: Hocam, Cumhuriyet döneminde felsefe ve fikir alanında ne gibi gelişmeler oldu?

S.H.: Evet. II. Meşrutiyet sonrası. Tabii üniversite daha önceden kurulmuştu. II. Meşrutiyet öncesinde hocaların çoęu felsefe eğitimi söz konusu olduğunda profesyonel olmayan kişiler ama felsefeyle ilgilenmiş kültürlü kişiler. Babanzade Naim Bey gibi hem medrese eğitilmiş hem Batı dūřüncesini çok iyi bilen Galatasaray'dan gelme insanlar var, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu var, daha başkaları da var. Ama, dışarıda okuyup da gelmiş pek kimse yok. Bir de [Halil] Nimetullah [Öztürk] Bey vardı üniversitede ders veren. Üniversite reformu yapıldığı zaman eski hocaların çoęu gidiyor. O sırada Almanya'dan çıkmak zorunda kalan ünlü bilim adamları ve felsefeciler geliyor. Bir kısmı uzun süre Türkiye'de kalmıştır. Fritz Neumark gibi, Gerhard Kessler gibi. Daha başkaları da var. Üniversitede felsefe şubesine gidecek öğrenciler birinci sınıfta Fizik, Kimya, Biyoloji okuması da gerekiyordu. Sonra Mehmet İzzet Bey vardı. Macit Gökberk, Halil Vehbi Eralp, Mazhar Şevket İpşiroğlu, daha sonra Takiyettin Mengüşoğlu. Hilmi Ziya Ülken, özellikle büyük katkısı olmuş, çok yönlü bir aydındır. Ayrıca Marksizmle de yakın ilgisi vardı. İslam felsefesi alanında geniş bir bilgisi vardı. *İslam Dūřüncesi* adlı bir kitabı da vardır. *Türkiye'de Çaędař Dūřünce Tarihi* adlı kitabı, üniversite dışındaki okurlara da hitap eden, çok bilinen başka bir eseridir. Hilmi Ziya Ülken, felsefeden edebiyat ve sanata kadar geniş bir alan içinde çalışmış çok önemli bir kişiliktir. Onun dışında, hem kişiliği açısından hem de bilimsel kimliği, felsefeciliği açısından çok değişik biri de Nusret Hızır'dır.

İlginç, önce matematik okuyor, sonra müziğe merak sarıyor. Çok yönlü bir felsefeci. Nusret Hızır için bilimsel dūřüncedeki netlik, mantıksallık bütün dūřüncesinin altında yatan bir belirlenmedir. Nusret Hoca toplumsal, tarihsel meselelerle yakından ilgili bir insan, çok aydın bir dūřüncesi var. Diyalektikle ve Hegel'le yakınlığı olan biridir. Belirtmeye çalıştım ama aslında

üzerinde durulup derinlemesine incelenmesi gereken bir düşü-
nürdür. Füsun Akatlı, onun kimi yazılarını *Bilimin Işığında* ve
Geride Kalanlar adlı kitaplarda topladı.

Felsefeciler arasında bizim nesilden Nermi Uygur'un Türk-
çe yazısı, felsefe kitaplarında olduğu gibi, edebiyat üzerine dene-
melerinde çok sağlam bir dil duygusu var.

KONUŞMALAR

II

SELAHATTİN BAĞDATLI: *Doğu topluluklarında felsefi düşüncenin ortaya çıkmayışını, bu toplumlar da "kendi bilincine" ulaşmış sınıfların ve "ferdiyet" in yokluğuna bağlıyorsunuz (Felsefe El Kitabı, V. Bölüm, Gerçek Yayınevi, 1970) Bu konuyu biraz daha açıklar mısınız?*

SELAHATTİN HİLAV: Fert (birey) ile toplum arasındaki ilişki, yeniçağ düşünce tarihinde, üzerinde en fazla durulmuş sorunlardan biridir. Çeşitli görüşler ileri sürülmüş bu konuda. Sorunun çeşitli yanları var. Bizi ilgilendiren açıdan, yani felsefenin ortaya çıkışı ve gelişmesi açısından bu sorunu ele aldığımızda, en genel çizgileriyle şunu görüyoruz; felsefe (gerçek anlamıyla), ferdin gittikçe daha büyük bağımsızlık (toplum karşısında bağımsızlık) kazandığı Batı toplumlarının evrim çizgisinde (Kölecilik-Feodalite-Kapitalizm) ortaya çıkıp dal budak sahıyor. Bu bir tarih verisi: bugünkü bilgilerimizin ortaya koyduğu bir olgu. Demek ki, Batı toplumlarının evrim çizgisinde görüldüğü gibi, toplumların iç farklılaşması (sınıflaşma süreci) ve bu farklılaşma içinde ferdin gittikçe genişleyen ve derinleşen bir dünya haline gelmesi ile (başka bir deyişle bilincin yeni bir nitelik kazanması ile) felsefenin ortaya çıkması ve gelişmesi arasında bir paralellik var. (Marx, *Alman İdeolojisi'*nde ve başka birçok yazısında, ferdin düşünce ve bilinç zenginliğinin, toplumsal ilişkilerin zenginliğine bağlı olduğunu açıklamıştır.) Buna karşılık, Doğu toplumlarıyla ve genellikle Batı toplumlarının evrim çizgisi dışında kalan geleneksel toplumlarla (farklılaşmanın, sınıflaşma sürecinin belli bir noktada donmuş olduğu, üretim biçiminde niteliksel devrimlerin ortaya çıkmadığı, Marx'ın deyişiyle, ferdin "göbekbağını toplumdan koparmış olmadığı" toplumlarla) felsefenin bulunmayışı arasında da bir paralellik var. Birinci durumda, toplum ve fert gelişmesi ile felsefe arasında içeren (tazammun eden) bir ilişki; ikinci durumda toplum gelişmemişliği, donmuşluğu ve fert bi-

linci sınırlılığı ile yine felsefe arasında, dışarda bırakan, dışaran bir ilişki söz konusu.

Ekonomi tarihi ve üstyapıların tarihi, tek tek ele alındıklarında, bu konuda daha somut ve ayrıntılı veriler sunar bize. Ekonomi tarihi, Batı'da, bir başına davranan ve kapitalistin kişiliğinde doruğuna ulaşan bir ferdiyet evrimi gösteriyor (Bunun karşısında, ona diyalektik olarak bağlı bulunan ve kendi bilincine ulaşan işçinin kişiliği yer alıyor). Doğu'da ise, üretim biçimleri, ferdin girişkenliğine dayanan bir çerçeve ortaya koymuyor; genel yapı ve "göbek bağı" ağır basıyor. (Bizde "şahsî teşebbüs yokluğundan" yakınılmasının bilimsel temeli burada aranmalıdır.) Bir üstyapı ögesi olarak edebiyatı ele alırsak şunu görüyoruz: Batı'da, ferdin topluma karşı bağımsızlığı ve girişkenliğine paralel olarak tek insanın bilincinin araştırılması; somutun, ayrıntının incelenmesi ön planda. Roman türünün gerçek anlamıyla Batı'da ortaya çıkması ve gelişmesi bunun en kanıtlayıcı örneği. Oysa Doğu'da, genel olarak, toplumun eritici, kaynaştırıcı ve kuşatıcı etkisi, fert bilincinin araştırılmasına oranla, genel bir ilkenin (bu kimi zaman Tanrı, kimi zaman alınyazısı vb biçiminde kavranır) ağır basmasına yol açıyor. Hegel, *Estetik*'inde, Celâleddin-i Rumî için şöyle der: "Yaratılmış her şeyde tanrısalı görmeğe çalışan ve onu bu varlıklarda gerçekten gören İslam şairi, öz benliğinden yüz çevirir... Celâleddin-i Rumî'nin şiirinde, insanın kendi benliğini mutlak olarak bir yana bırakıp dünyanın her bucağında O'nun (Tanrı'nın) varlığından başkasını görmeyerek, duygularının alanına giren ve kendisini çevreleyen gerçeklerde, O'ndan başkasının sözünü etmeyerek dile getirdiği Tanrı aşkı, bütün yönlerde ışıtmaktan ve genişlemekten geri kalmayan bir kaynak gibidir." Bu örnekleri, Batı ve Doğu'da ("Doğu" deyince, coğrafi bir belirlemeyi değil, Batı toplumlarının evrim çizgisi dışında kalan sınıflı ekonomik-sosyal yapıları göz önünde tuttuğumuzun unutulmaması gerekir), fert-toplum ilişkisinin farklılığını daha somut bir biçimde belirtmek için verdim. Şimdi, yeniden sorunuza dönerek, bunun, felsefenin ortaya çıkması ile olan ilişkisini daha ayrıntılı bir biçimde açıklamaya çalışayım.

Felsefe, özgür düşünce üzerinde temellenir; bir sorguya çekme ve eleştirmedir; kaynağını sadece akıldan alan bir açıklama

çabasıdır. Özgür düşüncenin var olmadığı, eleştirmenin yapılmadığı, aklın son sözü söyleyemediği yerde felsefe var olamaz. Yani felsefenin ortaya çıkması için, belli birtakım koşulların gerçekleşmesi zorunlu. Örneğin, mitolojinin ve dinin egemen olduğu ideoloji biçimlerinde, özgür düşünce, eleştirme ve akıl buyruğunu yürütemediği için, felsefe de ortaya çıkıp gelişemez. Ama mitolojiyi ya da dini sorguya çekmek, tarih ve toplum gelişmesinin dışında, tek tek insanların yalnız başlarına yapabilecekleri bir iş değildir; belli bir toplumsal gelişme içindeki insanın yapabileceği bir iştir. Ferdin, mitoloji, din ya da politika alanında genellikle kabul edilmiş ileri-sürüşleri ve açıklamaları sorguya çekme olanağını veren bir toplum içinde bulunması gereklidir; yoksa felsefeden söz edilemez. Felsefenin var olma koşulunun tarihsel ve sosyolojik temelidir bu. Ancak, toplumun kendi kendini sorguya çektiği çağlarda; yani kendi içinde bölünüp, kendini bir sorun olarak ortaya koyduğu dönemlerde; bir başka deyişle sınıf çatışmalarının ve sosyal politik etkinliğin, eylemin (praksis'in) gelişip çok yanlı hale geldiği toplum biçimlerinde, düşünce kendi özgürlüğüne yönelmeye başlar: Gelişen yeni bir sosyal-politik yaşam ve etkinlik, karşılaştığı yeni gerçekliği egemenliği altına almak, onu kendinin kılmak, sistemli bir açıklama getirmek ister. Bu, sosyal ve politik insan praksis'inin, yani etkinliğinin yanı sıra ve ona bağlı olarak genellikle düşüncenin, teorinin, felsefenin praksis'idir.

Batı toplumlarının evrim çizgisinde görüldüğü gibi, bir sınıf bir başka sınıfla çatışmaya girdiği zaman, sadece, çatışmaya girdiği sınıfın ekonomik temellerine saldırmakla kalmaz; o sınıfın ideolojisini de yıkmaya yönelir. İdeoloji planındaki bu mücadele, o güne kadar süregelen genel ideolojik yapının (din, töreler, hukuk, sanat vb) eleştirilmesini gerektirir. Eski egemen sınıfın ideolojisine saldıran yeni sınıf, çevresinde yardımcıları toplamak ve ileri sürdüklerinin herkesin yararına olduğunu gösterebilmek için otoriteye, yetkeye, buyruğa değil, herkesin kabul edebileceği bir evrensel ilkeye, yani akla dayanmak zorundadır. Aynı nedenlerden ötürü, egemen sınıf da felsefeye yönelir; onu zenginleştirir. İdealizmin güçlü olduğu yerde materyalizmin; sağcı düşüncenin güçlü olduğu yerde solcu düşüncenin güçlü

olması ve tersinin de görülmesi, bunu açıkça ortaya koyuyor. Bu açıdan ele aldığımız zaman felsefenin ortaya çıkışının gerçek anlamıyla sınıflı toplumların ortaya çıkışına rastlaması gerekir. Eski Yunan ve kölecilik düzeni bize bunun ilk örneğini veriyor. Gerçekten de, ilkçağ felsefesi, evrenin kaynağının araştırılması ve dolaylı olarak dinin eleştirilmesi ile başlamıştır. Sokrates'in resmî dine aykırı düşünceler ileri sürdüğü ve gençliği geleneksel değerlerden ayırıp kötü yola sürüklediği gerekçesiyle öldürülmesi bir rastlantı değildir. Gerçek anlamda felsefenin yaratıcısı Platon'un çabası ise, insan düşüncesini ve bilgisini akıl üzerinde temellendirmekten, evren ve insan konusundaki bütün açıklamaları akıl bakımından meşrulaştırmaktan başka bir şey değildir. Böylece fert belli bir sınıflaşma ve sınıf çatışması içinde kendini toplumun genel ve kuşatıcı ideolojik dünyasının karşısına koymakta; akla dayanarak ve özgür bir düşünceyle onu sorguya çekmekte; çeşitli sorunları irdelemekte ve cevaplar getirebilmekte, yani felsefe yapabilmektedir.

Batı toplumlarının evrim çizgisi dışında yer alan toplumlarda ise (ilkel sınıfsız toplumlarda felsefenin varlığı hiçbir biçimde sorun olamayacağı için bu toplumların sözünü etmiyoruz), sınıflaşma, sınıf çatışması, fert-toplum-ideoloji ilişkisi farklı görünüyor. Önce şunu açıkça belirtmek gerekir: Batı toplumlarının evrim çizgisi dışında kalan toplumların sınıfsız toplum olduğunu, ya da böyle bir şeyin söylenmek istendiğini sanmak tamamen yanlıştır. Sınıfsız toplumlar sadece, ilkel toplumlardır. Başka bir deyişle, ancak ilkel-sınıfsız-toplum tipinde sınıfların bulunmadığı söylenebilir. Burada önemli olan, genellikle Batı gelişim evrimi dışındaki toplumların ve özellikle Doğu toplumlarının sınıf ilişkilerinin, özelliğinin ve dinamiğinin farklı oluşudur. Geleneksel toplumlar diye de adlandırdığımız bu ekonomik ve sosyal biçimler açısından (özellikle Anadolu Türk Toplumu ya da Osmanlı İmparatorluğu yapısı), sözü geçen farkın ne gibi belirgin yanları olduğunu çeşitli yazılarımda açıklamaya çalıştım. Burada üzerinde durduğumuz farka, sadece genel belirlemeleri bakımından ve felsefe açısından kısaca dokunacağım.

Bu toplumlarda bir donmuşluk göze çarpıyor; sınıf dinamiği ve çatışması zayıf; sınıflar iktidarı ele geçirmek için ölüm

kalım savaşına girişmiyorlar; sınıflar kendilerini sınıf olarak tanımıyorlar, yani kendi-bilincine ulaşmış sınıflar söz konusu değil, kendinde sınıflar söz konusu; başka bir deyişle politize olmamışlar (bugün bile bizde emekçilerin ağzından düşmeyen “büyüklerimiz bilir” sözünü düşünelim); bundan ötürü köklü bir ideolojik mücadele yok; politik otorite, din, töreler vb, aklın eleştirilmesinden geçirilmiyor; evren ve toplumun insan zihninde kalıplaşmış, donmuş, değişmeyen, başka türlü olduğu düşünülmeyen bir imgesi var. Toplumun organik bütünlüğü, ekonomik alanda kendinde bölünmüşlüğe ve çıkar çatışmalarına rağmen, din ve ideolojinin inanılmayacak kadar güçlü birleştirici etkisi dolayısıyla ağır basıyor; fert, toplumdan göbek bağı koparamamış; kendini ve bilincini dünyanın merkezi, biricik otorite olarak koyamıyor; bir çevre yarattığı olarak yaşıyor. Bir başka deyişle, felsefenin görevini, bütün üstyapıda ve özellikle dinde dile gelen ideoloji yerine getiriyor (tabii, eksik ve aldatıcı bir biçimde).

Bazı olgular bu genel açıklamalarla çatışıyor gibi gözükebilir. Batı toplumlarının gelişme çizgisi dışında yer alan bazı yapılarda (örneğin Hindistan) kastların bulunuşu ya da İslam felsefesinin belli bir ölçüde özgünlük taşıması gibi. Kastların, sınıf dinamiğinin tam bir olumsuzlanması olduğunu unutmamak gerekir. Kastlı bir toplum, birçok toplumlara bölünmüş ve herbiri kendi içinde donmuş toplumlar topluluğu gibidir. Ayrıca, kastlar arasında ölüm kalım savaşına varan bir sınıf mücadelesi de yok; ideolojik kalıplaşma, burada, belki de en yüksek noktasına ulaşılıyor; ferdin gelişiminin ve bilincin niteliğinin de buna bağlı olduğu besbelli. Bundan ötürü, kastlı toplumlar, genellikle yukarıda kaba çizgileriyle belirttiğimiz Batı dışı toplumların yapısı ile ilgili görünümü bozmuyor. Ayrıca, kast katlaşmasının altındaki üretim biçimi ve mülkiyet düzeni ele alınacak olursa, ileri sürdüğümüz görüş daha kolaylıkla pekiştirilebilir. Bilindiği gibi, Marx ve Engels, Batı gelişimi dışındaki üretim biçimlerini incelerken, özellikle Hint toplumunun organizasyonu ve toprakta özel mülkiyetin bulunmayışı üzerinde durarak Asya-tipi üretim tarzı kavramını bu gerçekler üzerinde temellendirmek istemişlerdi.

İslam felsefesinin belli bir özgünlük gösterdiği doğrudur. Bu özgünlüğün ancak belli bir süre içinde var olabilmesi (doku-

zuncu ve on dördüncü yüzyıllar arası) ve sonra bir daha canlanmamak üzere donup kalması ise ilgi çekicidir. İslam düzeni, içinden çıktığı koşullara oranla bir devrim niteliği taşıyordu. Bu niteliksel değişikliğin, düşünce ve felsefe planına başvurmak durumunda olduğu söylenebilir. Nitekim İslam dünyası geleneksel Yakın Doğu İmparatorlukları halinde kristalleşince; yani belirli bir ekonomik temele oturunca felsefe, felsefe olarak ortadan kalktı, dinin hizmetine girdi (Kelâm); özgün bir düşünce olmak niteliğini yitirdi. Bununla birlikte, İslam felsefesi sorunu üzerinde durulması ve açıklanması gereken hayli karmaşık bir sorun olarak karşımıza çıkıyor.

S.B.: *Türk toplumu, yaşanmamış maddi hayatın (kapitalizm), fikir ürünlerini nasıl aşabilecektir? Toplumumuz, sosyal zamanla tarihsel zaman arasındaki farkı nasıl giderilebilir?*

S.H.: Sorunun birinci bölümü, sadece fikir ürünleriyle ilintili. İkinci bölümü ise, çok yanlı bir sosyal değişimi ve aşmayı söz konusu ediyor. Ayrıca ikisi arasında yakın bir ilinti de var. Gerçekten de, bu sorun, sadece bizim değil, Batı toplumlarının evrimi içinde yer almayan bütün toplumların karşısına çıkan bir sorun. İdeoloji dilinde, yani bilimsel olmayan görüşlerin dilinde, buna “çağdaş uygarlık düzeyine” ulaşma, “Batılılaşma”, “Çağdaşlaşma” deniyor bizde. Bütün bu deyimler, ideolojinin özü gereği sorunu çarpıtmakta, gerçekleri gözden kaybettirmektedir. Aslında, bizim durumumuz söz konusu olduğu zaman, bambaşka evrim çizgisinde, bambaşka üretim ve mülkiyet yapısına dayanan bir toplum ile yani bizim toplumumuz ile kapitalizmin ve emperyalizmin arasındaki çatışma söz konusu. İdeoloji, ekonomik terimlerle (Asya-tipi-toplum, kapitalizm, emperyalizm) konuşmaktan korkar; onun yerine, “uygarlık”, “Batı”, “çağdaşlık” gibi, kültür, coğrafya, kronoloji terimleri koyar. Bunu bilerek ya da bilmeyerek yapar. Ama sonuç değişmez. Sonuç her zaman gerçeklerin bilimsel, nesnel ve apaçık kavranışının perdelenmesi, gözden kaybettirilmesidir.

Marksist düşüncenin ödevi ise, gözden kaybettirilmek istenen bu gerçekleri, iç bağlantıları, nesnel anlamları içinde çırpılçılak ortaya koymaktır. Sorun şu: Biz, başka bir evrim çizgisinden geliyoruz; iki yüzyıldan daha fazla bir süredir, kapitalizmin

ve sonra emperyalizmin darbesi altındayız. Toplumumuzun iç dinamiği yukarda anlattığımız gibidir (mülkiyet biçimi, sınıf yapısı sınıf çatışması ve bu maddi gerçeklerin yarattığı insan psikolojisi ve bilinci bakımından); buna kapitalizmin ve emperyalizmin darbesi de eklenmiş; böylece yukarda anlattığımız ilk ekonomik sosyal-üstyapısal durum, değişikliğe uğramış, çarpılmış. Ama bütün çabalara rağmen, Batılı bir toplum olmamışız. Bu durumda ne yapmak gerekiyor? Sorunuzun aradığı cevap budur sanıyorum.

Bu soruna, fikir açısından da ekonomik (maddi) gerçekler açısından da yaklaşabiliriz. Öz bakımından büyük bir değişiklik yoktur bu yaklaşımlar arasında. Sadece, fikir alanında yapılabileceklerle, ekonomik-sosyal alanda yapılabilecekler arasında bir tarz (kip) farkı söz konusu olabilir. Bunlar da her iki alanın arasındaki farkların, kendi özel etkinlik koşullarının, praksislerinin farklarıdır.

Fikir ve genellikle kültür alanında, kapitalizme rağmen kapitalizmin ürünlerini özümlemek, kendimizin kılmak ve aşmak zorundayız. Kemal Tahir'in çok sevdiğim bir deyişle "Batı'ya rağmen Batılı olmalıyız." Batı'ya rağmen Batılı olmak, Batı'yı (kapitalizmi), Batı olarak kaldıkça, belki de hiçbir zaman ulaşamayacağı bir aşamaya doğru aşmak, yani sosyalizme doğru aşmak demektir. Bu, fikir planında gerçek bir sosyalist düşünce ve duyuşun, yaratıcı bir biçimde bütün kültür alanlarında (sanat, edebiyat, felsefe vb) ortaya konması, uygulanması, verimlendirilmesi demektir. (Tabii, sanatın, edebiyatın, felsefenin kendi özellikleri unutulmadan.) Başka bir deyişle, Marksist yöntemin (metodun), kendi gerçeklerimize, başkasına benzemez koşullarımıza uygulanması demektir. Sanat ve edebiyatta, gerçek bir sosyalist yaratışa ulaşmak demektir. (Kapitalizmin ekonomik yöntemleriyle gerçek bir kalkınma, ilerleme ve aşma söz konusu olamayacağı gibi, kültür yöntemleriyle de gerçek bir manevi dünya kurulamaz.) Bütün bu çabaların iki yönü var: Birincisi karşımızdaki etkiyi özümlemek ve onunla hesaplaşmak; ikincisi geçmişin bize sunduğu yararlı öğelere dayanmak; bunları bir öz değişikliğine uğratarak, daha yüksek planda yeniden üretmek, kültür varlıkları olarak ortaya koymak. Aslında, bu bizim durumumuzdaki

öteki ülkelerde olduğu gibi, bizde de uzun süredir, gerçek sanat adamlarının yaratışlarında görülen bir yöneliş. Bizde, düşünce ve felsefe planında aynı ölçüde başarı gösterilmemesine rağmen, müzikte, resimde, edebiyatta, bu iki yanlı aşıcı ve sentezci (birleşimci) çalışmanın örnekleri açıkça ortadadır. Özellikle müzik alanında, klasik Batı müziği çerçevesi ve biçimi içinde, yerli verimlerin, belli bir özgünlük taşıyan, geçmiş (Türk folkloru ve klasik müziği) ve verilmiş (Batı müziği) aşan sentezler ortaya koyduğu görülüyor. Aynı şeyi, edebiyat için çok daha rahatlıkla söyleyebiliriz. Batı resminin belirli üsluplarını Türkiye'ye ithal etmek de artık bir moda olmaktan çıktı. Aynı aşıcı ve sentezci tavır, bugün Türk resmini temsil eden gerçek sanatçıların verimlerinde açıkça görülüyor (ayrıntılara girmemek için bu konularda isim vermek istemiyorum; sorunu ele alışımız bakımından, bu sanatçıların kimler olduğunu, okur kolaylıkla anlayacaktır).

Herhangi bir üretim biçiminin maddi (ekonomik) koşullar bütünüünün yaşanmamış olması, bunu yaşamamış olan toplumun, aynı dönemden geçmesini; tarihi yeniden tekrar etmesini gerektirmez. Bilinç, belirli bir toplumun maddi gerçeklerine bağlı ve onun ürünü olduğu halde, bunu aşma, başka toplumlardaki deneyleri ve yaşantıları kavrama ve yeniden kendine dönerek, kendi sınırlı olanaklarını genişletme gücüne sahiptir; bilincin, kaynağı olan maddi koşullar üzerindeki etkinliğidir bu; onu, dolaylı olarak değişikliğe uğratacak durumları yaratabilme gücüdür, etkisidir. Başka bir deyişle düşüncenin ve kültürün praksis'idir. Sadece fikir ve felsefe planında, sanat alanında bir bakıma kendiliğinden ve doğal bir süreçle ulaşılan sonuçlara ulaşabildiğimiz söylenebilir mi? Sanmıyorum. Ülkemizde, kültür yaratışları alanındaki pratiğin (uygulamaların, verimlerin), fikir ve felsefe planındaki uygulama ve verimlerin önüne geçmesi de bunu gösteriyor. Düşünce, bu uygulamaların teorisini yapmamış, onları sistemleştirememiştir (bizde sosyalizme, bilimsel ve felsefi eserlerle değil de edebiyat ve şiirle başlanması da bunun kanıtı). Öyleyse, geç kalınmış olmasına rağmen, kendiliğinden ve kendinde gerçekleşen ve ileriye dönük olan bu çaba ve yaratışları felsefe diliyle ortaya koymak gerekiyor. Özümleme ve aşma olayının teorik bir biçimde dile getirilmesi zorunlu oluyor.

Bu, bizde, Marksist düşüncenin, yaratıcı bir biçimde, bütün kültür yaratışıyla hesaplaşması ve onu etkileme yoluna girmesinden başka bir şey değildir.

Buraya kadar, fikir ve kültür alanındaki aşmayı söz konusu ettik. Fikir, felsefe ve kültür, bu aşma olayının ancak öznel (subjektif) koşullarını hazırlayabilir. Marx'ın dediği gibi, "Fikirlerle, maddi bir durumun ötesine geçilemez." Ama bu hazırlamanın büyük bir önem taşıdığını unutmamak gerekir. Ancak doğru bir teori, maddi (ekonomik ve sosyal) alanda köklü ve niteliksel bir değişmeyi, bir aşmayı gerçekleştirebilmeyi sağlar. "Devrimci teori olmadan, devrimci eylem olmaz," yargısının ya da Marx'ın "Teori, halk kitlelerine işleyince, maddi bir güç olur," sözünün anlamı buradadır sanırım.

Sorunuzun ikinci bölümüne böylece gelmiş bulunuyoruz. Toplumumuz, Batı'nın bütün etkisine rağmen ve ayrıca bu etkidenden dolayı kendi sosyal zamanı (değişikliğe uğramış geleneksel bir toplum oluşu) içindedir. Ama tarih bakımından bambaşka bir sosyal zamanla (kapitalizm ve emperyalizm, ayrıca bambaşka bir açıdan sosyalizm) ile çağdaştır. Aradaki bu fark nasıl kapatılacak? Bu soru, yukarda belirttiğimiz fikir çabalarına ilişkin olmakla birlikte başka bir planda yer alıyor. Bu doğrudan doğruya, üretim tarzının değiştirilmesi ve bu tarzı değiştirecek güçlerin durumu, başka bir deyişle politik mücadele ve praksis sorunudur. Fikir planında olduğu gibi, eylem planında da çağdaş tarihin bize sunduğu örneklerle bakmak gerekiyor; bunlar bize önemli ipuçları verebilir. Batı toplumlarının evrim çizgisi dışında yer alan toplumların (bir ikisi sayılmazsa), Batı gelişimini hiçbir zaman yakalayamadığı; onun arkasında kaldığı görülüyor. Ancak kapitalizmi devrimci bir çabayla aşarak yeni bir üretim tarzına (sosyalizm) yönelen toplumların bu gelişimi yakaladığı ve daha da ileriye geçtiği apaçık. Fikir planında gerçekleştirilen aşma ile maddi alanda yani ekonomik ve sosyal alanda gerçekleştirilen aşmanın öz bakımından farklı olmadığı söylenebilir. Birincisinde düşünsel bir planda ve dolaylı olarak etkili bir aşma var; sosyalist bir kültürün ve sanatın yaratılması söz konusu. Bu aşma, eldeki kültür kaynaklarını (yerel kaynaklar) ve dış etkileri (yabancı kültür etkilerini) yeni bir sentezde eritiyor, daha yük-

sek plana çıkarıyor, özgürlük kazandırıyor bunlara, aynı zamanda yeni bir kişilik, ulusal bir özellik kazandırıyor. İkincisinde, ekonomik koşulların (bu koşullar geleneksel ekonomik sosyal gerçeklerdir) dış etkiler karşısında, bu etkilerin taklidiyle (gelişmemiş bir ülkede kapitalizmin yaratılmaya çalışılması gibi beyhude bir çaba) değil, kapitalizmin olanaklarını da içeren ve onları aşan bambaşka bir yapı içinde ve daha yüksek bir düzeyde (sosyalist bir üretim tarzının yaratılması söz konusu) gerçekleştirilmesiyle karşılaşyoruz. Ama bu ikinci gerçekleştirme, fikir planında ve tek tek kişilerin çabalarıyla değil, kitlelerin maddi gücüyle ve politik eylemiyle, praksis'yle gerçekleşiyor. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, her iki çaba birbirini etkiliyor ve tamamlıyor. Kısacası, doğru bir fikir çabası ve bunun doğurduğu etkin bir eylem; etkin bir eylem ve bunun yarattığı yeni durumlardan yararlanarak kendini zenginleştiren bir yeni fikir yaratışı. Yani düşünceyle eylemin (dünyayı değişikliğe uğratan devrimci eylemin) durmadan gelişen diyalektik birliği...

S.B.: *Sanat eserinin, estetik bir değer taşıyıcısı olduğu kadar, bir sosyal olay da olduğu görüşündesiniz. Sanatın estetik ve sosyolojik yanları arasındaki ilişkiyi açıklar mısınız?*

S.H.: Bu düşünceleri, yıllar önce, edebiyat konusunda açılmış tartışmalar dolayısıyla ileri sürmüştüm. O sıralarda (1967), genellikle sanat ve özellikle edebiyat konusunda, sol düşüncenin, daha önceden benimsediği görüşlerde değişiklik yapması, onları daha derin ve kavrayıcı hale getirmesi bir gereksinme olarak ortaya çıkıyordu. Sanat eserini, sadece içeriği, politik eğilimi, mesajı açısından ele alan ve değerlendiren dogmatik görüş, sol düşünce içinde de eleştirilmeye başlanmıştı. Ama bütün önceki alanlarda görüldüğü gibi, burada da, doğru bir yöneliş, sorunun sadece bir yanını göz önünde tuttuğu, abarttığı ve önceki yanları göremediği için bir başka dogmatizme ve kalıpcılığa düşmüş oluyordu. Sol düşünce içinde ortaya çıkan (bugün de hâlâ bir ölçüde geçerlidir) bu eleştiri, sanat eserinde sadece estetik yanı, sanat değerini görüyor; sanat eserini buna indirgiyordu. Bu görüşün sakatlığını göstermek için yazdığım "Son Sanat Tartışmaları" adlı yazıda, her şeyden önce sanat eserini, katkısız bir estetik varlık olarak değil, sosyal bir olay olarak da görmek

gerektiğini; ne var ki estetik değeri hiçbir zaman gözden kaçırmamanın zorunlu olduğunu; çünkü bir sanat eserini sanat eseri yapan şeyin bu özellik olduğunu belirtmeye çalıştım. Asıl sorun, estetik değerle sosyal gerçek; başka bir deyişle, güzellik kavramıyla bunu belirleyen sosyal koşullar arasındaki diyalektik ilişkiydi. Örneğin, Divan edebiyatındaki estetik değerle, “güzel”le bu edebiyatın temelindeki sosyal yapı arasında ne gibi bir ilişki vardır, diye sorduğumuz zaman estetik alanını sanat tarihi ya da sosyolojisi açısından ele almaya başlıyoruz demektir. Divan edebiyatının sadece biçimsel yanları üzerinde durulabilir; estetik özellikleri gösterilebilir. Ya da içeriğinden başka bir şey göz önünde tutulmaz ve bu açıdan sözü geçen edebiyat eleştirilebilir; değersiz olduğu ileri sürülebilir. Bu iki açıklama yönelişi de yetersizdir. Önemli olan Divan edebiyatının, daha sonra ve günümüzde ortaya konan başarılı edebiyat verimlerindeki etkisini ve varlığını; ayrıca bugün bir estetik nesne olarak bizi hâlâ niçin etkilediğini açıklayabilmektedir. Bunu yapmak için belli bir toplumun sosyal praksişi ile sanat praksişi arasındaki ilişkiyi ortaya koymalıyız. Yani belli bir toplumun doğal, sosyal ve politik çevre üzerindeki değişikliğe uğratma, biçimlendirme, egemenlik altına alma tarzı ile yeni bir toplumdaki manevi dünyayı biçimlendirme ve egemenlik altına alma tarzı arasındaki ilişki kavranabilir hale getirilmeli. Nitekim, tarih boyunca gittikçe genişleyen insan praksişinin bir parçası olması bakımından, yani insanın kendi dünyası üzerindeki egemenliğine doğru atılmış bir adım olması bakımından eski bir sanat eserinin günümüzde de değer taşıdığını ileri sürebiliriz. Dikkat edilecek olursak, burada eski eserlerin yaşaması ya da etkinliğini koruması diye adlandırılan ve doğrudan doğruya estetiğin alanına giren bir sorun söz konusu ama bu sorun ancak sanat tarihi ve sosyolojisi araştırmalarına dayanarak çözülebilir. Kısacası, sözünü ettiğim yazıda, sanat olayını ya da eserini, çeşitli yanları ve boyutlarıyla kavramak gerektiğini belirtmek istemiştım; sanat eserine sadece estetik açıdan yaklaşmanın, sanatın kavranılabilirliğini azaltacağını ileri sürmek istiyordum.

S.B.: Marksist düşüncenin, Batı ürünü olduğu halde, Batı'nın bunu kullanamadığını, bu düşünce olanaklarının Doğu'ya kaymakta ol-

duğunu söylüyorsunuz. Batı'ya oranla Doğu toplumlarının, Batı-dışı ülkelerin olanakları nelerdir?

S.H.: "Batı Marksist düşünceyi kullanmıyor," derken, köklü devrim perspektiflerinin, devrim gerçekleştirilebilirliğinin, şimdilik Batı'da görülmediğini kastediyorum. Yani Batı'da, politik etkinlik açısından, niteliksel bir değişiklik yaratma olanağından, Marksist düşünce bugün yoksun kalmış gibi görünüyor. Bilindiği gibi sömürgelerden elde edilen kazançların, yönetici sınıf tarafından emekçilere daha büyük paylar verilmek için de kullanılması, kapital-emek çatışması arasında bir dengenin doğmasına yol açmıştır Batı'da. Böylece, devrimci perspektifte bir donma ortaya çıkıyor. Batı'daki Marksist partilerin, mevcut politik çerçevede içinde, emekçilere daha fazla hak koparmaktan başka amaç gütmüyor gibi göründükleri söylenebilir. Ama politik alanda praksisin denge ve donmuşluk haline girmesine karşılık, teorik alanda çok derin, zengin ve yaratıcı düşüncelerin yine Batı'da ortaya atıldığını unutmamak gerekir. Örneğin, Marksizmin yöntemi, unutulmuş temel kavramları ve görüş açıları üzerinde Batı ülkelerinde yapılan araştırmalardır ki bugün bizim, on beş yıl öncesinden çok farklı düşünmemize ve konuşmamıza yol açmıştır. Marksizmin Doğu ve genellikle Batı toplumları evrim çizgisi dışında kalan toplumlar hakkındaki araştırmaları ve görüşleri, birkaç istisna sayılmazsa (Bakü Kongresi'nde ileri sürülen bazı görüşler; Sultan Galiev'in, M. (Manabendra), N. (Nath) Roy'un düşünceleri ve 1930'lardan sonra Japon Marksistlerinin yaptığı ilginç incelemeler), önemli bir sorun olarak Batı ülkelerinde ele alınmış ve bu ülkelerde sistemli bir araştırma konusu olmuştur.

Benim, bu değiştiğiniz görüşü ileri sürerken asıl anlatmak istediğim, Marksist devrim perspektifinin Batı ülkelerinde gerçekleşme olanağının giderek yavaş yavaş ortadan kalkmış gibi görünmesidir. Dikkat edilecek olursa, Marksizmin Batı ülkeleri konusunda yaptığı çözümlemelerin (analizlerin) ve bulduğu çeşitli yasaların geçerliliğinden değil (bunlar genel anlamda bugün de geçerlidir ve bilimsel bir değer taşır), sadece devrim perspektifinden söz ediyorum. Marx'a en fazla, devrim perspektifinin boş çıkması açısından saldırılmıştır. Marx'ın bu konuda aldandığı söylenmiş ve buradan hareket edilerek Marksizmin

bilimsel olmadığı ortaya konmak istenmiştir. Ekonomi ve tarih bilimleri alanında en büyük devrimi gerçekleştirmiş olan bir düşünürün bütün söylediklerinin mutlaka doğru çıkması gerektiğini; bir tanesi doğru çıkmayınca, öteki bulgularının da yanlış olduğunu söylemeye kalkışmak gülünçtür. Bir bilim adamından böyle bir şey istenemez. Böyle bir şey ancak bir kâhinden istenebilir. Demek ki aslında bilim adına kehanet isteniyor. Burjuvazinin Marksizmi eleştirmesinin altında bu aldatıcı tavır yatar. Bilimsel olması isteniyorsa, eleştirinin Marksizmin temel kavramlarına, ekonomik ve tarihsel alanda ileri sürdüğü yasalara ve her şeyden önce yöntemine yöneltilmesi gerekir; yoksa bunlara dayanan ve bilim alanından politik praksis alanına uzanan bir perspektife, bir öngörüye değil. Oysa, yöntemin geçerliliği, bu perspektifin, önceden belirlenen yerde değil de (yani Batı'da değil de) başka yerlerde gerçekleşmesiyle açık bir biçimde kanıtlanmıştır.

Böylece yöntem ve bunun ürünü olan politik uygulama (praksis, devrimci hareket) olarak Marksizmin özellikle uygulama açısından Batı-dışı ülkelere kaymış olmasının anlamı üzerinde durabiliriz. Yöntemin evrenselliği ve bilimselliği ile politik praksisin, toplumsal alanlar bakımından yer değiştirmesi arasındaki ilişkiyi kavramaya çalışabiliriz.

Yukarda belirtmeğe çalıştığım gibi Batı toplumlarındaki emekçi sınıflarının gelir dağılımından büyükçe bir pay alması ve çeşitli reform hareketleri, devrimin temeli olan ana ve uzlaşmaz çelişkiyi, özellikle emperyalizm ve yeni-sömürgecilik döneminde kapitalizm ile sömürge ve yarı-sömürge ülkeler arasına kaydırmıştır. Başka bir deyişle ana çelişme kapitalizm ile kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinden kurtulamamış ülkeler arasında ortaya çıkıyor. (Üzerinde çok durulmuş ve iyice açıklanmış bir konudan söz ediyoruz.) Bu durum Batı-dışı ülkelerde devrimin nesnel (objektif) koşullarının ortaya çıkması demektir. Kapitalizm, kurduğu ilişkiler ve yarattığı etkilerle bu ülkelerde devrim olanağını da yaratmıştır. Nitekim kapitalizmden hiç etkilenmemiş ülkelerde böyle bir olanaktan, olabilirlikten söz edilemez. Ama bir ülkede devrimin nesnel koşullarının ortaya çıkması, bilindiği gibi, devrimin gerçekleşmesi için yeterli değildir.

Yine bilindiği gibi, öznel (sübjektif koşulların, yani halk kitlelerinin devrimci bilincinin) gerçekleşmesi de zorunludur. Ayrıca, pek önem verilmemesine rağmen, yukarıda saydığım iki etkenin (faktörün) yanı sıra dış koşulların ve olayların (kapitalist ülkeler arasındaki çıkar çatışmasının ve bu ülkelerle sosyalist dünya arasındaki çatışmanın özel durumu ve derecesi, bu durumun yaratacağı baskı azalması ve boşluklar, iç ve dış savaş vb) etkisi de çok büyüktür ve kimi zaman son sözü söyler. Doğmadan ölmüş, çok kısa sürmüş, başarısızlıkla karşılaşmış devrim hareketleri bize bunu gösteriyor; tarihte birçok örnekleri var. Başka bir deyişle devrimin gerçekleşmesi, çok yanlı bir belirlenmeyi gerektiriyor.

Ama bu etkenler arasında belki de en önemlisi, ülkenin koşullarını göz önünde tutabilen devrimci bir teori ve bu tezinin ışığında politik etkinliği, praksi, devrimci mücadeleyi yürüten bir örgüttür. Demek ki, nesnel koşullar ve yukarıda saydığımız öteki durumlar üzerinde temellenen ve örgüt-pratik aracılığıyla bu koşulları yeniden etkileyen ve bu durumlardan yararlanan bilimsel bir teori de gerekli.

Son otuz kırk yılın tarihi, bu öğelerin Batı toplumları evrim çizgisi dışında kalan toplumlarda daha fazla ortaya çıktığını gösteriyor (Çin, Çinhindi, Küba vb). Bundan ötürü Marksizmin bu ülkelere doğru kaydığını ve bu ülkelerin devrim açısından daha büyük olanaklara sahip bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Ama başka örnekler, olanakların ve öğelerin iyi değerlendirilemediği yerlerde (genellikle Afrika ülkelerinde görüyoruz) devrim hareketinin bir süre için de olsa, geri kalmasına yol açtığını açıkça ortaya koyuyor. Bu da madalyonun öteki yüzü.

S.B.: *"Ne var ki, kendisinin ve nesnelin bilgisine varamayan bilinç, gerçekleri, çarpık ve bulanık biçimde yansıtmaktan da geri durmaz. Bu açıdan bakmadıkça, edebiyatımızın niçin çocuksu bir kör düvüğü gibi sürüp gittiğini; evren, tarih toplumsal gerçekler ve dayanmak istediği kültür gerçekleri karşısında niçin eksik ve başarısız bir tavır tuttuğunu anlayamayız."* (Gerçeküstücülük, Giriş, De Yayınları, 1962) Bu düşüncenizi, somut örneklerle biraz daha açar mısınız?

S.H.: Birinci soruya verdiğim cevapta açıklamaya çalıştığım gibi, gerçek kültür yaratışı, bir hesaplama, bir özümleme ve aşma işlemidir. Sorunuzda yer alan cümleleri yazarken, Tanzimat-

tan bu yana modern edebiyatımızın serüvenini göz önünde tutuyordum; bu serüvenin genellikle başarısız oluşunun nedenini ortaya koymaya çalışıyordum. Tanzimattan bu yana, Türk toplumu, bütün yanlarıyla bir taklitçiliğin, ithalatçılığın içindedir; hazır konmak istiyor. Batı diye adlandırdığı kapitalizmin kurduğu dünyayı, yüzeyde kalan üstyapısal yaklaşımlarla, taklitlerle kendisinin kılabilceğini; ona benzeyeceğini, onun gibi olabileceğini sanıyor. Ekonomiden politikaya, sanat ve düşünceden günlük yaşama kadar hep böyle. (Ama, yine de, birinci sorunuzun cevabında belirttiğim gibi birçok istisna var ve bunlar bizim için çok önemli. Ne var ki, teorik bir açıklama, ancak geneli açıkladığı zaman istisnaları kavranabilir hale getirebilir; onları yerine oturtabilir.) Tanzimat edebiyatçısı, yıkılmış olan organik bir dünyadan yoksun kalmış; geleneklerinden kopmuş (onları kimi zaman bilinçsizce hor görmüş) ama yeni bir dünyaya geçmenin olanaklarını da bulamamıştır. Arkasında bıraktığı geçmiş, Batı uygarlığına geçmesini sağlayan bağlantı noktalarını da pek vermiyor ona. Örneğin, kapitalistleşme sürecine bizden çok önce ve ciddi bir biçimde girmiş olmasına rağmen, Rus toplumunda yine de Asya-tipi öğeler var olagelmıştır. (Lenin bu unsurları *azyacına* diye adlandırır ve üzerlerinde durur; Marx'ın da, Vera Zasuliç'e yazdığı mektuplarda, Rus komünal mülkiyetinden, kırsal topluluk mülkiyetinden sosyalizme geçilebileceğini savunduğunu biliyoruz.) Burada ele aldığımız sorun açısından, bir örnek ileri sürebilir ve Rusya'da, Hristiyan dininin fert bilincini derinleştirme, araştırma ve soruşturma eğiliminin, Rus edebiyatında, bir üstyapı ögesi olarak, Batı romanını özümleme ve bu türde yaratıcı eserler verme olanağını taşıdığını söyleyebiliriz. Yani bir bağlantı noktası sağlamaktadır bu ideolojik belirlenme. Bu bağlantı noktası ve bunun üzerinde yoğunlaşan insan yaşantısı, Rus edebiyatında büyük romanın ortaya çıkması olanağını doğuruyor. (Sanırım Sovyet Devrimi'ni bile, Rus edebiyatından ayrı, ondan soyutlayarak düşünmek olanak dışıdır. Rus edebiyatı ve romanı, Sovyet Devrimi'nin zorunlu bir kurucu ögesidir, üstyapısal bir kaynağıdır.) Oysa, Tanzimat aydınının içinde yaşadığı ideolojik dünyada bu tür bağlantı noktaları yoktur ve bu aydın, bağlantı noktalarını başka yerlerde, örneğin halkın geleneklerinde ve ma-

nevi dünyasında aramak gerektiğini de bilmez. Bağlantının çabucak, çaba harcamadan gerçekleştirilebileceğini sanır. Ortaya çıkan eserler de işte bugün görüldüğü gibi, sadece gülünç birer taklittir. Batı'nın araştırıcı düşüncesini, irdeleyici duyusunu kendinin kılamadığı için hiçbir gerçekliği olmayan uydurma dil ve duyuş dünyaları yaratır (Abdülhak Hâmid'in şiirlerini ve kendi deyişleriyle "haile"lerini yani trajedilerini düşünelim). Aslında bu eserler başarısızlıkları açısından bize Tanzimat hareketinin iç-yüzünü gösteriyor. Ama bu edebiyat eseri içinden bir görme değildir (Balzac'ın ya da Tolstoy'un romanları içinden, yaşadıkları dünyayı bütün boyutlarıyla görürüz); düşüncemizin, sadece bir tarih olgusu olarak ele aldığı bir edebiyat verimi ile (buna "edebiyat verimi" deyişim sadece açıklamayı kolaylaştırmak için), bu verimin içinden çıkmış olduğu tarih, toplum ve politika koşulları arasında dıştan kurduğu bir ilişkidir. Edebiyat-ı Cedide ve Fecr-i Ati için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Milli Edebiyat akımı ve Cumhuriyet çağında durum hayli değişir ama sözünü ettiğim ana belirlenmeler yine ortadan kalkmamıştır.

Demek ki, Tanzimat'tan bu yana, ithal edilmiş bir sahte bilinç ya da yarı-bilinç söz konusu. Bu taklitçi bilinç, kendi gerçeklerini yansıtamaz. Doğal bir şey bu. Bilincin kendi kendini tanıması ve nesnel daha derinden kavraması; kendini zenginleştirilmesi hayli uzun ve gerçekleşmesi güç bir süreç. Bir yandan toplum ve fert hayatında büyük değişikliklerin ve birikimlerin ortaya çıkması, öte yandan karşılaştığımız yabancı bir dünyanın özümlenmesi gerekli. Bu süreç bizde yavaş yavaş kendini bulmakta, kendini gerçekleştirmektedir. Bir olgu olarak ele alındığında, bu durum, bizim geleneksel gerçeklerimizin Batı dünyasından hayli farklı olduğunun bir kanıtı olarak da değerlendirilebilir.

Günlük hayattan bir örnek vereyim: Büyük şehirlerde, ekonomik koşulları orta ya da iyi olan insanlara bakın. Giyim kuşamları, duyuş ve düşünceleriyle Batılılara benzerler; kendilerini de böyle sanırlar. Oysa bu sanı-bilinç ile yani kendilerini sanış-ları ile kendi bilinçlerinin gerçek içeriği (muhtevası) arasında büyük bir ayrılık, uymazlık, örtüşmezlik vardır. Ne zedelenmiş geçmiş ne de içinde yaşadıkları toplum, onlara gerçek bir Batılı gibi düşünme, davranma ve duyma olanağı verebilir. En soyut

düşüncelerinden en somut davranışlarına kadar, köklü bir niteliksel değişimi yaşamamış, sadece çarpılmakla, içi boşalmakla kalmış bir dünyanın insanlarıdır onlar. Kendinin-bilincinden yoksun oluşları, yani kendilerini oldukları gibi kavrayamayışları, hem Batı denilen şeyi hem kendi ülkelerinin gerçeklerini anlayamamalarına; çarpılmalarına, başka türlü görmelerine yol açar. Yüzeyde kalan, taklitçi, gerçek derinlikten ve haslıktan (sahihlikten, *authenticite*'den) yoksun bir yaşamdır bu. Genellikle Batı etkisindeki edebiyatımız için de aynı şey geçerlidir. Onun için bizde, tam anlamıyla gerçek romancı ve şair iki ya da üçü geçmez.

S.B.: *"Maddi hayatının ağırlık noktası üretimde bulunmayan bir topluluğun edebiyatı, somuttan, tikelden ve zamanlılıktan yüz çevirmek, canlı insandan ayrı düşmek zorundadır."* (Blaise Cendrars, Seçmeler, Giriş, De Yayınevi, 1964) Divan şiiri için yaptığımız bu değerlendirme karşısında, bu sanatın (insansız sanatın) kaynaklık fonksiyonu; günümüz sanatına katkısı sizce ne olmalıdır? Sadece biçim ve ses (söyleyiş) açısından mı?

S.H.: Bu cümlede, çağdaş Batı şiirinin taşıdığı özellikler ile bizim geleneksel edebiyatımızın ve bu arada Divan şiirinin özellikleri arasındaki farkı açıklamak amacını güdüyordum. Gerçekten de, Divan şiirindeki fert, Batı ve özellikle çağdaş Batı şiirindeki fertten çok farklıdır. Bu farkı, birinci sorunuza verdiğim cevapta, genel bir biçimde belirtmeye çalıştım. Şu nokta üzerinde yeniden durmak isterim: Genellikle eski edebiyatımızın ve özellikle Divan şiirinin "insansız" olduğunu ileri sürmek, savunulması hayli güç bir görüşü benimsemektedir. Divan şiirinde Batı şiirindekinden farklı bir ferdin, insanın dile geldiğini söylemek daha doğru olur sanıyorum. Batı şiirinde tek insanın, topluma oranla daha bağımsız olan bilinci araştırılıyor; dışlaştırılıyor; elle tutulur hale getiriliyor. Divan şiirinde ise, kuşatıcı bir ilke, hem dış dünyayı hem kişi bilincini ve ferdi bir ölçüye kadar eritiyor; tek ve somut olan (yani tikel olan), bu genel ilkenin sayısız yansısı olarak görülüyor; birinin yerine öteki konabiliyor; bundan ötürü tek-olanın, somut-olanın üzerinde durulmuyor. Özellikle İslam şiirinde, imajın (tek olanın zihindeki yansımasının) yerine, zamanla mazmunun (kalıp ve soyut imajın: gül, bülbül vb) geç-

mesi bu genel ve dinsel dünya görüşünün etkisiyle açıklanabilir. Bu genel, dinsel mistik ve eritici dünya görüşü ise, üretimdeki genel donmuşluğa; büyük ve niteliksel değişimler olmamasına, kendini durmadan tekrarlayan bir üretim sürecine bağlanabilir; onun sonucu olarak görülebilir. Yani Asya-tipi dediğimiz geleneksel toplum yapısına bağlanabilir bu durum. Bununla birlikte, bir üstyapı kurumunu (burada edebiyat ve özellikle şiir), ekonomik temele bağlamak konusunda çok sakıncan ve dikkatli davranmak, acele etmemek gerekir. Maddi (ekonomik) temelden, sözü edilen üstyapı kurumuna ulaştırılan etkiler ve belirlemeler zincirinde birçok halka bulunabilir. Bunların, yani felsefe diliyle çeşitli dolayımaların (médiation), araltıların, uğrakların iyice belirlenmesi gerekir. Bu da ancak somut ve bilimsel edebiyat incelemeleriyle yapılabilir. Bunları yazdığım zaman, ben ve bazı arkadaşlarım, Osmanlı toplum yapısının sadece talan ve haraca dayandığını düşünmeye eğilimliydik. Batı toplumları gelişim çizgisi dışındaki toplumları ve bu arada Osmanlı toplum yapısını açıklayabilecek bir varsayım bulabilmek amacına yöneldiğimiz için daha çok Batı gelişmesinden farklılığı açıkça belirtecek olan öğelere dikkat ediyorduk. Talan ve haraca gerektiğinden fazla önem verip üretimi ikinci plana atışımız bundan ötürüydü. *Kapital*'de okuduğum bir not, beni bu konuda daha dikkatli davranmaya yöneltmiştir. Marx anlam olarak şöyle diyordu: "Bir toplumun sadece savaşla geçimini sağlaması olanaksızdır. En azından silah üretimi yapması gerekir." Böylece, talan, haraç ve üretim öğelerini kapsayan ve daha başka özellikleri de olan bambaşka bir üretim biçiminin bulunduğunu yine Marx'tan öğrendik. Zaten dikkat edilecek olursa, aldığınız cümlede, "maddi hayatının ağırlık noktası üretimde bulunmayan," denmiş: Burada bile üretim bir öğe olarak var. Bütün bunları, eski edebiyatımızı ve Divan şiirini, daha karmaşık ve çok yanlı bir toplumsal yapıyı göz önünde tutarak, inceleyerek, açıklayabileceğimizi düşündüğümü belirtmek için söyledim.

Genel olarak, Osmanlı toplumunda, ekonomik yapının, Batılıya oranla daha az somut bir insanı içerdiğini kabul etmek gerekiyor. Divan şiirinde tek tek varlıkların, somutun ve zamanlılığın araştırılması ve canlandırılması Batı şiirine oranla çok daha

zayıf bir ölçüde. Bütün bunların doğru olduğunu sanıyorum. Burada araştırılması gereken ve sizin de üzerinde durduğunuz önemli nokta, Divan şiirinin bugünkü varlığı sorunudur. Divan şiirinin günlük hayatta, pek kısıtlı da olsa, bugün hâlâ bir varlığı söz konusu. Bir şiirsever ve edebiyat adamı için Divan şiirinin, estetik nesne olarak canlı ve etkili bir varlığı olduğundan söz edilebilir. Ayrıca Klasik Türk Musikisi, Divan şiirinin bir çeşit, bugüne taşıyıcısı gibidir. Bu da, Divan şiirinin günlük hayatımızdaki bulunuş, varoluş tarzlarından biri. Sadece edebiyat derslerinin konusu olarak ele aldığımız zaman, Divan şiirinin, çoğunlukla zorlama bir varlığı olduğundan da söz edilebilir. Divan şiirinin ikinci ve çok önemli varlık biçimi, çağdaş şiirimizin başarılı örneklerindeki değişime uğramış varlığıdır. Bu durumda, Divan şiiri, yüksek bir düzeyde hem ortadan kalkmış hem de kendini bir başka varlık biçimi içinde korumuş ve sürdürmüştür (Yahya Kemal'de, Nâzım Hikmet'te görüldüğü gibi). Böylece, sorunuzun ikinci cümlesine gelmiş oluyoruz. Divan şiirinin başarılı örneklerdeki bulunuş tarzı, onun kaynaklık fonksiyonunu somut ve elle tutulur halde gösterir; bundan sonra nasıl var olabileceğini, yani olabilir varlığını (mümkün varlığını) da gösterir.

Bu kaynak olma fonksiyonu, içerik (muhteva) bakımından mı yoksa sadece biçim ve söyleyiş bakımından mı söz konusu edilebilir? İçerik bakımından, Divan şiirinin bizi ancak bir okur olarak ilgilendireceğini sanıyorum. Belki mistik bir şairi de içerik olarak ilgilendirebilir ve mistik bir şair Divan şiirinde işlenmiş soyut sevgiyi, yeni ve çağdaş bir düzeyde yeniden yaşatabilir. Ama bizde bu tür şair pek yetişmiyor. Bu yetişmeyecek demek değildir. Bizi ilgilendiren, ileriye dönük şiir açısından, yani geleceğin şiiri açısından, bu içeriğin, belki de ortadan kalkacak kadar değişikliğe uğraması gerektiğini sanıyorum. Bu içeriğin, bizi okur olarak ilgilendirmesi ise, insan ruhunun bir boyutu olması bakımından mistik deneyin Divan şiirinin büyük örneklerinde biçimlendirilmiş olmasından ötürüdür. Tıpkı mistik İngiliz şairi William Blake'in şiirlerinin bizi ilgilendirmesi gibi. Ya da Eski Yunan tragedyasının, insan ruhundaki bir karanlığı biçimlendirip insanileştirmesinin (sanatın praksis'ini görüyoruz burada) ilkimizi çekmesi, bizi etkilemesi gibi. Tragedyayı yaratan ekono-

mik ve toplumsal koşullar ortadan kalktığı halde tragedya hâlâ yaşıyor. Burada, ortadan kalkan gerçeğe rağmen ona bağlı olan bir başka gerçeğin kalması ve sürmesi sorunuyla karşı karşıyayız. Başlangıçta da belirttiğim gibi, büyük eserlerin ölmezliği sorunu, yani estetik bir sorun bu. Ama sizin sorunuzla doğrudan doğruya ilgili değil.

Biçim ve söyleyiş olarak kaynaklık etme sorununa gelince... Divan şiirinin bu tür bir kaynaklık fonksiyonu yerine getirdiğinden şüphe edilemez. Daha önce belirttiğim gibi, büyük şairlerimizin; Batı taklitçiliğinden kaçınabilmiş şairlerimizin eserlerinde elle tutulur halde vardır bu. Baki'nin söyleyişi Yahya Kemal'in şiirinde, yepyeni bir düzeyde yaşar, etkili olur. Nâzım Hikmet, eski şairlere yönelir; Şeyh Galip gibi söylemek ister. Ayrıca şiir üzerine yazdığı teorik yazılarında bu sorunu çok açık ve derin bir biçimde dile getirmiştir.

Divan şiiri, biçim ve deyiş bakımından ele alınırsa büyük bir işçilik, büyük bir emek birikimi; arkamızda bıraktığımız bir dünyanın manevi boyutlarını maddeleştirmek için sayısız kuşakların harcadığı sınırsız bir çaba, bir çalışma, bir kristalleşme olarak görünür. Bu çaba ve emek, biçimi inceltmiş; deyişi ve dili, eğip bükmüş, şiir yaratışında yararlanılması gereken bir araç haline dönüştürmüştür. Bu işçilikle hesaplaşmak ve onu aşmak zorunludur. Halk şiiri için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Herhalde, Abdülhak Hâmid'in ya da Cenap Şahabettin'in şiirindeki biçim ve deyişten yararlanılmayacak! Divan şiirinde yabancı ve eskimiş kelimelerin bulunduğunu ileri sürerek, biçim ve deyiş bakımından ondan yararlanılamayacağını sananlar, dilin bir yapı (structure) olduğunu unutuyorlar. Kelimelerin ölümü de yaşayabilmesi de bu yapıya bağlıdır ve yapı ortaya çıkıp kaybolan kelimelerden daha uzun ömürlüdür. Burada, ele aldığımız ve benim cevaplamaya çalıştığım özel bir sorun dolayısıyla, en başta üzerinde durduğumuz gelenek ve yaratma; geçmiş ve gelecek; hesaplaşma ve aşma sorununa, yani kültür hayatının en temel sorunlarından birine yeniden dönmüş oluyoruz.

S.B.: Asya-tipi üretim tarzı sorununu, bizde ilk olarak ortaya koyan biri olarak, bu çalışmanızın, sizi özellikle ilgilendiren yönleri var mı? Türkiye'deki Marksist düşüncenin, şematik, klişe ve mekanik yapısını kırmak ve daha bilimsel bir yol açmak gibi.

S.H.: Sorularınıza daha önce verdiğim cevaplarda belirtmeye çalıştığım gibi, benim için önemli olan, Türkiye'nin tarihsel ve güncel gerçeklerini kavrayabilmemi, anlayabilmemi sağlayacak bir genel varsayım, bir temel kavramlar bütünü bulmaktır. Tabii Marksizm içinde ve Marksizmin yönteminden yararlanarak... Tanzimat'tan bu yana gelen bir tarih anlayışı vardır. Bu anlayış Cumhuriyet döneminde, Batıcı etkilerle de karışarak daha karmaşık ve yanıltıcı bir tarih görüşü haline gelmiştir. Bir yandan Osmanlı İmparatorluğu ve sultanları yerin dibine batırılır; öte yandan, geçmiş, akıl almayacak bir biçimde yüceltilir ve idealize edilir. Bir yandan Orta Asya'dan geldiğimiz söylenir; öte yandan Batı'yı olduğu gibi ve kolayca kabul edebileceğimiz; kabul ettiğimiz, bunu gerçekleştirdiğimiz ileri sürülür. Tutarsız ve hiçbir bilimsel temeli olmayan bir görüştür bu. Bu arada, kendi kısıtlı yöntemleri ve ampirik yönelişleriyle de olsa, bilimsel tarih araştırmaları yapan kimselerin (örneğin bir Köprülü Fuad) ortaya koydukları gerçeklerde, bilimsel yanlar değil de sadece ideolojik yanlar, yani günün politikasına uygun düşen yanlar üzerinde durulur; bunlar değerlendirilir. Bundan ötürü, iktidar ile bu tür bilginler arasında bir çatışma çıkar. Bu çatışma çok anlamlıdır.

Öte yandan, klasik bir Marksist görüş vardır ortada. Bu görüş, Marksizmin belli bir anda ve belli bir ülkede donmuş, kalıplaşmış olan tarih anlayışını, olduğu gibi, yani kendi tarihsel ve güncel gerçeklerimiz göz önünde tutulmadan, mutlak bir hakikat gibi kabul eder. O çağlarda, bunun doğal bir şey olduğunu, belli bir ölçüye kadar kabul etmek zorunludur. Ama bütün bunlar sorunu çözmeye yetmez. Tarihte okuduklarımız ve bu tarihin ürünü olan güncel gerçeklerde her an yüz yüze geldiğimiz durumlar her iki görüşün de yetersizliğini açıkça ortaya koyar.

Bir başka ve çok önemli etken (faktör) daha vardı. Marksist teori ve eylem adına ülkemizde yapılan her şey sanki yabancı bir unsur gibi havada kalıyordu; sürekli olarak başarısızlığa uğruyordu. Hem de büyük fedakârlıklara rağmen. Her deneyden sonra yeniden sıfırdan başlamak gerekiyordu. Başka bir deyişle, Marksist teori ve pratiğin en önemli ögesi olan birikim gerçekleşmiyordu ya da beklenildiğinden çok daha az ölçüde gerçekleşiyordu. Öncüler (partiler ya da gruplar), sürekli olarak bölünme

ve çözölme halindeydi; davadan çok, kişilerin psikolojisi, kişisel ilişkiler ağır basıyordu. Teori halka bir türlü açıklanamıyor; halka mal edilemiyor; halka işlemiyor, “maddi bir güç haline dönüşmüyor”; aydınlar arasında bir savaşıma ve kırgınlık aracı halinde kalıyordu. Aynı durumlar şüphesiz ki başka ölkelerde de görölmüştür. Ama bizde, çok daha büyük ölçüde gerçekleşiyordu bunlar. (Bugün de daha az bir ölçüde aynı durum geçerlidir.) Üstelik, bir örgüt çevresinde toplanmış büyük halk kitleleri yoktu; örgüt içindeki çatışmalar, bu halk kitlesine dayanılarak geçici de olsa haklı çıkarılamıyordu. Bir çeşit yalnızlık ve kör dövüşü...

Kısacası, benim için tarihimiz anlaşılmaz, karanlık, saydam olmayan bir olaylar yığınıydı. Çok az da olsa, büyük edebiyat eserlerimizdeki insan imgesi, resmî ideolojinin ve bizdeki klasik Marksist öğretinin sunduğu Türk insanı imgesine uymuyordu; sınıf çatışması ve politik hayat için de aynı şeyi söyleyebilirim.

1960'lara doğru, Marksizmin, teorisinde ve pratiğinde dünya çapında ortaya çıkan büyük değişiklikler (kişiyeye tapmanın kökten eleştirilmesi, mahkûm edilmiş eski devrim ve düşünce adamlarının itibarının geri verilmesi, sosyalist hareketin hem düşünce hem pratik bakımından tek merkezlilikten, çok merkezliliğe kayması, bunlara bağlı olarak Marx'a ve Marksizmin kaynaklarına dönüş hareketi, emperyalizme karşı çeşitli ölkelerde ortaya çıkan yeni mücadele tarzları ve deneyleri vb) yeni bir aydınlık getirdi.

Bütün bu gerçekler, beni ve bazı arkadaşlarımı, Marx'ta, kendi gerçeklerimizin aydınlatacak temel kavramlar ve açıklamalar aramaya yöneltti. Aynı yıllarda Batı'da yapılan bazı araştırmalar (özellikle Asya-tipi üretim tarzına ilişkin araştırmalar) bizim arayışımıza ışık tuttu. Böylece, genellikle Doğu toplumlarını, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir örneği olduğu Ortadoğu Türk-İslam toplumlarını, Marx'ın ve Engels'in çok açıkça belirttikleri gibi Asya-tipi üretim tarzı içinde ele almanın, tarihsel ve güncel olayların daha geniş ve kavrayıcı bir biçimde açıklanmasını sağlayacağını düşündük. Bu üretim biçimi kavramı bizim için sadece bir bilimsel varsayımdı ve bugün de öyledir. Bu varsayımdan hareket edildiği zaman, bozulmamış haliyle Osmanlı toplumunun (XVI. yüzyıl ortalarına kadar) bugüne kadar bilim-

sel bir açıklama içine yerleştirilmemiş altyapı ve üstyapı olgularının, daha derli toplu bir biçimde açıklanabileceğini sanıyorum. Daha sonraları, kapitalizmin darbesi altında, bu üretim tarzı modeli, çarpılmış, eğri büğrü bir hale gelmiş ama geçmişin ölü öğeleri kendini duyurmaktan hiçbir zaman geri kalmamıştır. Bugün bile, güncel gerçekleri anlamak için geçmişi göz önünde tutmak, geçmişi açıklayabilecek bir varsayıma ve teoriye dayanmak zorundayız. Dış etkiler, bir toplumun iç dinamiğini hiçbir zaman tam anlamıyla ortadan kaldıramaz. Bir toplum, yeni bir niteliksel aşamaya geçse bile, yani devrim aracılığıyla yeni bir üretim tarzına ulaşsa bile, o toplumda, geçmişin öğeleri, tarzı, tadı, kokusu kalır. Örneğin, geleceğin sanatının, “öz bakımından sosyalist, biçim bakımından ulusal” olduğunu söylediğimiz zaman bu gerçeği özel bir alan, yani sanat alanı bakımından dile getirmiş oluyoruz. Toplumun bütünsel (total), yani hem maddi (ekonomik) hem de üstyapısal varlığı, aynı niteliksel değişimden geçtiği zaman da, sanat için söylenen geçerli olacaktır. Yoksa bütün toplumların, birer çıkarma gibi birbirine benzemesi; insan zenginliğinin bir tekdüzeliğe indirgenmesi gerekir.

Asya-tipi üretim-tarzı konusunda birkaç söz daha söylemek isterim; bizde her şey, basit kısa vadeli hesaplar açısından ele alındığı ve değerlendirildiği için sol çevrelerde bu varsayımın politik eylem açısından işe yaramaz, hatta zararlı olduğu; bir çeşit geçmişi yüceltme olarak ele alındığı hatta ne idüğü pek belli olmayan “gericilik”le bir tutulduğu görülüyor. Oysa, Asya-tipi üretim kavramı, bu kavramı ileri sürenlerin her zaman belirttikleri gibi, şimdilik sadece bir bilimsel çalışma varsayımı, yani tarihi ve günümüzü kavramanın bir aracı olarak ele alınıyor ve uygulanmaya çalışılıyor. (Bu uygulamanın birçok örneği vardır. Son olarak, Stefanos Yerasimos’un *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye* adlı değerli çalışmasını gösterebilirim.) Eleştirmelerin aynı düzeyde olması; tarih açısından bu varsayımın değer taşımadığının gösterilmesi gerekir. Politik ölçütlerle (kıstaslarla) bilimsel bir varsayımı eleştirmek mümkün değildir. Böyle bir tutum Marksizmi, sadece bir politika ve eylem teorisi olarak görmek ve bu duruma indirgemek demektir. Bir zamanlar, sadece politik açıdan hareket edilerek, bir burjuva ve bir de proletarya bilimi ol-

duğu, bundan ötürü, iki tane fizik ya da biyoloji bulunduğu ileri sürölmüştü. Bu basit ve gülünç politik tutumun, Marksist bilimsel çalışmalara ne denli zarar verdiği bugün çok iyi biliniyor. Marksizm bilimsel bir dünya görüşüdür ve insan praksis'inin her alanında (felsefede, bilimde, sanatta, politik eylemde), o alanın yasalarına uyarak (alanların hepsini bir tek alana ve onun yasalarına indirgeyerek değil) yaratıcı bir yöntem olduğunu ortaya koymak, kendi dışındaki yöntemlerin sağladığı bilimsel verilerle hesaplaşmak ve kendi açısından onlardan yararlanmak zorundadır. Bizde Marksist düşünce bu davranışın zorunluluğunu sadece tarih, sanat ve politika alanlarında ve ancak son yıllarda kavramıştır. Oysa başka ölkelerin Marksistleri felsefe ve tabiat bilimleri konusunda, Marksist teori açısından orijinal ve sentezci görüşler getirmek için çalışıyorlar. Bundan ötürü, tarihimize ilişkin olarak Asya-tipi üretim tarzı kavramı gibi alçakgönüllü bir varsayımın ileri sürölmesi çok görölmemeli ve sadece politik gereksinmeler açısından mahkûm edilmemeli. Üstelik politik gereksinmelerin teşhis edilmesi de sanıldığı kadar kolay bir iş değildir ve mutlaka çok daha geniş araştırmalara; geçmişi ve şimdiyi kapsayan bilimsel incelemelere dayanmak zorundadır.

Konumuzla doğrudan doğruya ilişkili olmadığı için, bizdeki klasik Marksist düşüncenin Batılaşma hareketi ve resmî ideoloji karşısındaki konum ve tutumuna; başarılarına ve başarısızlıklarına burada değinmeyeceğim. Bunları bazı yazılarımda açıklamaya çalıştım.

S.B.: Marksist literatürdeki yabancılaşma (aliénation) kavramı karşısında, toplumumuzun, bu kavramın dile getirdiği somut durumu nedir? Tanzimat sonrası Batılaşma hareketlerinin, bu kavram karşısında somut bir gerçekliği var mı? Yoksa bu hareketlerin sonuçları, daha başka bir kavramla mı dile getirilmelidir?

S.H.: Bence çok önemli bir soru... Gerçekten de, bu kavram, ilk ortaya atıldığından bu yana, tamamen yanlış anlaşılmış ve Marksist olduğunu söyleyenler tarafından bile tamamen yanlış kullanılmıştır. Aslında, bu yanlışlıktan hareket edilerek, bizde genel olarak düşüncenin ve özel olarak Marksist teorisinin bir tasvirini, bir fenomenolojisini yapmak ve bir gerçeğin köküne inmeden (burada bir kavramın gerçek anlamı söz konusu) ortada

dolaşan yalapaşap düşünmelere, sanılara nasıl kapıldığımızı göstermek kolaydır. Bu bizim iki yüzyıllık üstünkörü ve hazırlopçu tutumumuzun ilgi çekici bir sergilenmesi olabilir. Ama bu sorun ele aldığımız konuyu doğrudan doğruya ilgilendirmiyor.

Evet... Yıllarca önce bir çeviride (sanıyorum, Roger Garaudy'nin, *Jean-Paul Sartre ve Marksizm* başlığı altında çevirdiğim bir kitabında), bu kavramı "yabancılaşma" diye Türkçeleştirmiştım. Bu terim zamanla moda haline geldi, "ilerici" fıkra yazarlarından, gazetecilerden, sanatçılara ve teorisyenlere kadar herkes bu kelimeyi kullanmaya başladı. Hiç kimse bu terimin nereden geldiğini, gerçek anlamının ne olduğunu düşünmedi.

Sorunuzun ikinci bölümüne (ağırlık noktasına) geçmek için bu kavramın anlamı üzerinde fazla durmayacağım. Çünkü birçok yazımda, terimin gerçek anlamını boş yere defalarca açıkladım. Yalnız şunu söylemek isterim: Yabancılaşma Hegel'den gelen ve Marx'ın gençlik yazılarında sık sık kullandığı, olgunluk yazılarında ise değişik bir anlam içinde ele aldığı temel bir kavramı dile getirir; Marksizmin anlaşılması için kavranması gereken ana açıklama-ilkelerinden biridir. Kısaca ve bir iki örnek vererek bu kavrama yaklaşılmaya çalışalım: Platon felsefesinde duyulur ve maddi dünyanın üstünde bir ruh ilkesi vardır; bu ruh zamanla maddi dünyanın içine düşmüş, kendisinden başka bir şeye dönüşmüş, alçalmıştır. Rousseau, insanoğlunun önceleri bir doğa varlığı olduğunu, zamanla, bilimlerin ve uygarlığın etkisiyle doğadan ayrıldığını, yozlaştığını, kendi gerçek özünü yitirdiğini söyler. Hegel, bütün varlığın temeli olarak gördüğü Geist'in, yani zihnin ya da ruhun (bunu kişisel olmayan bir Tanrı halinde de düşünebiliriz), doğa olarak kendisinden başka bir biçime büründüğünü, kendisine yabancılaştığını, sonra insanoğlunun dünyasında ve bilincinde yeniden kendine döndüğünü, kendini bulduğunu ileri sürer. Tasavvufta, tüm ve biricik varlık olan Tanrı, görünür ve duyulur dünya olarak parçalanmış, tek tek varlıklar haline dönmüştür; ete kemiğe bürünmüştür; kendinden başka bir şey olmuştur ve yeniden ana kaynağına döner.

Bu örnekler, yabancılaşma kavramının temel felsefe anlamını veriyor bize. Bu farklı görüşlerde ortaklaşa olan, başlangıçtaki

ilkenin bir başka varlık haline dönüşmesi, bir başka biçime bürünmesidir; alçalması ve yozlaşmasıdır.

Marx'ta, bu felsefe kavramı, ekonomik ve sosyal bir içerik (muhteva) kazanır, doğaüstü ilkelerin değil, insanın ve toplumun başından geçen bir serüven ele alınır. Marx, özellikle gençlik yazılarında (1844 *Elyazmaları*, bunun en belirgin örneğidir) emeğin yabancılaşmasından söz eder. Ne demektir bu? Emeğin yabancılaşması, emekçinin yarattığı ürünün emekçinin elinden kaçması, ondan bağımsız bir varlık haline girmesi, onun karşısına dikilmesi, onu egemenliği altına alması, insanı insanlığından çıkarması, tutsak etmesi, yozlaştırmasıdır. Marx, daha sonra, *Alman İdeolojisi*'nde ve *Kapital*'de bu kavramı daha da işleyecek ve bilimselleştirecek; ekonomi, toplum ve tarih olaylarını açıklayabilmesini sağlayan işlevsel (yani bilimsel açıklamayı sağlayacak) bir temel-kavram haline getirecektir. Yabancılaşma, son zamanlarda özellikle Fransız düşünürü Althusser'in etkisinin sonucu olarak bizde sanıldığı gibi, Marx'ın bilimsel görüşüyle bağdaşmayan bir kavram değildir. Marx, *Kapital*'in birinci cildinde, "Meta'nın Fetişizmi" diye ayrı bir bölüm yazmış ve burada yabancılaşmanın özel bir biçimini, yani ekonomik yabancılaşmayı, kapitalist üretim içinde, işçinin yarattığı metanın, kendisine yabancı bir gerçek haline gelip onu egemenliği altına almasını; insanların yerine insanların ürünlerinin geçmesini, eşyanın yaratıcı insanı egemenliği altına almasını hayranlık verici bir biçimde açıklamıştır. Bu arada, dinin de bir yabancılaşma biçimi olduğunu, insanın kendi yaratma gücünü, Tanrı'ya yansıttığını; elle tutulur gerçeklerin hayalî varlığın egemenliğine girdiğini belirtmiştir. (Bu açıklamaların, daha sonra, İtalyan düşünürü Labriola ve Lukács'tan başlayarak birçok Marksist düşünür tarafından geliştirildiğini biliyoruz.) Yine *Kapital*'de, Marx şöyle der: "Kapitalist sistemin temelinde, üreticinin, üretim araçlarından köklü bir ayrı düşmesi yatar (vardır)." (*Capital*, 1, 3, Editions Sociales, s. 154) Burada, Marx'ın, daha önceki yazılarında belirttiği (Özellikle, bizde, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri* adıyla bir bölümü çevrilen *Grundrisse*'de) daha geniş bir yabancılaşma kavramını dile getirdiği görülür. Demek ki, Marx, Althusser'in bilimsel dönemi diye adlandırdığı döneminde de bu kavramı, değişik

bir biçimde de olsa, kullanmaya devam etmiştir. (Bu konu için, Lucien Sève'in, *Marxisme et Théorie de la Personnalité* adlı ilginç araştırmasına bakmak gerekir.) Yabancılaşma kavramının, özellikle Marksizmde taşıdığı anlam üzerinde daha fazla durmaya-
cağım. Bu konuda, dilimizde yeterince kaynak var...

Bizde bu kavramın başına neler geldi. Söylediğim gibi, kavram bu ilk ve temel anlamından kaydırıldı, her konuda yabancılaşmadan söz edildi. Herhangi bir birliğin bozulması, bir organik bütündeki herhangi bir işlev (fonksiyon) bozukluğu; her hangi bir şeyden ayrılmak, uzaklaşmak, sevmemek, ilgilenmemek; bir kişi ya da grubun eski görevini yerine getirmemesi, yabancılaşma diye adlandırıldı. Giderek "halka yabancılaşma", "çoluğuna çocuğuna yabancılaşma," gibi acayip sözler ortaya atıldı. Oysa yukarda kısaca belirtmeğe çalıştığım gibi, Marksizmdeki yabancılaşma kavramı, sadece, toplum içindeki insanın fikir ya da nesne karşısında bir eşya haline gelmesini; onlara boyun eğmesini; cansız bir varlık derekesine düşmesini; onları kendisinin değil, onların kendisini yarattığını sanmasını; özgürlüğünü yitirmesini dile getirir. Başka bir anlamı yoktur. Bu olgunun çeşitli yarıları, Marksist literatürde, yabancılaşma, şeyleşme terimleriyle belirtilir.

Bundan ötürü, Batılaşma ya da Tanzimat Hareketi'nin bir yabancılaşma olduğu söylenemez. Bunlar, herhangi bir başka sosyal ya da tarihsel olay gibi, sadece sosyal ve tarihsel özellikler taşıyan olaylardır. Tanzimat ya da Batılaşma hareketi içindeki Türk toplumunda ortaya çıkan yabancılaşmadan söz edilebilir ancak. Ayrıca genel olarak, Türk toplumundaki yabancılaşma biçiminin, kapitalist toplumlardaki ekonomik yabancılaşmadan (meta fetişizminden) ne gibi farkları olduğu ya da daha derine inilerek böyle bir yabancılaşmanın söz konusu edilip edilemeyeceği araştırılabilir. Örneğin, klasik Anadolu Türk toplumunda, meta üretimi göremiyoruz. Öyleyse, yabancılaşmayı, daha çok din olgusunda, törelerde, politik yabancılaşmada (bizde çok yaygın olarak görüldüğü gibi, devlete tapınmada; devlet-baba, devlet-kapısı, devlet-malı mitoslarında) arayabiliriz. Ama bu, somut ve bilimsel araştırmaların yapılmasını gerektirir. Batılaşma, iki ayrı toplum yapısının karşılaşması ve bizdeki egemen sınıf ve

zümrelerin orijinal bir çözüm getiremeden, durumu idare etmek için buldukları taklitçi, yüzeysel ve aldatıcı bir çıkış yoludur sadece. Yani bir tarih olayıdır. Oysa yabancılaşma sosyolojik bir olgudur; bütün gelişmiş insan topluluklarının yapısal bir özelliğidir, bir boyutudur. (Tanzimat için de Batılaşma için söylediklerimizi tekrarlayabiliriz.) Bir kavramın işlevinin (fonksiyonun) ne olduğunu; hangi özel alanda kullanılması gerektiğini iyice bilmek zorunludur. Ayrıca bütün bu garip durum, bizde Marksizmin temel kavramlarının, gerçek anlamları içinde kavranmadığını, kavranmadığını ya da kavranmak istenmediğini gösteriyor. Bu, belki de, Marksizmin bilimsel bir görüş olmasından ötürüdür...

Türkiye Defteri, Sayı: 18, Nisan 1975;
Selahattin Hilav, *Felsefe Yazıları*, YKY, İstanbul, 1993, s. 173-201.

Dizin

- Abbasiler 148
ABC Kitabevi 29
Abdullah Cevdet 8, 78, 151
Abdülaziz 151
Abdülhak Hâmid 79, 83, 114, 174, 178
Abdülhamid II. 77, 119, 152
Abdûlmecid 77
Abdûlmelik, Enver 44, 55
Aborijinler 103
Acar, Kuzgun 30
Afganistan 73
Afrika 103, 172
Ahmet Emin [Yalman] 40
Ahmet Halit 27, 28
Ahmet Rasim 90
Ahmet Şuayip 88, 152
Akatlı, Füsün 156
Akbal, Oktay 29, 97
Akdeniz 144
Aksaray 56
Aktedron Fikret [Andoğlu] 21
Alman İdeolojisi 42, 58, 130, 159, 184
Almanya 23, 32, 47, 48, 133, 155
Alplaçın, Oğuz Haluk 31
Altan, Çetin 28, 55, 95, 96
Althusser 52, 79, 144, 184
Altınel, Sabri 31, 35, 40, 41
Anabasis 64
Ankara 31, 56, 63
Annales Okulu 50
Ansiklopedi 132
Antik Felsefe 32
Apaydın, Orhan 23
Aragon, Louis 57, 111
Arbaş, Avni 24, 39
Aristoteles 100, 117, 145, 149, 151
Arslan, Yüksel 40, 41
Aster, Ernst Von 34
Asya-tipi üretim tarzı 5, 9, 41, 43, 45, 48, 50, 51, 54, 55, 135, 140
Aşkın Metafizigi 124, 125
Ataç 98
Atay, Oğuz 98, 99
Avcioğlu, Doğan 42, 127
Avustralya 103
Aytekin, Enver 41, 133
Azgelmişlik Sürecinde Türkiye 181
Babanzade Naim Bey 27, 89, 155
Baharat Yolu 144
Baha Tevfik 8, 77, 78, 79, 88, 151, 152
Bakî 15, 30, 104, 105
Bakü Kongresi 170
Baldaş, Fehmi 36
Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı 26
Balzac 28, 109, 115, 174
Barkan, Ömer Lütfü 50

- Barlas, Cemil Sait 25, 40
 Başar, Demir 22
 Başkurtlar 87
 Batuhan, Hüseyin 34
 Baudelaire 80, 82, 111
 Baydur, Suat Yakup 32
 Baysal, Faik 97
 Bazin, Germain 132, 133
 Beatrice 104
 Beckett 47, 99
 Beethoven 17
 Belediye Kütüphanesi 25, 28
 Belen, Münir 66
 Benedetto Croce 102
 Benk, Adnan 9, 17, 40, 97, 98, 99
 Benneci, Celal Zühtü 33
 Bergson 24, 26
 Bern 23
 Bernier, François 51
 Beşiktaş 40
 Beşir Fuad 8, 78, 88, 151
 Beyazıt 25
 Beygo, Nusret 16
 Bianchi 119
 Bilimin Işığında 156
 Blake, William 177
 Blok, Andrey 58
 Blondel, Maurice 25
 Bolşevik Âlemi 27
 Bonaparte, Napoléon 18
 Bovarisme 46
 Breton, André 41, 57, 111
 Bu Bir Pipo Değildir 132
 Bulantı 37, 120
 Bush 70
 Büchner 119
 Büyükada 19, 29, 31, 36
 Büyük Larousse 1, 9, 99, 100
 Çağaloğlu 29
 Cahit 31, 35, 40
 Cansever, Edip 40, 111
 Caudwell, Christopher 47, 111
 Cebelitarık 107
 Cebriye 146
 Celâleddin-i Rumi 160
 Cemal Paşa 138
 Cenap Şahabettin 178
 Cendrars, Blaise 175
 Cenevre 70
 Cervantes 108
 Cevdet Paşa 15
 Cinsiyet ve Psikanaliz 122
 Comford, Morris 47
 Conception matérialiste de l'histoire 59
 Contribution à la critique de l'économie
 politique 43
 Copernicus 106
 Coppée, François 80
 Coq d'or 36
 Cumhuriyet Halk Partisi 96, 120
 Çarşamba 17, 18
 Çerkesler 64
 Çernişevski 118
 Çin 44, 54, 65, 81, 130, 172
 Çinhindi 172
 Çupi, İslam 40
 Dante 104
 Darwin, Charles 59, 60, 117
 Darwin, Erasmus 59
 Demirhan, Hüseyin 34
 Demokrat Parti 33, 62, 154
 Denkel, Arda 98
 Derman, Hakkı 16
 Ders Özetleri 132
 Desanti, Guy Besse 38
 Descartes 32, 78, 133, 148, 151
 Desnos, Robert 111
 Deutscher, Isaac 131, 132

- Devlet 34
 Diderot ve d'Alembert 132
 Dino, Abidin 39
 Divitçioğlu, Sencer 41, 44
Diyalettik Düşüncenin Tarihi 134, 135
Doğu'da Seyahat 132
Doğu Despotizmi 51
 Donizetti Paşa 151
Don Kişot 108, 109
Dorian Gray'in Portresi 120
 Durkheim, Émile 152, 153
- Edebiyat Dostları* 14
 Edebiyat Fakültesi 30, 31, 97
 Edebiyat-ı Cedide 77, 79, 90, 174
Edebiyat Yazıları 102, 134, 135
 Ediz, Hasan Âli 27
Égypte, Société militaire 44
Élan vital 26
 Eldem, Sedat Hakkı 30
 Eleanor 23
 Eliot, George 119
 Eloğlu, Metin 26, 30, 31, 35, 40, 41
Elsa'nın Gözleri 111
 Éluar, Paul 57
El Yazmaları 1844, 43, 58, 130, 184
 Emeviler 148
 Engels 24, 42, 46, 51, 54, 63, 74, 119, 121, 122, 127, 128, 129, 130, 131, 140, 163, 180
 Eralp, Halil Vehbi 27, 31, 32, 35, 97, 155
 Erbil, Leylâ 31
 Erduran, Ayla 17
 Ermeniler 64
 Ersoy, Emin 97
 Erzurum 18
Essai sur les données immédiates de la conscience 24
Estetik 58, 160
Eylem 6, 39, 140
- Farabi 78, 145
 Fatih 15, 17, 18, 22, 28, 30
 Fatih Camii 18
Fatih-Harbiye 28
 Fecr-i Ati 79, 90, 174
Felsefe El Kitabı 134, 136, 137, 147, 159
Felsefenin Başlangıç İlkeleri 47
Felsefe Yazıları 5, 134, 152, 154, 186
 Ferhat ile Şirin 104
 Ferik, Güner 22
 Feuerbach 27, 58, 67, 130
 Fındıklı 30
 Firuzağa 100, 136
 Flaş Sedat 28
 Flaubert 25, 109
 Florya 17, 18
 Foucault, Michel 100, 132
 France, Anatole 27
Frankfurt Okulu 47, 135
 Fransa 13, 32, 34, 35, 39, 47, 50, 54, 87, 89, 94, 97, 131, 132, 136
 Fransız Komünist Partisi 38, 54
 Freud 9, 56, 57, 122, 123, 124, 125
 Freudculuk 120, 122, 125
 Freudizm 47, 122, 135
 Fuzulî 14, 15, 104
Fuzulî Divanı 14, 15
- Galileo 106, 144
 Garaudy, Roger 42, 128, 129, 183
 Gaultier, Jules de 46
 Gazali 78, 145, 147
 Gazi Osman Paşa 150
 Gebze 19
 Gencan, Tahir Nejat 24
 Genet, Jean 37
 Gerçeküstücülük 9, 56, 110, 111, 120, 122, 172
Gerçeküstücülük Antolojisi 111, 120, 122

Gerçek Yayınevi 42, 159
Geride Kalanlar 156
Ges, David 47
Globe kitabevi 36
Goldmann, Lucien 38, 81
Gorki 27
Gökberk, Macit 27, 155
Gramsci, Antonio 46, 59
Grundrisse 184
Güneş Dil Teorisi 84
Güngören 18
Günyol, Vedat 97
Güzel Sanatlar Akademisi 30, 41

Hakkı Suha [Gezgin] 24
Halep 138
Halikarnas Balıkcısı 30
Halit Ziya 90
Hayalet Oğuz 31
Hegel 27, 32, 33, 43, 57, 60, 67, 68, 69,
70, 101, 102, 118, 121, 124, 125, 128,
130, 132, 155, 160, 183
Hegel Felsefesine Giriş 132
Heidegger 33
Heimsoth, Heinz 33
Herzen 118
Hızır, Nusret 32, 155
Hilmi Ziya bak. Ülken
Hindistan 163
Hint Adaları 144
Hitler 23, 24, 96
Holbach'd 133
Homeros 101
Hotantolar 103
Hoyi, İbrahim 97
Hugo, Victor 114
Hüseyin Rahmi 90

İlgaz, Rıfat 15, 16, 21, 27, 31
İlcak, Kemal 40
İrgat, Cahit 31, 40

İbni Haldun 147
İbni Rüşd 118
İbni Sina 78, 145
İçli, Şerif 16
İki Gelinin Hatıraları 78
İlhan, Attilâ 35
İlmü'n-Nefs 89
İngiltere 24, 87, 120
İnsan 1, 31, 45, 46, 56, 64, 117, 129, 134,
146, 150
İpekçi, Alev 34, 35
İpşiroğlu, Mazhar Şevket 27, 31, 32,
155
İran 68
İslam Düşüncesi 155
İslam Felsefesi 33
İsmail Fenni [Ertuğrul] 90
İspanya 47, 148
İspanya İç Savaşı 47
İstanbul Erkek Lisesi 19, 22, 25, 40
İsveç 23, 31, 35
İşçi Üniversitesi 38
İttihat ve Terakki 61, 62, 63, 143, 154
İyem, Nuri 31, 41
İz, Fahir 83

Japonya 44, 51
Jean-Paul Sartre'a Sorular 42
Jean-Paul Sartre ve Marksizm 42, 128,
183
Joyce 47
Jön Türkler 151

Kabağaç, Sina 30, 35, 40, 41
Kaderiye 146
Kafka 47, 99
Kalitarya 18
Kamus-ı Fransevi 77, 119
Kamus-ı Osmani 77
Kamus-i Türki 77

- Kan, Suna 17
 Kant 34, 35, 108
Kapital 27, 58, 118, 176, 184
Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri 184
 Karabuda, Güneş 39
 Karahan, Orhan 35, 37
 Karakaya, Cenap 33
 Karay, Refik Halit 115
 Kaygılı, Osman Cemal 91
 Kelekyan, Diran 77, 119
 Kemal Tahir 9, 41, 42, 44, 48, 55, 56, 57, 66, 91, 113, 116, 130, 137, 139, 165
 Kepler 106
 Kessler, Gerhard 155
 Kübris 34
 Kılıçoğlu, Safa 97
Kıssas-ı Enbiya 15
 Kıvılcımlı, Hikmet 44, 66
 Kızıldeniz 107, 144
 Kızıl Ordu 44, 132
Kitap Notları 137
 Kojeve, Alexandre 128, 132
 Kolomb, Kristof 144
 Korsch, Karl 42, 45, 46, 69
 Köprülü, Fuat 50
 Kranz, Walter 32
 Ksenofon 64
 Kuban, Güner 31
 Kul, Avni 24
 Kurdakul, Şükran 98
 Küba 172
 Küçükçekmece Gölü 19
 Küçükyalı 17, 18, 19
 Kürtler 64
- Labriola, Antonio 46, 58, 59, 184
 Lambo 21, 31, 37
La Nausée 37
- Langlois 39
 Lefebvre, Henri 35, 38, 42, 45, 121, 130, 131
 Lefter 30
Le Marxisme 38
 Lenin 27, 33, 37, 50, 61, 67, 121, 173
 Leninizm 121
 Le Play 152
 Le Select 38
L'Être et le Néant 34
 Leylâ 16, 31, 104
 Leylâ ile Mecnun 104
 List, Franz 151
 Littré 119
 Locke, John 133
 Londra 41
 Lozan 64
 Lukács, Georgy 9, 36, 45, 46, 58, 59, 69, 81, 109, 184
 Lüksemburg Bahçesi 38
- Maçka 28, 30
 Madam Bovary 25, 46
Madde ve Kuvvet 119
 Malek, Anouar Abdel (bak. Abdül-melik) 44
 Mallarmé 79
 Manabendra 170
 Marcuse, Herbert 45
 Margosyan 17
 Marksizm 5, 9, 34, 38, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 53, 58, 94, 121, 123, 128, 129, 130, 131, 179, 182, 183
Marksizmin Güncel Sorunları 131
Marksizm ve Felsefe 45
 Marsilya 35, 39
Marx'ın Sosyolojisi 42, 130, 131
Marxisme et Théorie de la Personnalité 185
 Marx, Karl 9, 27, 42, 43, 45, 49, 50, 51, 54, 58, 63, 66, 67, 69, 70, 101, 115,

- 118, 119, 121, 125, 129, 130, 131,
137, 138, 140, 142, 154, 159, 163,
167, 170, 173, 176, 180, 183, 184
- Mayakovski 58
Mehmet Akif 90, 114
Mehmet Ali Şevki 152
Mehmet İzzet Bey 155
Mehmet Mihri Bey 8, 19
Mehmet Selahi 77
Melih Cevdet (Anday) 31
Memduh Süleyman 78
Menderes, Adnan 63, 143
Mengüşoğlu, Takiyettin 27, 31, 32,
33, 34, 155
Meydan-Larousse 97, 99
Milli Edebiyat 174
Mill, Stuart 149
Moch, Jules 42, 127
Moğol imparatorluğu 63
Moskova 141
Murdoch I. 127, 128
Musa Kâzım Şehbani 66
Musée Pédagogique 39
Mustafa Âsım (Yörük) Konağı 17
Mutezile 146
Mübin Siret 27
- Naci, Fethi 41, 100, 136
Nadi, Yunus 66
Naima Tarihi 28
Namık Kemal 77, 88, 151
Nath 170
Nayır, Yaşar Nabi 120
Nâzım Hikmet 9, 25, 34, 35, 57, 80,
91, 110, 112, 113, 114, 115, 177, 178
Nâzım Hikmet Gazetesi 35
Necmettin 16
Nedim 25, 105
Nerval, Gérard de 132
Nesin, Aziz 41
Neumark, Fritz 155
- Nietzsche 23, 35
Nişantaşı 23, 24, 28, 30
- Okyar, Fethi 62
Onger, Fahir 97
Orbey, Oğuz 35
Orhan Veli 31, 110
Orhon, Mübin 35, 39
Ortaköy 18
Otyam, Fikret 30
- Öner, Yılmaz 22
Özaslan, Zeyyat 23, 28, 35
Özbekler 87
Özkök, Lütfü 35
Özkul, Münir 22
Özlem, Doğan 42, 98, 127, 128
Özsever, Hüseyin Siret 27
Öztürk, Halil Nimetullah 24, 155
- Pablo 38
Paris 8, 9, 24, 35, 36, 39, 40, 41, 99, 120,
150
Park Otel 39, 40, 98
Peker, Orhan 30, 40
Pekmez, Cevat 23
Piaget 38
Place de la République 35
Platon 100, 108, 117, 145, 148, 151, 162,
183
Plehanov 119
Plevne 150
Politika 40, 60, 64
Politzer, Georges 47
Pouillet 37, 38
Prens Sabahattin 152, 154
Problèmes actuels du marxisme 43
Proudhon 59
Proust 99
Psikanaliz Açısından Edebiyat 122

Redhouse 119
Reichenbach, Hans 32
Reich, Wilhelm 46
Reşat Nuri 90, 115
Rey, Cemal Reşit 17
Rıza Tevfik 89, 90, 152
Riazanov 42
Rifat, Oktay 31
Rimbaud 39, 82
Roman Teorisi 36, 81
Rousseau, Jean-Jacques 58, 59, 70,
133, 183
Roy 170
Rue des Canettes 37
Russell, Bertrand 27, 33, 47, 123
Rusya 49, 51, 54, 67, 118, 121, 130, 141,
173

Saatleri Ayarlama Enstitüsü 115

Sabuncu, Şakir 28
Sadi, Kerim 55
Sainte-Geneviève 36
Saint-Genet 37
Saint-Michel 36, 39
Saint-Sulpice Kilisesi 37
Sait Faik 29
Salim Rıza [Kırkpınar] 24, 25
Sanat Tarihi 132, 133
Saralp, Ruhi 22
Sarıca, Murat 44
Sartre, Jean-Paul 34, 37, 42, 120, 128,
183
Sartre: Yazarlığı ve Felsefesi 127
Savaş ve Barış 46, 102
Schopenhauer 27, 124, 125
Scola Cantorum 39
Seine Nehri 35
Sema Rifat 6, 20, 39
Semih Lütfü 27
Serbest Fırka 62, 143, 154
Sève, Lucien 185

Seyda, Mehmet 14, 16, 24
Shakespeare 24, 41, 103, 108
Shelley, Percy Bysshe 59
Smif 16
Sinaritçi Bakî 30
Siyavuşgil, Sabri Esat 97
Somer, Kenan 44
Son Havadis 40
Sorbonne 24, 32, 36
Sosyalist Düşüncenin Gelişmesi 42,
127, 128
sosyalizm 41, 59, 121, 167
Sosyalizme Giriş 42, 127
Sosyalizm ve Ahlak 128, 129
Sosyal Yayınlar 41, 133
Soupault, Philippe 111
Souriau, Étienne 36
Sovyetler Birliği 34, 42, 43, 49, 53, 63,
72, 87, 94, 120, 132
*Sovyetler Birliği ve Az Gelişmiş Ülke-
ler* 42
Sovyet Rusya 54, 121
Sömürgecilik Üzerine 42, 129, 130
Sözcükler 132
Stalin 27, 121, 131, 132
Stalinizm 49
Stendhal 109
Stirner, Max 130
Stroheim, Erich von 23
Suadiye 17
Sultanahmet 22
Suphi Edhem 78
Süreya, Cemal 16, 111

Şam 138
Şemsettin Sami 77, 119
Şişli 28
Şolohov 27

Taksim 41
Talü, Çiğdem 100

- Tanaş 30
Tanpınar, Ahmet Hamdi 9, 57, 91, 113, 115
Tannıkut, Hasan 33
Tan, Turan 97
Tarde, Gabriel 151, 152
Taylor Halit 28
Tebriz 105
Tekin, Talat 85
Terakkiperver Fırka 143, 154
Tercüman 40
Tercüme 26, 111
Tevfik Fikret 79, 90
Thales 145
Tirali, Naim 29
Tokatlı, Attila 27, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 51, 54, 94, 130
Tokmakçoğlu, Erdoğan 97
Tolstoy 46, 102, 119, 174
Topağacı 23
Topçu, Nurettin 24, 28
Troçki 67
Tuğrul, Semih 40
Turan, Hüseyinzade Ali 86, 87
Turan, Selim 39
Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi 7, 155
Türkiye İşçi Partisi 41, 49, 52, 53
Türkiye Üzerine 9, 42, 51, 129, 130
Türkmenler 87
Tütünçiftliği 19

Uluç, Ömer 41
Uyandırılmış Toprak 27
Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü 117
Uygur, Nermi 34, 156
Uzun Şükrü 24

Ülken, Hilmi Ziya 7, 24, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 82, 117, 152, 155

Üniversite Kütüphanesi 25
Üstün, Galip 38, 41, 97
Üvercinka 111

Vadideki Zambak 28
Vahdettin 23
Vakit Matbaası Yayınları 27
Vatan 40
Verlaine 39
Vidos 18
Vinci, Leonardo da 14, 107
Viyana Çevresi 33
Voltaire 133

Wilde, Oscar 120
Wittfogel, Karl 50

XX. Asır Filozofları 27, 33

Yahudiler 64
Yahya Kemal 25, 39, 40, 80, 90, 105, 177, 178
Yapı Kredi Yayınları 4, 100, 134
Yaprak 31
Yavaşca, Alaattin 22
Yazko Felsefe 98
Yeni Sabah 97
Yerasimos, Stefanos 181
Yesenin 58
Yorulmaz, Haydar Rifat 120
Yön 41, 42
Yöntem, Ali Canib 84
Yöntem Üzerine Konuşması 151
Yücel, Can 9, 31, 40, 41, 113, 116
Yücel, Hasan Âli 25
Yüksek Tahsil Gençlik Derneği 33, 41, 136
Zasulic, Vera 51, 173
Ziya Gökalp 89, 151, 152
Ziya Paşa 77
Zola, Émile 109

Selahattin Hilav'ın

YKY'deki kitapları:

Felsefe Yazıları (1993)

Edebiyat Yazıları (1993)

Entelektüeller ve Eylem (2008)

Felsefe El Kitabı (2009)